

Forord

I Jordbruksforhandlingene i 1997 ble partene enige om at det skulle nedsettes et bredt sammensatt utvalg som skulle se på likestilling og rekruttering i landbruket. Utvalget ble gitt et bredt mandat. Det ble også bestemt at utvalget skulle legge frem utredning, eller delutredninger til jordbruksoppgjøret i 1998.

Gjennom utvalgsarbeidet er det lagt vekt på å få frem statistikk, forskning og kunnskap ellers om likestilling og rekruttering i landbruket. Materialet viser at det ennå er lang vei å gå før det er likestilling i landbruket. Det er videre mange forhold som peker i retning av at landbruket vil stå ovenfor en vanskeligere rekrutteringssituasjon i fremtiden. Utviklingen må derfor følges nøye.

Utvalget har ut fra de opplysninger som er fremkommet under utvalgsprosessen fremmet forslag til mål og resultatindikatorer for likestilling og rekruttering. Det er også fremmet forslag til et bredt spekter av tiltak for å bedre situasjonen. Det er partene i jordbruksoppgjøret som vil ta stilling til i hvilken grad de ulike tiltakene vil bli prioritert innenfor de rammer som er gitt.

Utvalgets rapport antas også å ha generell interesse for de som arbeider med landbruksnæringen og som er opptatt at distrikts- og likestillingsmessige problemstillinger.

Jeg vil rette en stor takk til utvalgets medlemmer som har bidratt aktivt til utvalgets arbeid både som medlemmer, gjennom egne organisasjoner og fylkesmøter. En bred prosess har bidratt til at saken også er satt på dagsorden utenfor utvalgets egne møter.

Jeg vil også rette en spesiell takk til et fantastisk sekretariat hvor Ingrid Lauvdal, Ingunn Sørnes, Turid H. Vollmo og Oddny Kjelsen har stått sentralt.

Oslo den 31.3.98

Gabriella Dånmark

Innholdsfortegnelse

1. INNLEDNING.....	1
1.1 Utvalgets mandat.....	1
1.2 Utvalgets medlemmer m/vararepresentanter	1
1.3 Bakgrunn for utvalgets arbeid	2
1.4 Oppbygging av rapporten	2
1.5 Utdyping og avgrensning - kvinner i landbruket og rekruttering til landbruket.....	3
1.5.1 Hva menes med likestilling i landbruket?	3
1.5.2 Hva menes med rekruttering til landbruket?	4
1.6 Politisk forankring av likestilling og rekruttering.....	5
1.6.1 Likestilling	5
Mål for likestillingspolitikken	5
Mål for landbrukspolitikken	6
Likestilling i landbruket.....	6
1.6.2 Rekruttering	6
Mål for ungdomspolitikken	6
Mål for landbrukspolitikken	7
Rekruttering til landbruket.....	7
1.7 Kunnskapsinnhenting og datagrunnlag	8
1.7.1 Utredninger i forbindelse med utvalgsarbeidet	8
Regionale møter om rekruttering.....	8
Innspill på likestilling fra organisasjoner og nettverk	8
Sammenstilling av kunnskap	8
1.7.2 Statistikk.....	9
1.7.3 Forskning og utredninger	9
2. STATUS FOR LIKESTILLING OG REKRUTTERING I LANDBRUKET	11
2.1 Innledning	11
2.1.1 Begrepsdefinisjoner.....	11
2.1.2 Oppbygging av kapittelet	12
2.2 Det handler om valg av bosted og yrke	12
2.2.1 Om fraflytting fra landsbygda	12
Utfordringer i distriktene	13
2.2.2 Odelsbarnas ønsker om overtagelse	13
2.2.3 Foreldrenes syn på videre rekruttering	15
2.2.4 Etterspørsel etter landbrukseiendommer i fri handel.....	15
2.3 Hva vil det si å bo og arbeide på gård?	15
2.3.1 Norske bønders arbeidsmiljø og inntekt.....	16
2.3.2 Husarbeid, omsorg og barnas oppvekst.....	17
2.3.3 Bønders tilfredshet med livet, sosiale nettverk og fritidsaktiviteter	17
2.3.4 Gården og nærmiljøet.....	18
2.4 Eiendomsoverdragelser og generasjonsskifte	18
2.4.1 Eiendomsoverdragelser	18
Kjønnforskjeller på eierskap	19
Overdragelse av jordeiendommer og skogeiendommer	19
Generasjonsskiftet 1991/92	20

2.4.2 Gjennomsnittsalder ved overtagelse.....	21
2.4.3 Overdragelse og areal.....	22
2.4.4 Gårdbrukerne i det norske landbruket.....	24
Utvikling i antall personlige brukere.....	24
Brukerstrukturen i det norske landbruket.....	24
Gjennomsnittsalderen til norske bønder.....	25
Gårdbrukere og sivilstatus.....	25
2.5 Driftsformer.....	26
2.5.1 Bruksutvikling og arealbruk.....	26
2.5.2 Tradisjonelt landbruk.....	27
2.5.3 Økologisk landbruk.....	27
2.5.4 Nye næringer i landbruket.....	28
2.5.5 Endring i driftsform rundt generasjonsskifte.....	28
Endringer i husdyrproduksjon.....	29
Endringer i kornproduksjon.....	30
Endringer i areal.....	31
2.6 Arbeidsinnsatsen og inntektssituasjonen i landbruket.....	31
2.6.1 Arbeidsforbruk og arbeidsdeling.....	31
Utvikling i arbeidsforbruket.....	31
Arbeidsforbruk og arbeidsdeling hos kvinner og menn i landbruket.....	32
Nærmere om ektefelles arbeidsinnsats på og utenom bruket.....	33
2.6.2 Arbeidsinnsats rundt eierskifte.....	35
2.6.3 Inntekter i landbruket.....	35
2.6.4 Utvikling i inntekt i ulike generasjoner.....	38
2.6.5 Overføringer fra staten - produksjonstilskudd.....	40
2.7 Rekruttering og likestilling i landbruksorganisasjonene.....	41
2.7.1 Fagorganisasjonene.....	41
«Kvinneorganisasjoner».....	41
Ungdomsorganisasjoner.....	41
De øvrige organisasjonene.....	41
2.7.2 Samvirkeorganisasjonene.....	42
Landbrukssamvirket.....	42
2.8 Rekruttering og likestilling i landbruksforvaltningen.....	42
2.8.1 Om ansatte og ledere i landbruksforvaltningen.....	43
2.9 Utdanning til landbruksyrket.....	44
2.9.1 Utdanningsnivået blant gårdbrukere.....	44
2.9.2 Antall elever ved studieretning for naturbruk.....	44
2.9.3 Utnytting av kapasitet studieretning naturbruk.....	46
2.9.4 Dekning av behov for lærlingeplasser.....	47
2.9.5 Fagvalg.....	47
2.9.6 Høyere utdanning.....	48
2.10 Oppsummering.....	50

3. IKKE-ØKONOMISKE FORHOLD AV BETYDNING FOR LIKESTILLING OG REKRUTTERING.....51

3.1 Familien.....	52
3.1.1 Oppvekst og sosialisering til landbruket.....	52
3.1.2 Plikt, rett eller lyst til å overta.....	55
3.1.3 Å gifte seg til gård.....	56
3.1.4 Bonden som rollemodell.....	57
3.1.5 Arbeidsdeling ute og inne.....	58

3.2 Gården	59
3.2.1 Eierskiftets innvirkning på gården	59
3.2.2 Å forvalte natur	61
3.3 Lokalsamfunnet	62
3.3.1 Landbruksungdoms lyst til å bo på bygda.....	62
3.3.2 Seine generasjonsskifter og behov for arbeid til to	63
3.3.3 Kultur og fritidstilbud på bygda	64
3.4 Organisasjonene	65
3.4.1 Ungdomsorganisasjonene i landbruket.....	65
3.4.2 «Kvinneorganisasjonene» i landbruket	67
3.4.3 Landbrukets organisasjoner forøvrig.....	69
3.4.4 Samvirke.....	70
Kvinner i administrativ ledelse	71
3.5 Landbruksforvaltningen (byråkratiet)	72
3.5.1 Kvinnerettede tiltak sentralt	72
3.5.2 Kvinnerettede tiltak i fylkene	73
3.5.3 Kvinnerettede tiltak i kommunene	73
3.6 Utdanning og kompetanseoppbygging	75
3.6.1 Studieretning for naturbruk	75
3.6.2 Rådgiving til utdanning og yrke.....	76
3.6.3 Hva sier forskningen om landbruksskoleelever og deres framtidssutsikter ?	77
Elevenes bakgrunn.....	78
Årsaker til valg av studieretning for naturbruk.....	78
Om VKI Landbruk og naturforvaltning og VKI Økologisk landbruk.....	79
Hva er så landbruksskoleelevenes framtidssutsikter?	80
3.6.4 Hva sier forskningen om jenter og skogbruksutdanning ?	80
3.7 Etter-/videreutdanning og voksenopplæring	81
3.7.1 Aktører innenfor etter-/videreutdanning og voksenopplæring	82
3.7.2 Hva sier forskningen om etter- og videreutdanningsbehovet hos voksne?	85
3.8 Oppsummering kap. 3	87

4. ØKONOMISKE, JURIDISKE OG SKATTEMESSIGE FORHOLD AV BETYDNING FOR LIKESTILLING OG REKRUTTERING..... **89**

4.1 Hvordan påvirker økonomien i landbruket rekruttering og likestilling?	89
4.2 Jordbruksavtalens tilskuddsordninger	93
4.2.1 Fondsavsetninger over Landbrukets utviklingsfond, LUF, (herunder BU-midler).....	94
Praktikantordningen	95
Onnebarnehager.....	96
Etablerertilskott ved generasjonsskifte	97
Etablererstipend.....	98
Arbeidskraftstøtte	98
Bedriftsutvikling.....	98
Investeringer i tilleggsnæringer (utenom tradisjonelt).....	99
Utredning og tilrettelegging.....	101
Skogbruk	102
Investeringer i tradisjonelt jord- og hagebruk	102
4.2.2 Direkte tilskudd (herunder produksjonstillegg gitt etter areal og husdyr).....	103
Driftstilskudd melkeproduksjon	104
Tilskudd til husdyr.....	104
Areal- og kulturlandskapstilskudd.....	104
Tilskudd til dyrking av fôr i fjellet	105

4.2.3 Utviklingstiltak	106
Tilskudd til inseminering m.m.....	106
Tilskudd til frøavl m.m.....	106
Tilskudd forsøksringer og forskning	106
Tilskudd til pelsdyrforlag og andre tilvirkere av pelsdyrfør.....	107
Tilskudd til kvalitets- og salgsfremmende tiltak.....	107
Tilskudd til økologisk jordbruk	108
Tilskudd til fruktlager.....	108
4.2.4 Velferdsordninger.....	109
Tilskudd til avløsning for ferie og fritid	109
Tilskudd til avløsning ved sykdom m.v.....	110
Medlemsavgift til folketrygden	111
Tilskudd til sykepengeordningen i jordbruket.....	111
Tilskudd til landbruksvikarordningen	111
Administrasjonstilskudd til avløserlag.....	112
Tilskudd til Landbrukshelsen	112
Tilskudd til kursvirksomhet.....	113
4.3 Skogbruk og offentlige virkemidler	113
4.3.1 Utviklingen i skogbruket.....	113
4.3.2 Offentlige virkemidler knyttet til skogbruket.....	114
Skogbruksloven	114
Tilskudd til skogbruksplanlegging	114
Tilskudd til skogkultur og skogreising	115
Tilskudd til biotopskjøtsel	115
Tilskudd til skogveger	115
Tilskudd til drift i vanskelig terreng	115
4.4 Juridiske forhold	116
4.4.1 Jordloven	116
Vern av dyrka jord.....	116
Forbud mot deling av landbrukseiendom	116
Ekspropriasjon.....	116
Nydyrking.....	117
4.4.2 Konesjonsloven.....	118
Konesjon	118
Forkjøp	118
Priskontroll	119
4.4.3 Odelsloven.....	120
Odelsfrigjøring	120
Likestilling mellom kjønnene	121
Bo- og driveplikt.....	121
4.5 Skattemessige forhold	123
4.6 EU's økonomiske ordninger for unge bønder.....	125
De unge bønders vanskeligheter og ønsker	126
EU's ordninger for unge bønder.....	126
4.7 Oppsummering kap. 4.....	130
5. OPPSUMMERING, MÅL, STRATEGIER OG TILTAK	131
5.1 Mål og strategier	131
5.1.1 Mål for likestilling.....	131
Utvalget anbefaler følgende mål for likestilling i landbruket.....	131
Utvalget anbefaler følgende resultatindikatorer for likestilling i landbruket:.....	132
5.1.2 Mål for rekruttering	132
Utvalget anbefaler følgende mål for rekruttering til landbruket:.....	133
Utvalget anbefaler følgende indikatorer for rekruttering til landbruket	133

Mål om likestilling og rekruttering henger nøye sammen.....	134
5.1.3 Strategier for likestilling og rekruttering.....	134
5.1.4 Utvalgets forslag i forhold til arbeidet i statens forhandlingsutvalg til jordbruksforhandlingene.....	135
5.2 Strategi 1 - økonomiske tiltak	136
5.2.1 Økt vekt på etableringstilskudd ved generasjonsskifte.....	136
5.2.2 Ekstra produksjonstillegg for unge bønder	138
5.2.3 Økt vekt på samarbeid - økonomiske og sosiale gevinster.....	138
5.2.4 Andre tiltak, ikke utredet.....	139
5.3 Strategi 2 - tidligere generasjonsskifte	140
5.3.1 Vektlegging innenfor BU-midlene	140
5.3.2 Førtidspensjon	142
5.3.3 Avkorting av produksjonstillegg ved 67 år	142
5.4 Strategi 3 - velferd.....	144
5.4.1 Øke maksimalsatsen for avløsning ved ferie og fritid for småbarnsforeldre.....	144
5.4.2 Øke dagpengesatsen for avløsning ved sykdom m.v.....	145
5.4.3 Styrke tilgangen på avløsere og øke tilgang på vikar for bonden	146
5.4.4 Prioritering av kvinnelige praksisverter for praktikant.....	147
5.5 Strategi 4 - utdanning/kunnskap og kompetanseheving	149
5.5.1 Landbrukets rekrutteringsprogram	149
5.5.2 Styrke yrkes- og utdanningsveiledningen i grunnskolen.....	151
5.5.3 Evaluering av studieretning for naturbruk.....	152
5.5.4 Intensive praksiskurs	153
5.5.5 Komprimert voksenopplæringskurs i landbrukfag	154
5.5.6 Korte påbyggingskurs på faglige tema	155
5.5.7 Styrke praktikantordningen	156
5.5.8 Etablererkurs for kvinner i tradisjonelt landbruk	157
5.5.9 Andre tiltak under utdanning, ikke utredet.....	158
5.6 Strategi 5 - innflytelse	159
5.6.1 Sjekkliste for konsekvensvurdering mht. likestilling og rekruttering	159
5.6.2 Tiltak for å øke antall kvinner i ledende posisjoner innenfor landbruket.....	160
5.7 Strategi 6 - holdningsskapende arbeid og informasjon.....	161
5.7.1 Holdningsskapende arbeid	161
5.7.2 Informasjon og profilering av landbruket og bondeyrket	163
5.7.3 IT-strategi for bønder	163
5.8 Strategi 7 - kunnskaps- og utredningsbehov.....	165
5.8.1 Ny forskning på rekruttering og likestilling	165
5.8.2 Utredning av hvordan juridiske virkemidler slår ut mht. likestilling og rekruttering.....	166
5.8.3 Skattemessige forhold mht. likestilling og rekruttering	167
5.8.4 Utvikle gode rapporteringssystem på relevant statistikk	167
5.9 Oppsummering.....	169

Tabeller og figurer

Tabeller

Tabell 2.1: Utvikling i folketallet etter sentralitet og prosentvis befolkningsendring, 1986-97	12
Tabell 2.2: Nettoutflytting, bofasthet og tilbakeflyttere i perifere kommuner fordelt på landsdel og kjønn, i prosent.....	13
Tabell 2.3: Overtagelse etter kjønn (prosent).....	14
Tabell 2.4: Viktigste årsak til at de odelsberettigede ønsker å ta over gården (prosent).....	14
Tabell 2.5: Viktigste årsak til at odelsberettigede ikke ønsker å ta over gården (prosent).....	14
Tabell 2.6: Odelsoverdragelser på skog- og jordbrukseieendommer, i prosent.....	20
Tabell 2.7: Antall overdragelser av bruk i 1991-92 fordelt på menn og kvinner	20
Tabell 2.8: Gjennomsnittsalder på ny bruker fordelt på kjønn.....	21
Tabell 2.9: Antall overdragelser av bruk i 1991-92 fordelt på menn og kvinner etter alder.....	21
Tabell 2.10: Areal på bruk overdratt i 1991-92 fordelt på menn og kvinner, nye brukere.....	23
Tabell 2.11: Areal på bruk overdratt i 1991-92 fordelt på menn og kvinner etter alder.....	23
Tabell 2.12: Personlige brukere fordelt på kjønn.....	24
Tabell 2.13: Brukere fordelt på kjønn og bruksstørrelse.....	24
Tabell 2.14: Antall driftsenheter med en bruker der brukeren eier landbrukseiendommen, fordelt på kjønn og bruksstørrelse	25
Tabell 2.15: Antall oppgavegivere etter kjønn og ekteskapelig status (prosent i parentes)	25
Tabell 2.16: Antall bruk og endring i antall bruk med jordbruksareal fordelt etter bruksstørrelse for perioden 1985-1996 i Norge.....	26
Tabell 2.17: Jordbruksarealet i Norge, 1000 dekar	26
Tabell 2.18: Antall bruk i drift etter produksjonsform, hele landet. 1990 – 1996.....	27
Tabell 2.19: Endringer i antall personer med melkeproduksjon fra 1989 til 1994	29
Tabell 2.20: Endringer i antall personer med melkeproduksjon fra 1991 til 1994	29
Tabell 2.21: Antall personer med areal til kornproduksjon fra 1991 til 1994.....	30
Tabell 2.22: Antall personer med arealendringer fra 1991 til 1994	31
Tabell 2.23: Arbeidsforbruket i jordbruket fordelt på menn og kvinner, 1000 årsverk.....	32
Tabell 2.24: Antall og andel årsverk på og utenom bruket, fordelt på kjønn	32
Tabell 2.24: Prosentvis arbeidsinnsats per år i de forskjellige kategorier	35
Tabell 2.25: Lønnsutviklingen i prosent for alle grupper og for tre hovedgrupper av lønnstakere	36
Tabell 2.26: Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 1992-1996. Nominelle kroner.	38
Tabell 2.27: Utdanningsnivå blant gårdbrukere og i befolkningen som helhet fordelt på kvinner og menn, i prosent	44
Tabell 2.28: Antall søkere og avtaler om lærekontrakter i fylkeskommunen i 1997.....	47
Tabell 2.29: Valg av fag, VK1	47
Tabell 2.30: Valg av fag, VK 2	47
Tabell 2.31: Kvinnelige og mannlige studenter ved universiteter og vitenskapelige høyskoler, i prosent.....	48
Tabell 2.32: Kvinnelige studenter ved universiteter og vitenskapelige høyskoler etter fagfelt, prosent.....	48
Tabell 2.33: Andel kvinnelige studenter av den totale andelen kvinnelige studenter etter fagfelt, prosent.....	48
Tabell 2.34: Antall kvinner og menn og prosentandel kvinner med avlagt eksamen i skoleåret 1995/96 i landbruksfag ved universitet og høyskoler totalt.....	49
Tabell 3.1: Utførte arbeidsoppgaver på gården etter kjønn og hvor ofte de gjorde det i løpet av oppveksten, i prosent.....	53
Tabell 3.2: Utførte husarbeidsoppgaver etter kjønn og hvor ofte de gjorde det i løpet av oppveksten, i prosent.....	54
Tabell 3.3: Andel av odelsberettigede over 20 år som kommer til å overta etter bosted og kjønn, i prosent.....	63
Tabell 4.1: Utviklingen i areal under ordningen tilskudd til endret jordarbeiding.....	105
Tabell 4.2: Økologisk jordbruk (mill kroner)	108
Tabell 4.3: Beregnet mulig tilskudd, faktisk utbetalt tilskudd og brukernes utnyttelse av ordningen, 1990-96.....	110
Tabell 4.4: Dagsatser for tilskudd til avløsning ved sykdom m.v, 1997	110
Tabell 4.5: Antall søknader, avløste dager, beregnet maksimalt tilskudd samt utbetalt tilskudd totalt og etter årsak, 1996.....	110
Tabell 4.6: Antall kommuner med landbruksvikar, antall landbruksvikarer totalt, samlede utgifter ved ordningen, og fordeling av disse utgiftene mellom stat, kommune og bruker, 1985-95.....	112

Figurer

Figur 2.1: Overtagelse av eiendommer med odelsrett etter tidsperiode, fordelt prosentvis på menn og kvinner	19
Figur 2.2: Overtagelse av jordbruksareal i drift i perioden 1983-92, fordelt på bruksstørrelse og prosentvis fordeling på menn og kvinner	22
Figur 2.3: Overtagelse av produktivt skogareal, fordelt på areal og prosentvis fordeling på menn og kvinner	22
Figur 2.4: Andel årsverk fordelt på bruksstørrelse og kjønn.....	33
Figur 2.5: Utviklingen i ektefellens arbeidsinnsats i jordbruket i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper	34
Figur 2.6: Utviklingen i ektefellens arbeidsinnsats i bierverv i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper	34
Figur 2.7: Den relative utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital pr årsverk etter totalkalkylen for jordbruket. 1990=100. Vederlag til arbeid og egenkapital for 1997 er kalkulert etter forutsetningene i jordbruksavtalen i 1997.....	36
Figur 2.8: Utviklingen i og fordelingen av nettoinntekt før fradrag av gjeldsrenter og kår for brukerfamilien, i 1000 kroner.....	37
Figur 2.9: Driftsoverskudd og utvikling i driftsoverskudd i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper.....	39
Figur 2.10: Utvikling i inntekter utenfra bruket i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper	39
Figur 2.11: Utvikling i nettoinntekt i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper	40
Figur 2.12: Andel kvinner i styrene i landbrukssamvirket i 1996.....	42
Figur 2.13: Antall elever ved videregående skole naturbruk, GK, VK1 og VK2 sammenlagt.....	44
Figur 2.14: Utviklingen i antall 16-19-åringer i perioden 1990-97.....	45
Figur 2.15: Utviklingen i antall 16-19-åringer i Hedmark og Nord-Trøndelag.....	45
Figur 2.16: Utnytting av kapasitet 1990-97, studieretning naturbruk (NA) og studieretning allmenne, økonomiske og administrative fag (AA), fra venstre GK, VK 1 og VK 2.....	46
Figur 3.1: Modell for beslutningsprosessen	51

1. Innledning

1.1 Utvalgets mandat

Det var enighet mellom partene i Jordbruksoppgjøret 1997 om å nedsette et bredt sammensatt utvalg som skulle se på likestilling i og rekruttering til landbruket fram mot Jordbruksoppgjøret 1998. Utvalget har arbeidet ut fra følgende mandat:

«Utvalget skal kartlegge status med hensyn til likestilling og rekruttering i landbruket. Partene er enige om at de forhold som direkte eller indirekte påvirker rekrutteringen omfattes av utredningen, herunder praktisk rettet opplæring. I arbeidet bør kvinner og ungdoms motivasjon for å gå inn i landbruket utredes. Utvalget skal gjennomgå eksisterende ordninger som skal bidra til en høyere andel av kvinner og ungdom i landbruket. Innenfor rammen av gjeldende landbrukspolitikk skal aktuelle nye tiltak utredes, i tillegg til utvikling og tilpasning av gjeldende ordninger. Gjennomgangen skal bla. omfatte de ordninger som er foreslått i jordbrukets kravdokument for 1997. Utvalget skal legge fram utredning, eller delutredninger, til jordbruksoppgjøret 1998».

Innholdsfortegnelsen gir en oversikt over hvordan utvalget har definert og utdypet sitt mandat. Rapporten gir en bred gjennomgang/kartlegging av tilgjengelig data uten at det har vært tid til å innhente ny forskning. Utvalget har derfor valgt en noe utradisjonell arbeidsform, hvordan dette er gjennomført vil bli nærmere beskrevet i kapittel 1.5.1. På grunnlag av kartlegging og statusgjennomgang har utvalget kommet fram til en rekke tiltak som kan bidra til å fremme likestilling og rekruttering i landbruket.

1.2 Utvalgets medlemmer m/vararepresentanter

Faste medlemmer	Varamedlemmer	Representerer
Bjørn Iversen	Astrid Solberg	Norges Bondelag
Anne-Lise Aass *	Nils Drivdal	Norsk Bonde- og Småbrukarlag
Mari Erlandsen	Tone Budde Erichsen	Landbrukssamvirkets Felleskontor
Solveig-Irene Skøyen	Anette Ludahl	Norges Bygdeungdomslag
Engebret Korvald	Jan Rundtom	Norske 4 H
Annlaug Sundby Fjeld	Kari Støfringsdal	Norges Bondekvinnelag
Lars Wilhelm Grøholt	Lars Fredrik Stuve	Norges Skogeierforbund
Helene Dahl	Trude Hagen Hansen	Jenter i skogbruket, JiS
Knut Wold	Gerd Vollset	Barne- og familiedepartementet
Bente Thorsen	Per Arne Skjeflo	Finans- og tolldepartementet
Siri Bruem	Ola Rusaanes	Fylkesmannens landbruksavdeling
Riccarda Pfeiffer	Anne Kathrine Bliksheim	Kommunenes Sentralforbund, KS
Mari Grut	Odd Godal	Kommunal- og regionaldepartementet
Lisbeth Falling	Lars G. Rime	Kirke-, utdannings- og forskningsdep.
Øyvind Holm	Tone Solhaug	Miljøverndepartementet
Roger Gunnarson	Tone Tønnessen	Arbeids- og administrasjonsdep.
Gabriella Danmark (leder)	Ingrid Lauvdal (nestleder)	Landbruksdepartementet

* Anne-Lise Aass kom inn tidlig i utvalgsarbeidet for oppnevnt representant Randi Karlstrøm

Utvalgets sekretariatet har bestått av førstekonsulent Turid H. Vollmo og rådgiver Ingunn Sørnes, Landbruksdepartementet.

I tillegg har en interngruppe fra Landbruksdepartementet, Statens landbruksbank og Statens Kornforretning gitt innspill på sine saksfelt og Oddny Kjelsen, Landbruksdepartementet, har bidratt på utdanning.

1.3 Bakgrunn for utvalgets arbeid

Utgangspunktet for forhandlingspartenes fokus på likestilling er at kvinner er underrepresentert både i primærlandbruket og i landbrukets organisasjoner. Kvinners deltagelse i norsk landbruk kan ses i et rettferdighetsperspektiv, nemlig at kvinner skal ha de samme muligheter som menn til å gå inn i næringen på egne premisser (økonomisk, sosialt og politisk). Kvinners deltagelse vil i neste omgang kunne tilføre landbruket og bygdene spesielle verdier og kvaliteter dersom de får anledning til å sette sitt preg på landbruksnæringen. Dette kan vi kalle ressursperspektivet.

Utgangspunktet for at utvalget setter søkelyset på rekrutteringssituasjonen i landbruket er at det i den senere tid har hersket en viss usikkerhet mht. den videre rekrutteringen av gutter og jenter til landbruket. De fleste næringer er nå på banen for å sikre seg ungdom som arbeidskraft, og landbruket har også sett det som viktig å sette fokus på dette feltet.

1.4 Oppbygging av rapporten

Rapporten er bygd opp om fem hovedkapitler. Først kommer et innledende kapittel med mer praktiske avklaringer rundt utvalgsarbeidet. Viktige avklaringer og begrensninger for arbeidet gis i dette kapitlet. Likeledes utdyping av de politiske rammer for arbeidet med likestilling og rekruttering i landbruket.

Kapittel to av rapporten er en kartlegging av status og fremstilling av relevant statistikk og data rundt rekruttering og likestilling i landbruket. Her vektlegges kjønns- og alderssammensetning med tanke på eierskap/kapital, arbeid, inntekt, kompetanse, beslutningsmyndighet mm. i landbruket. Generelle samfunnstrender som fraflytting fra distriktene tas også opp. Kapitlet er så langt mulig viet kvantifiserbare forhold.

Kapittel tre tar i større grad for seg forskning og undersøkelser knyttet til likestilling og rekruttering. Her ser vi på omgivelser som påvirker kvinners, menns og unges valg om å gå inn i landbruket, samt likestillingsrelaterte problemstillinger. Disse påvirkningsfaktorene kan virke motiverende eller hindrende på henholdsvis rekruttering og likestilling.

Kapittel fire beskriver og vurderer de økonomiske og juridiske rammebetingelser som kan påvirke likestilling og rekruttering. Beskrivelsene og vurderinger avgrenses til Jordbruksoppgjøret, skogbrukets ordninger og Landbruksdepartementets juridiske ansvarsfelt. Skattemessige forhold beskrives.

Kapittel fem gir en kort oversikt over problemstillinger fremkommet i de tidligere kapitler. Hoveddelen av kapitlet omhandler utvalgets anbefalinger mht. tiltak som kan bedre likestilling i og rekruttering til landbruket.

1.5 Utdyping og avgrensning - kvinner i landbruket og rekruttering til landbruket

I rapporten er det så langt som mulig forsøkt å skille mellom likestilling og rekruttering. Av og til er dette mulig, på andre punkt vil det være kunstig å lage et slikt skille. I praksis kan en si at skillet går mellom de som er på vei inn i landbruksnæringa (rekruttering) og de som allerede arbeider og bor på gården (likestilling). Dette betyr ikke at likestillingsperspektivet utelates i diskusjonen om rekruttering til landbruket. For at landbruket skal framstå som attraktivt for de unge i ei tid der arbeidsmarkedets muligheter er mange er det viktig at næringa framstår attraktiv for begge kjønn.

1.5.1 Hva menes med likestilling i landbruket?

Likestilling omhandler forhold knyttet til representasjon, fordeling og makt i samfunnet. Når vi ser på landbruket kommer spesielt kvinner dårlig ut når det gjelder representasjon, fordeling og makt, og spørsmålet om likestilling knytter seg derfor naturlig nok til kvinnes situasjon.

Historisk sett har kvinners vilkår i landbruket i stor grad vært bestemt av størrelsen på bruket. Kona på det lille bruket har hatt forskjellige vilkår både på gården og i bygdesamfunnet sammenlignet med kona på storgården. Bondekona fra storgården var gjerne administrator med mye leid og/eller pliktig arbeidskraft under seg, mens kvinnene på de mindre (kombinasjons)bruka ofte var de som drev gården når mannen var på fiske, i skogen eller på anlegg.

Utviklinga i etterkrigstidas landbruk har fått betydning for kvinners status og deltagelse i landbruket. I det gamle bondesamfunnet hadde alle gifte kvinner sine egne arbeidsfelt. De tok på seg mye ansvar og deres arbeid var av stor betydning for den økonomiske utviklinga på gården.

Det som særlig har kjennetegnet bondekvinners arbeid, til forskjell fra yrkesaktive kvinner i andre næringer, er sammenhengen mellom produktive og reproduktive arbeidsoppgaver. For bondekvinne har det tradisjonelt sett ikke vært noe skarpt skille mellom gårdsarbeid og husarbeid. Utviklinga i landbruket har imidlertid ført til et større skille mellom reproduksjon og produksjon. Denne utviklinga har blitt beskrevet som en maskulinisering av landbruket, og går på at kvinnens rolle i landbruksproduksjonen har blitt svekket bl.a. som følge av spesialisering og mekanisering (Strømsheim, 1977, referert i Ølnes, 1989)

Det tradisjonelle husholdsorienterte landbruket hadde som oftest med flere forskjellige produksjoner. I etterkrigstida har det imidlertid skjedd en spesialisering av landbruket i retning av ren melkeproduksjon, kjøttproduksjon eller planteproduksjon. Dette har ført til at mange arbeidsoppgaver utført av kvinner har falt bort (f.eks. hagebruk, høytørking, steinplukking, føring av dyra). I det moderne landbruket tar kvinnene seg mer av innarbeidet,

mens mennene i større grad står for utarbeidet. Tradisjonelt sett har kvinnene ofte drevet det manuelle arbeidet på gården, men mekanisering av landbruket har redusert behovet for manuell hjelp, både ute og i fjøset. Det har vist seg at kvinner blir mindre aktive i gårdsarbeidet når gården utvides og det introduseres ny teknologi. Samtidig har mekaniseringen også gjort det mulig for kvinner (og menn) å greie arbeidsoppgavene alene i dagens landbruk.

For mange kvinner oppleves utviklinga i landbruket positivt, ved at de frigjøres fra tungt arbeid på gården og får mer tid til bl.a. lønnet arbeid utenfor bruket. Andre kvinner ser med uro på maskuliniseringa av landbruket, og ønsker en større verdsetting av det arbeidet som mange faktisk gjør på gården på heltid eller deltid. Det at mange kvinner har gått ut av gårdsdrifta og tatt seg lønnet arbeid, har ikke nødvendigvis redusert kvinners totale arbeidsmengde. Mange kvinner er blitt trippelarbeidende fordi de har jobb utenfor gården, har ansvar for omsorgsarbeidet i hjemmet og deltar i tillegg i gårdsarbeidet.

Begrepet «Kvinner i landbruket» representerer ikke en ensarta gruppe fordi det både omfatter kvinnelige bønder og kvinner som er gift eller samboer med mannlige bønder. Enkelte deltar i jordbruksarbeidet på heltid, noen deltar sesongmessig i arbeidet, mens andre svært sjelden eller aldri deltar i arbeidet på gården. Vi ser at kvinner i landbruket henter mye av sin inntekt utenfor bruket, og at de gjerne har en kombinasjon av arbeid og inntekt på og utenfor bruket.

Utvalget har i sitt arbeid valgt å legge mest vekt på de aktive kvinnelige eiere og brukere i landbruket. Det er ønskelig at det skal bli mer attraktivt for kvinner å velge landbruket ikke bare som bosted, men også som yrkesvei. Tilgiftede kvinners rolle i landbruket vil også belyses.

1.5.2 Hva menes med rekruttering til landbruket?

Begrepet «rekruttering til landbruket» henger nøye sammen med rekruttering til arbeid og kan omfatte rekruttering til primærlandbruket og avledet virksomhet som foredlingsindustrien. Utvalget har imidlertid lagt mest vekt på rekruttering til primærlandbruket. Overdragelse av gårdsbruk og valget av landbruk som yrke står derfor sentralt i utvalgets arbeid. Overdragelsestidspunktet varierer fra familie til familie. Enkelte tar over gårdsbruket i forholdsvis ung alder, mens andre nærmer seg pensjonsalderen før de får mulighet til å overta et bruk. Utvalget mener at det er viktig å se på tiltak som gjør det mulig for ungdom å overta gård.

Spørsmålet om rekruttering gjelder både for personer med tilknytning til landbruket og personer utenom landbruket som ønsker å skaffe seg en arbeidsplass i næringa. De odelsberettigede får en sentral plass i rapporten ettersom de aller fleste overdragelser skjer innenfor familie og slekt ut fra lovmessige forhold (odelsloven). Analysen er videre påvirket av at det har vært vanskelig å oppdrive statistikk og forskningsrapporter som omhandler overtagelse av gårdsbruk blant ikke-odelsberettigede.

Når det gjelder rekruttering er det naturlig å sette inn forskjellige tiltak overfor ulike målgrupper. For det første er det viktig å se på de som ennå ikke har bestemt seg for å gå inn i landbruket og vurdere hvordan deres motivasjon for å gå inn i landbruksnæringa kan styrkes (tiltak før eventuell overtakelse).

For det andre vil det være viktig å se på de som har bestemt seg, og vurdere hvordan man kan legge forholda til rette for at de får en grei overgang til bondeyrket (tiltak etter overtakelse). Utvalget har også studert forhold som er vurdert som viktige for de som velger ikke å gå inn i næringa, for å se om hindringer kan reduseres.

For det tredje blir ikke rekruttering bare et spørsmål om det som skjer ved selve overdragelsen, men også hvordan næringen oppleves etter overtakelse. Rekrutteringen må også ses i sammenheng med motivasjonen til de unge som allerede er rekruttert inn i næringa - ønsker de å satse på en yrkeskarriere i landbruket eller velger de gården som bosted?

1.6 Politisk forankring av likestilling og rekruttering

I arbeidet med likestilling og rekruttering er det viktig å ha en klar politisk forankring. Likestilling er et klart samfunns mål og likestillingspolitikken griper inn i og gjelder alle sektorer. Samtidig vil en aktiv ungdomspolitikkk være viktig for langsiktige mål samfunnet.

Både likestilling og rekruttering må relateres til den enkelte sektors status og utfordringer. Utvalget har derfor sett på de generelle likestillingspolitiske og ungdomspolitiske mål og knyttet dette opp til landbrukspolitikken hovedmål.

1.6.1 Likestilling

Mål for likestillingspolitikken

Hovedmålet for likestillingspolitikken i Norge uttrykkes slik : «Kvinner og menn skal ha de samme rettigheter, plikter og muligheter på alle samfunnsområder. Formell likestilling er ikke nok. Tilrettelegging av kjønnes faktiske muligheter til å realisere et godt liv for seg og sine og til beste for samfunnet er også nødvendig» (St.meld. nr. 70 (1991-92) Likestillingspolitikk for 1990-årene). Likestilling dreier seg blant annet om fordeling av makt, herunder fordeling av eiendom, formue, beslutningsmyndighet og påvirkningsmulighet. Grunnlaget for en likestillingspolitikk kan søkes i rettferdighetsbetraktninger, i demokratiske hensyn og i en forestilling om at samfunnet blir best hvis begge kjønn med sine forskjeller i tradisjoner, verdier og interessert bidrar i like stor grad i samfunnsutviklingen.

To tradisjonelle tilnærminger til likestillingsfeltet har vært å se på likeverd vs. likestilling. Likestilling dreier seg om kvinners likerett med menn på menns tradisjonelle områder. Likeverd dreier seg om en oppvurdering av det som tradisjonelt forbindes med kvinneverdier. Likestillingsmeldingen slår fast at det her ikke er snakk om noe enten/eller, snarere et både/og. Ut fra erkjennelsen av at ulikheter mellom kjønnene er en positiv verdi for samfunnet må kvinners gjøremål og verdier oppvurderes - både økonomisk og som premissgiver for samfunnets organisering. Samtidig er det et mål å oppnå en større likhet i muligheter mellom kvinner og menn fordi stor ulikhet kan skape systematisk nedvurdering av den ene part. Likestilling i et samfunnsperspektiv krever en forholdsvis jevn kjønnsfordeling i alle sektorer i samfunnet og på alle plan for at reell påvirkningsmulighet skal gjøre seg gjeldende.

Likestillingspolitikken strategi er tredelt :

- likebehandling i grunnleggende rettigheter og plikter
- særskilte tiltak rettet mot ett av kjønnene for raskere å nå reell likestilling

- kritisk gjennomgang av samfunnets organisering og ressursbruk

Mål for landbrukspolitikken

St.prp. nr. 8 (1992-93) Landbruk i utvikling og påfølgende jordbruksoppgjør, trekker opp retningslinjene for landbrukspolitikken. Innenfor gjeldende landbrukspolitikk er det et mål å skape grunnlag for et levedyktig og bærekraftig landbruk i hele landet, og landbrukspolitikken står sentralt i en helhetlig distriktspolitikk.

I de landbrukspolitiske målsettinger slås det fast at «økende yrkesaktivitet blant kvinner, krav om to inntekter pr. familie mv. gjør at landbruket i økende grad er avhengig av en aktiv distriktspolitikk for å opprettholde og utvikle sin virksomhet. Mulighetene for selvstendig yrke og inntekt for kvinner, herunder mulighetene for å utvikle egen næringsvirksomhet, er viktig for utviklingen i distriktene. Samtidig bør det arbeides for økt rekruttering av kvinner til tradisjonelt jordbruk» (St.prp. nr. 8 (1992-93)).

Likestilling i landbruket

Utvalget mener likestilling i landbruket blant annet dreier seg om fordeling av makt, herunder fordeling av eiendom, formue, beslutnings- og påvirkningsmulighet.

Likestilling i landbrukets vil ha betydning for politikktutforming, prioriteringer og tiltak. Disse forhold må vurderes i lys av hvilken effekt de får for henholdsvis kvinner og for menn i landbruket. Både kvinner og menns verdier og ressurser må legges til grunn når vi skal løse utfordringene i framtida.

For landbruket vil likestilling innbefatte like muligheter for begge kjønn i alle deler av næringa. Landbruket vil på linje med det øvrige næringsliv være tjent med å ta i bruk kvinners verdier og ressurser i sin verdiskaping. Mangfold er nødvendig for å skape verdier.

Utvalget vil på bakgrunn av rapportens analyser av situasjonen sette seg mål og konkrete resultatindikatorer for likestilling. Disse vil gjennomgås i kapittel 5.

1.6.2 Rekruttering

Mål for ungdomspolitikken

Sentrale mål for regjeringens ungdomspolitikk er: «å bidra til at den ressursen som ungdom representerer synliggjøres og tas i bruk på viktige områder av samfunnet, å sikre solidariteten i ungdomspolitikken, å gi de unge adgang til samfunnslivet gjennom bred kvalifisering, å sikre rettferdig fordeling av vår velferd i framtiden, å sikre ungdommens medvirkning og innflytelse.» (Ungdomspolitikk mot et nytt hundreår. Særskilt vedlegg til St.meld. nr. 4 (1992-93) Langtidsprogrammet 1994-1997).

Ungdom er en viktig ressurs, ikke bare som framtidig arbeidskraft, men også ved at de ofte stiller spørsmål ved det etablerte og representerer en kontinuerlig kritikk og fornyelse som samfunnet er avhengig av. Ungdomspolitikken har som mål å trekke de unge inn på viktige samfunnsområder, og gi dem mulighet til å ta medansvar. Dagens unge vil få viktige roller i næringslivets stadige omstillingsprosesser. Fornyelse skapes ofte i møte mellom etablerte fagmiljøer og deres møte med ungdom med ny og oppdatert kompetanse, utradisjonelle holdninger og pågangsmot. Fornyelse og omstilling er avgjørende for å bevare velferden.

Dersom tilgangen på ung, nyutdannet arbeidskraft reduseres, går dette utover samfunnets evne til fornyelse.

Mål for landbrukspolitikken

Rekruttering er ikke viet like stor omtale som kvinners vilkår i St.prp. nr. 8 (1992-93). Proposisjonen viser til den omstilling landbruket har vært igjennom - og fremdeles er inne i, og i den anledning omtales de menneskelige ressursene slik; «For å få til en omstilling er det nødvendig å stimulere til rekruttering, entreprenørånd og optimisme i næringen, basert på en realistisk vurdering av hvilke forutsetninger og muligheter som er tilstede. Dette er nødvendig for å skape en realistisk framtidstro i norsk landbruk»

I løpet av 1999 vil det legges fram en ny Stortingsmelding om landbrukspolitikken som vil bygge på hovedlinjene i dagens landbrukspolitik. Utvalgets arbeid kan danne et viktig grunnlag for arbeidet med Stortingsmeldingen.

Rekruttering til landbruket

Utvalget mener at rekruttering til landbruket er nødvendig for å nå de landbrukspolitiske mål om å skape grunnlag for et levedyktig og bærekraftig landbruk i hele landet.

Spørsmålet om rekruttering gjelder både for ungdom med tilknytning til landbruket og ungdom utenom landbruket som ønsker å skaffe seg en arbeidsplass i næringa. For unge næringsutøvere er rekruttering sentralt fordi det kan være med på å sikre et miljø og et nettverk av unge bønder. God rekruttering vil kunne bidra til optimisme og framtidstro i næringa. Dette vil igjen virke positivt på kommende rekrutter. For store deler av foreldregenerasjonen blir rekruttering bl.a. et spørsmål om å føre et livsverk videre. Det at noen ønsker å ta over bruket kan virke som en trygghet og motivasjon for de eldre brukerne. Dette vil nok i særlig grad gjelde for overtakelser innenfor slekta. Sett i et større samfunnsperspektiv vil rekruttering til landbruksnæringa dreie seg om å opprettholde matproduksjon, matvareberedskap, kulturlandskap og bosetting.

Spørsmålet om rekruttering handler også om å sikre kompetanse og et mangfold av personlige ressurser og nyskapende krefter til ei næring som stadig møter nye utfordringer. Økte og endrede krav fra forbrukerne om matvaresikkerhet er et sentralt tema i denne sammenhengen. Økt utdanningsnivå blant unge mennesker som har mulighet og ønske om å gå inn i landbruket kan være et viktig bidrag i framtidens landbruk. En skjev alders- og kjønns sammensetting i landbruket tilsier også at næringa ikke får nyttiggjort seg av kvinners og ungdoms personlige ressurser i stor nok grad (i form av at de har andre verdier og et annet erfaringsgrunnlag sammenlignet med hhv. menn og de eldre generasjoner).

Utvalget mener at rekruttering til landbruket ikke kun knytter seg til rekruttering av yrkesutøvere i primærlandbruket, men også til oppgaver, stillinger og utdanning som er nært knyttet til selve næringa. Her vil det f.eks. være snakk om rekruttering til avløseryrket, til foredlingsindustrien og landbruksforvaltningen. Det vil også være av stor betydning å sikre rekrutteringen til landbruksutdanningen. Disse forhold har alle betydning for å opprettholde et attraktivt og levedyktig primærlandbruk.

1.7 Kunnskapsinnhenting og datagrunnlag

1.7.1 Utredninger i forbindelse med utvalgsarbeidet

Regionale møter om rekruttering

I utvalgsarbeidet er det brukt utradisjonelle utvalgsmetoder for å kartlegge situasjonen og for å få innspill til tiltak som kan bedre situasjonen. På temaet rekruttering har utvalget gått ut og invitert rekrutteringens nøkkelaktører til samlinger rundt om i landet. Aktørene er unge bønder som nylig har overtatt gård, ungdom som ennå ikke har tatt steget inn i landbruket - og som kanskje heller ikke vil gjøre det. I tillegg var det møter med foreldregenerasjonen og landbrukets organisasjoner, landbruksforvaltningen og representanter for skole/utdanning. Tilsammen ble det gjennomført 5 slike eksterne samlinger.

Arbeidsformen ble valgt for å få innspill fra nøkkelaktører på en systematisk måte. Kartleggingen skulle være et supplement til gjennomgangen av statistikk og tidligere forskning på temaet rekruttering. Møteserien ga gruppene som berøres av rekrutteringsproblematikken en mulighet til å komme med egne opplevelser av virkeligheten, og foreslå løsninger og tiltak.

Hovedstrukturen på samlingene var som følger:

1. Diskusjon om motivasjonsfaktorer for å overta gård.
2. Diskusjon om hindringer mot å overta gård.
3. Diskusjon av tiltak som bør kunne settes i verk for å styrke rekrutteringen (ut fra de motivasjonsfaktorene og hindringene som forsamlingen kom fram til).
4. Prioritering av tiltak og fokusering på hva de enkelte kan ta ansvar for.

De enkelte diskusjonstemaene ble gjennomgått både i grupper og i plenum.

Konsulentene Anne-Britt Ruderaas og Lars Krogh fra Maximite as. har ledet deltakerne gjennom samlingene og dokumentert diskusjonene etterpå. Sammendrag og referat fra de enkelte samlingene foreligger som egen rapport fra Maximite as. (se vedlegg 1), og erfaringer fra samlingene er innarbeidet i utvalgets utredning.

Innspill på likestilling fra organisasjoner og nettverk

For å få innspill på temaet likestilling har utvalget skriftlig invitert organisasjoner og nettverk til å gi sine syn på de likestillingspolitiske utfordringene i landbruket - og å komme med konstruktive innspill til tiltak. Utvalget har fått innspill på hva som kan gjøre landbruket mer attraktivt for kvinner og unge. Dette er sett i forhold til hvilke krav og forventninger kvinner og unge gårdbrukere har til velferd og fritid, kompetanseutvikling, økonomi, bygdemiljø, tjenester i kommunen osv. Innspillene er innarbeidet i utvalgets rapport.

Sammenstilling av kunnskap

Utvalget har gitt Senter for Bygdeforskning i oppdrag å gi en kort skriftlig sammenstilling av nyere forskning og utredninger som viser dagens kunnskapsstatus mht. hvilke faktorer som påvirker rekrutteringen til landbruket. I tillegg ba utvalget om en oversikt over områder der vi fortsatt har manglende kunnskaper. Framstillingen skulle ha et klart kjønnsperspektiv. Prosjektet ble finansiert med ett ukeverk. Notatet fra Senter for Bygdeforskning foreligger

som vedlegg til rapporten og sentrale problemstillinger som løftes fram i notatet er innarbeidet i utvalgets rapport.

Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning (NILF) har på oppdrag fra utvalget innhentet, behandlet og analysert statistikk vedrørende generasjonsskifte. I kapittel 2 viser vi til hovedkonklusjonene i notatet.

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag har utarbeidet digitale kart som belyser likestillings- og rekrutteringssituasjonen i eget fylke. Eksempel på temakart er lagt ved rapporten.

Innspill på likestilling fra organisasjoner og nettverk, samt innspill fra Senter for Bygdeforskning, NILF og Fylkesmannen i Sør-Trøndelag er lagt ved rapporten (vedlegg 2).¹

1.7.2 Statistikk

Kapittel 2 er i hovedsak basert på statistikk som viser status og utviklingstendenser mht. likestilling i og rekruttering til landbruket.

Tallmateriale er hentet inn fra Budsjettnemnda i jordbruket, Kirke-, Utdannings- og Forskningsdepartementet, Statistisk sentralbyrå (SSB), Statens Kornforretning og Norsk Institutt for Jord- og Skogforskning (NIJOS). Tallmaterialet er hentet fra ulike registre: Utvalgstillinger for jordbruket, landbruksregisteret, produsentregisteret, produksjonstillegg registeret og videregående skoles informasjonssystem.

Budsjettnemnda gir hvert år ut publikasjonen «Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken». Resultatkontrollen består av data som belyser utviklingen i jordbruket sett i relasjon til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp for landbrukspolitikken. Resultatkontrollen brukes bl.a. som grunnlagsmateriale for jordbruksforhandlingene.

Utvalget har fått nye kjøringene fra SSB som i hovedsak omhandler ulike forhold ved arbeidsinnsatsen, driftsformer, utdanning, samt eier/brukersiden i norsk landbruk. Det er foretatt kjøring som gir mulighet til å si noe om variasjoner når det gjelder kjønn, alder og bruksstørrelse.

Fra NIJOS har utvalget fått statistikk på brukerstrukturen i det norske landbruket. Fra Kirke-, Utdannings- og Forskningsdepartementet har vi fått tallmateriale for å belyse utviklingen på videregående skole naturbruk. Statens Kornforretning har bidratt med statistikk på produksjonstillegget.

1.7.3 Forskning og utredninger

Det foreligger lite forskning på rekruttering til landbruket. De ferskeste rapporter kommer fra Landbrukets Utredningskontor som i 1996 og 1997 ga ut 3 delrapporter i prosjektet «Faktorer som påvirker rekruttering til landbruksyrket - ulikheter mellom kjønn».

¹ Her inngår også en tabell fra Kirke- utdannings-, og forskningsdepartementet over antall inntatte på studieretning naturbruk fordelt på 1., 2., og 3. valg.

Den første delrapporten handler om odelsberettigedes valg om å overta gårdsbruk, andre delrapport ser på landbruksskoleelever og deres valg av framtidig yrke, mens delrapport tre sammenfattes og sammenligner resultater fra de foregående undersøkelsene. Utvalget har lagt spesiell vekt på undersøkelsene fra Landbrukets Utredningskontor.

Det foreligger dessuten både kvalitativt- og kvantitativt orienterte forskningsrapporter knyttet til likestilling i landbruket. Relevant teori og kunnskap fra disse rapportene er benyttet i utvalgets utredningsarbeid. I denne forbindelse viser vi til vedlagte litteraturliste.

2. Status for likestilling og rekruttering i landbruket

2.1 Innledning

Dette kapitlet viser status og utviklingstendenser for likestilling og rekruttering i landbruket. Utvalget har valgt et bredt perspektiv og ser på likestilling og rekruttering i både primærlandbruket, landbruksforvaltningen og landbruksorganisasjonene. I tillegg har utvalget sett nærmere inn på ulike sider ved landbruksutdanningen.

Rekrutterings- og likestillingsproblematikken henger nøye sammen og påvirker hverandre gjensidig. I kapitlet behandles derfor likestilling og rekruttering under ett, ettersom et skarpt skille mellom disse ville gjort framstillingen uoversiktlig.

Kapitlet er basert på statistikk og kvantitative undersøkelser uten å gå inn på analyser av årsaksforhold. Dette kommer vi tilbake til i kapittel 3 og 4.

2.1.1 Begrepsdefinisjoner

Sentrale begrep i kapitlet er driftsenhet/gårdsbruk, landbrukseiendom, eier og (gård)bruker. Følgende begrepsdefinisjoner er i hovedsak hentet fra Generell forskrift om produksjonstilskudd (ikke eier):

Driftsenhet (identisk med gårdsbruk): Driftsenhet i jordbruket defineres som en virksomhet (bedrift) med jordbruksdrift. Hver driftsenhet skal ha identifikasjonsmessig tilknytning til en bestemt landbrukseiendom, men driftsenheten skal omfatte alt som drives sammen, medregnet leid areal og uansett om arealet ligger i en eller flere kommuner.

Landbrukseiendom: En landbrukseiendom er en enhet som er nytta eller som kan nyttes til jord- og/eller skogbruk. Alt som hører til samme eier i en kommune, hører til samme landbrukseiendom uten hensyn til om den omfatter flere matrikelnummer.

* I denne rapporten medregnes driftsenheter og landbrukseiendommer med minst 5 dekar landbruksareal.

Eier: En som står oppført som eier av en landbrukseiendom.

Bruker: Den som eier eller leier en landbrukseiendom og driver den. For leietakere må leiebetingelsene være fastsatt i godkjent forpaktningkontrakt, og brukeren må selv bo på den leide landbrukseiendommen, jfr. lov om forpaktning av 25. juni 1965.

Definisjonen på bruker (gårdbruker) varierer noe avhengig av type statistikkregister. SSBs definisjon av bruker henspeiler til oppgavepliktige referansepersoner i utvalgstilling for jordbruket. 5 dekar jordbruksareal i drift og/eller 25 dekar skog er kravet for å være oppgavepliktige. Det registreres kun 1 bruker pr. driftsenhet og ofte vil dette være mannen, ettersom den med høyest fødselsnummer registreres som bruker. I Landbruksregisteret defineres brukeren ut fra hvilke personer som søker produksjonstillegg, samt personer som leverer landbruksprodukter til mottak. Landbruksregisteret skiller på hovedbruker og medbruker, og vil derfor gi et bedre bilde av det totale antall brukere. På den annen side har ikke Landbruksregisteret registreringer tilbake i tid. Ulik registreringsmåte gjør at statistikk på antall gårdbrukere (se avsnitt 2.4.4) vil variere noe.

2.1.2 Oppbygging av kapittelet

I avsnitt 2.2 går vi nærmere inn på hva eksisterende forskning og undersøkelser sier om rekrutteringssituasjonen og ungdoms framtidsplaner med hensyn til gårdsovertagelse (avsnitt 2.2). Deretter har vi i avsnitt 2.3 valgt å vise til 3 levekårsundersøkelser fra 1995 som sier noe norske bønders/landbruksbefolkningens arbeids- og livssituasjon. Hoveddelen av kapitlet beskriver ved hjelp av statistikk status for sentrale forhold knyttet til likestilling og rekruttering. Sider ved likestilling og rekruttering i primærlandbruket belyses i avsnittene 2.4-2.6, landbruksorganisasjonene i avsnitt 2.7 og landbruksforvaltningen i avsnitt 2.8. Utviklingen og situasjonen innen landbruksfaglig utdanning beskrives i avsnitt 2.7. Til slutt gis det en kort oppsummering av hele kapittel 2.

2.2 Det handler om valg av bosted og yrke

2.2.1 Om fraflytting fra landsbygda

Spørsmålet om ungdoms valg av yrke i landbruksnæringa kan ikke ses isolert fra den generelle utviklingen i distriktene. De fleste gårdsbruk ligger i distriktene og valget om å overta gård handler også i stor grad om valg av bosted såvel som yrke.

Vi har sett nærmere på noen sentrale indikatorer på utviklingen av bosettingsmønsteret i Norge, nemlig utviklingstendenser og endring i folketall, flytteadferd, bofasthet og tilbakeflytting (kilde: Kommunal- og regionaldepartementet). I dette bildet spiller bygdeungdom (herunder ungdom med landbrukstilknytning) en sentral rolle. Her er det sett spesielt på landbruksungdoms bostedsvalg. Dette kommer vi inn på i kapittel 3.

Tabell 2.1: Utvikling i folketallet etter sentralitet og prosentvis befolkningsendring, 1986-97

Sentralitet	1986	1991	1997	Endring 1989-91	Endring 1991-97
Periferi	668785	652624	642256	-2,4	-1,6
By/tettsted	1395104	1416521	1443241	1,5	1,9
Storbyregioner	2095298	2180685	2306469	4,1	5,8

Tabellen viser at det har vært en tilbakegang i folketallet i perifere områder i distriktene. Statistikk fordelt på landsdeler viser at tilbakegangen har vært størst i perifere områder i Nord-Norge, Midt-Norge og Østlandet.

SSBs flyttehistoriske materiell inneholder alle flyttemeldinger i perioden 1964-93. Vi har her fulgt alle personer født i perioden 1953-61 i en 20-årsperiode (dvs. alle 15 åringer fram til de er 35).

Tabell 2.2: Nettoutflytting, bofasthet og tilbakeflyttere i perifere kommuner fordelt på landsdel og kjønn, i prosent

Landsdel	Nettolflytting		Bofasthet		Tilbakeflyttere v/ 35 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Nord-Norge	32	39	31	17	16	17
Trøndelag	27	32	34	17	18	18
Vestlandet	26	30	37	18	18	18
Østlandet	18	19	40	19	17	18
Sørlandet	16	20	44	24	15	17

Ser vi på netto-utflytting gjennom aldersfasen 15-30 år for personer født 1953-61 i perifere kommuner, viser det seg at kommuner i Nord-Norge har størst tap (32% menn og 39% kvinner). Her er det også tatt hensyn til de som har flyttet inn i disse kommunene fra andre kommuner. For alle landsdeler er nettoutflytting av kvinner større enn nettoutflyttingen av menn.

Tabellen ovenfor viser hvor stor andel av kvinnene og mennene som er bofaste i hjemkommunen i aldersfasen 15-35. Her ser vi at menn er adskillig mer bofaste enn kvinner, og at bofastheten er størst på Sørlandet og lavest i Nord-Norge.

Vi ser også hvor stor andel (av de opprinnelige 15 åringene) som er tilbakeflyttere til hjemkommunen som 35-åring. Tabellen viser at det ikke er store forskjeller regionene eller kjønnene imellom når det gjelder tilbakeflytting.

Utfordringer i distriktene

Det at ungdom, og særlig jenter, flytter fra bygdene og inn til byene har lenge vært en stor utfordring for distriktene. Dette har ført til en forgubbing i mange bygdesamfunn. Bak flyttingene skjer det strukturelle endringer i befolkningen som har store langsiktige konsekvenser. Stikkordet er nedgangen i antall fødsler i distriktene på 70-tallet. Fødselstallene for landet falt med hele 25% fra 1969 til 1977 og særlig stort var fallet i distriktene. Tidligere kunne høye fødselstall demme opp for fraflyttingen fra distriktene, men nå har ikke lenger distriktene et overskudd av personer å eksportere til byene. I dag må mange distriktskommuner ha nettoinnflytting for å holde folketallet oppe. Utviklingen viser imidlertid at utflyttingen bare fortsetter. En annen side ved denne utviklingen er at flere familieetableringer skjer i sentrale strøk og etterhvert vil det bli færre som vokser opp i distriktene. I tiden framover vil ungdom i stigende grad ha sin tilhørighet i mer sentrale strøk, og terskelen for å flytte til distriktene blir større.

2.2.2 Odelsbarnas ønsker om overtagelse

Hva sier så forskning og tidligere undersøkelser om ungdoms valg av yrke innen primærlandbruket?

Eldbys (1996) undersøkelse blant 283 odelsberettigede viser at rundt 40% har bestemt seg for å ta over gården. Det viser seg at flere gutter (5 av 10) enn jenter (2 av 10) ønsker å overta. På spørsmålet: «Tror du at du kommer til å ta over gården?», gitt ulike svaralternativ, fikk Eldby følgende svar:

Tabell 2.3: Overtagelse etter kjønn (prosent)

	Odelsjenter	Odelsgutter	Hele utvalget
Ja, jeg har allerede bestemt meg	21	47	38
Ja, jeg tror det	30	31	31
Nei, jeg tror ikke det	32	11	18
Nei, jeg har allerede bestemt meg for å ikke overta	10	5	7
Jeg vet ikke	6	6	6
N.	99	184	283

Kilde: Eldby 1996

På spørsmål om hva den odelsberettigede mente var viktigste årsak til at de ønsket å overta gården fikk Eldby følgende svar:

Tabell 2.4: Viktigste årsak til at de odelsberettigede ønsker å ta over gården (prosent)

	Odelsjenter	Odelsgutter	Hele utvalget
Jeg liker gårdsarbeid	22	41	36
Gården er veldrevet og har god økonomi	2	5	4
For å kunne bo på eiendommen	26	13	16
For å holde gården i familien (tradisjon/plikt)	35	24	27
Mine foreldre ønsker det	4	6	6
Min ektefelle ønsker det	4	0	1
Vet ikke	8	11	10
N.	51	143	194

Kilde: Eldby 1996

Den viktigste årsaken til at de odelsberettigede ønsker å overta gården er at de er interessert i gårdsarbeid, at de ønsker å beholde gården i familien eller at de ønsker å bo på hjemstedet. Jenter synes i litt større grad enn guttene å vektlegge andre forhold enn egne interesser. Tilknytning til bosted betyr mye for jentene. For guttene betyr det mye at de liker gårdsarbeid.

Eldby gikk i sin undersøkelse også inn på hvilke årsaker odelsberettigede oppgir som årsak til ikke å ville overta gården:

Tabell 2.5: Viktigste årsak til at odelsberettigede ikke ønsker å ta over gården (prosent)

	Odelsjenter	Odelsgutter	Hele utvalget
Jeg liker ikke gårdsarbeid (vanskelig å kombinere med yrkesvalg)	37	31	35
Det vil koste for mye (i form av penger og arbeid)	16	21	18
Jeg tror ikke jeg er flink nok	0	3	1
Jeg har søsken som er flinkere/har deltatt mer i gårdsarbeid enn meg	12	10	11
Jeg ønsker å bo på et annet sted enn der gården ligger	7	3	6
Mine foreldre ser helst at en annen enn meg overtar	5	0	3
Min ektefelle/samboer ønsker ikke det/vanskelig å kombinere med familie og barn	5	10	7
Sykdom, allergi eller høy alder	7	10	8
Vet ikke/andre årsaker	12	10	11
N.	43	29	72

Kilde: Eldby 1996

Tallmaterialet er her så lite at det er vanskelig å trekke sikre konklusjoner. Størst er gruppen som oppgir at de ikke liker gårdsarbeid, eller at det vanskelig lar seg kombinere med deres yrkesvalg.

2.2.3 Foreldrenes syn på videre rekruttering

En levekårsundersøkelse fra 1995² stiller også spørsmål til foreldregenerasjonen om utsiktene for overtagelse/arvinger av gårdsbruket. I levekårsundersøkelsen kommer det fram at over halvparten av gårdbrukerne mener de har arvinger (53%) eller andre (2%) som skal ta over bruket. 14% er usikre på den videre drifta på bruket, mens 9% er nokså sikre på at bruket ikke vil bli overtatt. Husdyrprodusentene ser ut til å være mest skeptisk til den videre rekrutteringen. I denne gruppen er det 50% som har arvinger eller andre til å ta over bruket. Kornprodusentene har størst tro på rekrutteringen, for her sier 67% at det er noen som ønsker å føre gårdsdrifta videre. Det er i størst grad gårdbrukerne på Vestlandet og i Nord-Norge som er redd for rekrutteringen. I Nord-Norge er det bare 30% som sier de har arvinger eller andre som vil ta over bruket. Dette gjelder altså dagens gårdbrukere og deres syn på videre rekruttering.

2.2.4 Etterspørsel etter landbrukseiendommer i fri handel

Når det gjelder landbrukseiendommer i fri handel er hovedinntrykket at etterspørselen er større enn antall landbrukseiendommer til salgs. Dette synes å ha gyldighet for hele landet i følge en undersøkelse gjennomført av Landbruksdepartementet i 1996. Undersøkelsen omfatter omsetningen av vel 300 landbrukseiendommer. Den sier ingenting om fordeling på kjønn og alder. Undersøkelsen bekrefter at eiendommens beliggenhet er viktigste faktor for handel. I folkerike områder og i strøk nær tettsteder, er det stor interesse for mindre eiendommer/småbruk til bolig og hobby- eller deltidsdrift, mens eiendommer av denne type er vanskelig å få omsatt dersom beliggenheten er perifer. Ved salg av eiendommer med perifer beliggenhet finnes det imidlertid eksempler på mange budgivere, særlig hvis eiendommen har god bebyggelser, store arealer og verdifulle og attraktive rettigheter i form av jakt og fiske.

Det finnes imidlertid lite forskning og statistikk på etterspørsel etter landbrukseiendommer i befolkningen generelt. Utvalgets utredning av rekruttering til landbruket vil derfor i størst grad dreie seg om rekruttering av odelsberettigede.

2.3 Hva vil det si å bo og arbeide på gård?

Om levekårsundersøkelsene

For det første viser vi til den generelle levekårsundersøkelsen for hele den norske befolkning (undersøkelse 1). Denne undersøkelsen er på enkelte punkter delt på yrkesgrupper, og den er gjennomgående fordelt på kjønn. Tallene fra undersøkelsen i 1995 sammenlignes med tilsvarende undersøkelser i 1980, 1987 og 1991 og gir derfor mulighet til å se utvikling over tid. Det er vanskelig å trekke noen konkrete konklusjoner med hensyn til likestilling innen landbruket, men undersøkelsen gir en viss bakgrunnsinformasjon for de problemstillinger utvalget fokuserer på.

² Forskningsprosjektet "Levekår blant landbruksbefolkningen 1995". Se avsnitt 2.3 for nærmere utdyping.

I tillegg er det innhentet hovedkonklusjoner fra forskningsprosjektet "Levekår blant landbruksbefolkningen 1995" (undersøkelse 2). Dette var en utvalgsundersøkelse på 1401 bruk med en total landbruksbefolkning på 2918 personer, hvorav 956 kvinner og 1642 menn. I undersøkelsen ble det stilt spørsmål omkring landbruksbefolkningens subjektive oppfatning av forhold knyttet til landbruket, bl.a. grader av tilfredshet mht. lønn/inntekt og arbeidsforhold, tilfredshet med landbruket og livet generelt, inntektsmuligheter de kommende 5 åra, og sannsynligheten for at bruket vil bli overtatt og drevet videre.

Landbrukets Utredningskontor har dessuten gjennomført en levekårsundersøkelse blant norske bønder på oppdrag fra Norges Bondelag (undersøkelse 3). Utvalget bestod av 1453 brukere, hvorav 91% var menn og 8% var kvinner (1% ubesvart). Levekår blir i denne undersøkelsen definert som forhold knyttet til økonomi, arbeid, gårdsdrift, boforhold, omsorg, sosialt nettverk, helse, offentlige goder, fritid og kultur, politisk aktivitet og vanlige demografiske forhold. Hovedkonklusjonene fra undersøkelsen gjengis her.

2.3.1 Norske bønders arbeidsmiljø og inntekt

Sysselsettingen totalt i Norge har i løpet av perioden 1980-1995 holdt seg stabil på 66%. Det har vært en nedgang fra 79% til 71% i antall mannlige sysselsatte, mens antall kvinnelige sysselsatte har økt fra 54% til 61%. Det er fortsatt slik at flest kvinner arbeider deltid, selv om det har vært en prosentvis reduksjon i perioden. Andel lavtlønte kvinner er i perioden redusert fra 58% til 34%. (Kilde: Undersøkelse 1)

Når det gjelder gårdbrukere har de færre fridager enn det som er vanlig i befolkningen for øvrig. De har korte ferier og hele 85% arbeider i helgene (undersøkelse 3). Undersøkelse 1 viser at 61% av gårdbrukere og fiskere har lang ukentlig arbeidstid. Definisjonen på lang ukentlig arbeidstid er samlet vanlig arbeidstid på 45 timer i uken i hoved- og biyrke. Denne statistikken er ikke fordelt på kjønn. Når det gjelder bijobber er de mest utbredt i primærnæringene. 22% av gårdbrukere og fiskere har bijobber. Dette er en økning på 7% siden 1980. Gårdbrukere kommer også inn i kategorien med dårligst fysisk arbeidsmiljø, og SSB synes her å se en tendens til forverring.

Arbeidsbelastningene i bondeyrket er i følge undersøkelse 3 på nivå med gruppene faglærte og ufaglærte arbeidere. Korttids sykefravær på 14 dagers varighet er i følge undersøkelsen minst like omfattende som i det øvrige arbeidsliv. Det er familien som i størst grad trår til som vikarer ved sykdomsfravær. Plager av mer langvarig natur ser i følge undersøkelse 3 ikke ut til å være mer utbredt blant bønder enn i befolkningen som helhet. Bøndene oppgir i stor grad at arbeidet er variert, interessant og innebærer stor frihet. De fleste sier at de gleder seg til å ta fatt på en ny arbeidsdag.

Ser vi landbruksbefolkningen under ett er halvparten tilfreds med arbeidsforhold og arbeidsmiljø i landbruket, 43% er bare delvis fornøyd. Når det gjelder tilfredshet med lønn/inntekt i næringa er halvparten delvis tilfreds. 15% helt fornøyd, mens 30% ikke er tilfreds med lønn/inntekt i landbruket. Kvinner er litt mer tilfreds med både inntekt og arbeidsforhold sammenlignet med menn. Blant de yngste og eldste aldersgrupper finner vi de som er mest fornøyd med inntekt og arbeidsforhold. Mest fornøyd med inntektsforholda er faktisk de som arbeider på bruket uten å ta ut lønn, samt de som henter over 90% av nettoinntekta si fra bruket. Når det gjelder vurdering av den økonomiske situasjonen i hele husholdningen, skiller imidlertid kornprodusentene seg ut ved at de er adskillig mer tilfreds

sammenlignet med andre landbruksprodusenter. Melkeprodusentene er minst fornøyd med arbeidsforhold og arbeidsmiljø. Dette kan igjen ha sammenheng med at de med lang ukentlig arbeidstid er minst tilfreds med både inntektene og arbeidsforholda. Tilfredshet med jobben i landbruket ser ikke ut til å variere mye i forhold til ulike regioner i Norge. (Kilde: Undersøkelse 2.)

Ser vi på økonomien i landbrukshusholdet er kvinnene og den eldre landbruksbefolkningen mest tilfreds. De med små gårdsbruk synes minst tilfreds med den økonomiske situasjonen. Minst fornøyd er også landbruksbefolkningen på Vestlandet, i Nord-Norge og i dal- og fjellbygdene på Østlandet. I disse regionene var rundt 17% svært tilfreds med husholdsøkonomien, sammenlignet med rundt 24% i de tunge landbruksområdene Rogaland, Trøndelag og flatbygdene på Østlandet. (Kilde: Undersøkelse 2).

I undersøkelse 3 sier 60% av gårdbrukerne seg helt eller litt uenig i påstanden om at det er «bra inntekt nå». Dette ligger på noenlunde samme nivå som undersøkelse 2, der altså halvparten av landbruksbefolkningen (gårdbrukere med familie) ikke er særlig tilfreds med inntektsforholda i landbruket.

I 1995 trodde rundt halvparten av gårdbrukerne at inntektene i landbruket ville bli dårligere i løpet av de neste fem åra. 33% trodde inntektene ville holde seg på 1995-nivået, mens kun 7% trodde inntektene ville bli bedre i tida framover. Gårdbrukere med 100-300 daa. jordbruksareal, og som får over 50 prosent av inntektene sine fra landbruket, ser ut til å være mest pessimistiske mht. inntektsutviklingen. Gårdbrukerne i Nord-Norge ser mest positivt på mulighetene for økte inntekter (13%), sammenlignet med bønder fra andre regioner. (Kilde: Undersøkelse 2.)

2.3.2 Husarbeid, omsorg og barnas oppvekst

Fordelingen av husarbeid mellom kvinner og menn har i følge undersøkelse 1 endret seg fra 1980-1995, men fremdeles er det kvinnene som utfører det meste av husarbeidet. Andelen kvinner som utfører mer enn 20 timer husarbeid i uken er redusert fra 45% til 28%. Kun 3% menn utfører tilsvarende mye husarbeid. Statistikken sier ingenting om hvor mye ulønnet omsorgsarbeid som utføres av personer tilknyttet landbruket.

Barna i landbruket får i følge undersøkelse 3 regelmessig tilsyn av andre enn sine foreldre stort sett i samme omfang som gjennomsnittet av barnebefolkningen. Det ser imidlertid ut som om barna i landbruket i større grad benytter seg av korttidstilbud. Befolkningen i landbruket gir i stor grad ubetalt hjelp til tilsyn av eldre, syke og uføre, noe som sannsynligvis utgjør en betydelig avlastning for det offentlige tjenesteapparatet.

2.3.3 Bønders tilfredshet med livet, sosiale nettverk og fritidsaktiviteter

Selv om kvinner er mer positive til både arbeidsforhold og inntekt i landbruket, er de mindre tilfreds med livet generelt sett sammenlignet med menn. Ellers ser det ut til at den gruppen som har lang ukentlig arbeidstid er minst tilfreds med livet. Det samme gjelder landbruksbefolkningen i dal- og fjellbygdene på Østlandet, på Vestlandet og i Nord-Norge. Landbruksbefolkningen som driver med korn synes mest fornøyd med livet. (Kilde: Undersøkelse 2.)

Andelen som forventer bedring i sin livssituasjon er høyere enn andelen som forventer en negativ utvikling. Blant de som mener de har fått en endret livssituasjon, synes det som om økonomiske forhold i stor grad forklarer noe av endringene, både til det bedre og til det verre. Endringer i helsesituasjonen ser ut til å forklare negative endringer i livssituasjonen, mens bedret arbeidssituasjon ser ut til å gjøre utslag i positiv retning. (Kilde: Undersøkelse 3.)

Undersøkelse 3 viser at gårdbrukerne har et bredt sosialt nettverk. Det er svært få (2%) av gårdbrukerne som har svak familietilknytning. Det er imidlertid en lavere andel bønder som har gode og fortrolige venner på stedet enn i befolkningen som helhet og her viser det seg at en høyere andel av de mannlige gårdbrukerne har fortrolige venner enn de kvinnelige gårdbrukerne.

I følge undersøkelse 3 ser det ut som om landbruksbefolkningen er mer tradisjonelle i sine valg av fritidsaktiviteter. Flere enn landsgjennomsnittet går turer i skog og mark, går på museum og i kirken.

En markert høyere andel av landbruksbefolkningen er medlem i en eller flere frivillige organisasjoner sammenlignet med gjennomsnittet av befolkningen. Det samme gjelder medlemskap og engasjement i politiske partier. Blant gårdbrukere er det en høy andel kvinner som er medlem i kvinneorganisasjoner.

2.3.4 Gården og nærmiljøet

Undersøkelse 3 viser at landbruksbefolkningen har større og eldre boliger enn befolkningen ellers. Gårdbrukere er også mindre plaget av støy og forurensning. Andelen av gårdbrukere som har vært utsatt for tyveri og skadeverk i 1994 var bare halvparten av det som gjelder for hele befolkningen (7% mot 14%). Kvinnelige gårdbrukere skiller seg klart fra kvinner i befolkningen som helhet ved at de er mindre urolig for å bli utsatt for vold eller trusler når de går ute alene i nærmiljøet (5% mot 18%).

Gårdbrukere bor forholdsvis langt fra offentlige servicefunksjoner. 70% av gårdbrukerne bor på steder der det ikke finnes offentlige transportmidler med minst åtte avganger pr. dag, mot 27% av befolkningen i helhet. Dobbelt så mange gårdbrukere har mer enn fire kilometer til nærmeste barneskole sammenlignet med hele befolkningen. 65% av gårdbrukerne har mer enn 2 km. til nærmeste dagligvarebutikk, mot 22% av hele befolkningen. (Kilde: Undersøkelse 3.)

2.4 Eiendomsoverdragelser og generasjonsskifte

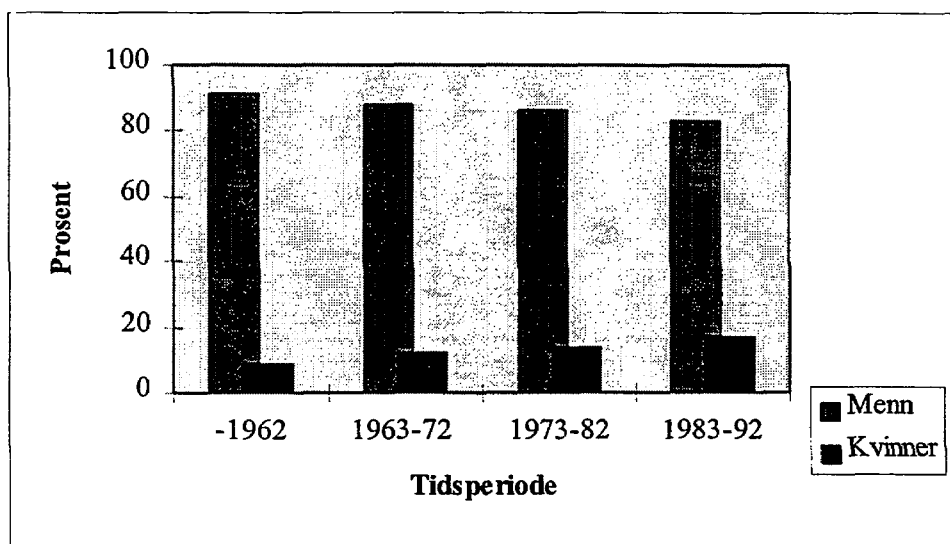
2.4.1 Eiendomsoverdragelser

Mellom 5-7000 landbrukseiendommer skifter eier pr. år (SSB, Budsjettnemnda for jordbruket 1996). Disse overdragelsene inkluderer også bruk som ikke regnes som selvstendige driftsenheter og gir derfor ikke et godt bilde av hvor mange aktive gårdsbruk som faktisk skifter eier. Det sier imidlertid noe om den totale omsetningen av landbruksarealer som brukes eller *kan* brukes til jord og skog/jordbruk i Norge.

Utvalgstillingen for landbruket i 1992 sier derimot noe om antall overtakelser av eiendommer³ med jordbruksareal i drift. I 1992 var det totalt 87000 personlige eiere med minst 5 dekar jordbruksareal i drift. Utvalgstillingen viser at de fleste eierskifter foregår innen familien i form av overdragelse til odelsberettigede. 76 400 eiendommer (88%) overdras til odelsberettigede og så å si alle disse er tatt over etter nær familie. 10 600 eiendommer blir overtatt uten odelsrett, og av disse er 9 100 tatt over etter andre enn nær familie.

Kjønnsforskjeller på eierskap

Det har vært en gradvis økning i andel kvinner som tar over eiendommer med odelsrett (jordbruksareal). Likevel er det fremdeles flest menn som tar over gårdsbruk (se figur 2.1).

Figur 2.1: Overtagelse av eiendommer med odelsrett etter tidsperiode, fordelt prosentvis på menn og kvinner
Kilde: SSB

I perioden 1983-92 ble kun 17% av norske gårdsbruk overtatt på odel av kvinner. I denne perioden ble totalt 26 206 eiendommer overtatt på odel. En kunne vente at kvinnene utgjør en større del av de som tar over jordbrukseiendommer etter at den nye odelsloven ble vedtatt i 1974, med tilbakevirkende kraft til 1965. En forklaring kan være at de som drar nytte av den nye odelsloven ennå er forholdsvis unge (32 år). De jentene som fikk odelsretten ved fødselen (i 1974) er imidlertid bare 23 år.

På fylkesnivå varierer andelen kvinner som overtar eiendommer fra 29% i Finnmark til 11% i Nordland.

Overdragelse av jordeiendommer og skogeiendommer

Utvalgstillingen i 1992 registrerte både overdragelse av rene skogeiendommer og jordbrukseiendommer (inkl. produktivt skogareal). Krav til oppgaveplikt var minst 5 dekar jordbruksareal og/eller 25 dekar skogbruksareal. I 1992 var det totalt 141 930 eiere av aktive skog- og jordbrukseiendommer i Norge, hvorav 123 826 med odelsrett. Til sammenligning var det altså 87 000 personlige eiere med minst 5 dekar jordbruksareal i drift.

³ Gjelder personlige eiere med minst 5 dekar jordbruksareal i drift.

Utviklingen i odelsoverdragelser fordelt på jordbrukseiendommer og skogbrukseiendommer beskrives i tabell 2.6. Fordelingen på skogeiendommer og jordbrukseiendommer (kolonne 2 og 3) er hentet fra prosjektrapporten «Flere kvinner i skogbruket». I rapporten foreligger det ikke tall for perioden 1983-92. Vi har heller ikke foretatt et skille på jord- og skogeiendommer, men viser til kolonne 4 i tabellen som sier noe om overtagelse av jord- og skogeiendommer totalt i perioden 1983-92.

Tabell 2.6: Odelsoverdragelser på skog- og jordbrukseiendommer, i prosent

Overdragelsestidspunkt	Skogeiendommer		Jordbrukseiendommer		Jord- og skogeiendommer totalt	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
-1962	88	12	91	9	98	11
1963-1972	85	15	88	12	85	15
1973-1982	82	18	86	14	83	17
1983-1992	-----	-----	83	17	79	21

Kilde: SSB, referert i Prosjektrapport «Flere jenter i skogbruket»

Tabellen viser at det er en større andel kvinner som overtar skogeiendommer enn jordbrukseiendommer. Denne trenden ser ut til å gjelde også for perioden 1983-92, ettersom andel overdragelser til kvinner er en del høyere når en ser jord- og skogeiendommer under ett (21%) og sammenligner dette med overtagelse av rene jordbrukseiendommer (17%).

Generasjonsskiftet 1991/92

Ved hjelp av produksjonstillegg-statistikken og driftsgranskingene har NILF gått nærmere inn på ulike forhold knyttet til generasjonsskifte. NILF har valgt å følge generasjonsskiftet fra 1991 til 1992. Tallmaterialet er basert på totalt 3279 overdragelser.

Materialet gir en god oversikt over forholdet mellom menn og kvinner, gjennomsnittsalder ved overtagelse og gjennomsnittlig areal i drift på gårdsbruk med eierskifte. Tabellen nedenfor gir oversikt over nye brukere fordelt på kjønn.

Tabell 2.7: Antall overdragelser av bruk i 1991-92 fordelt på menn og kvinner

	pers	upers	Antall personer		
			mann	kvinne	% kvinner
Alle søkere	3275	4	2546	729	22
1. Sentrale Sør-Norge	1333		1063	270	20
2. Resten av Sør-Norge	1677		1283	394	23
3. Nordland og deler av Troms	238		169	69	29
4. Nord-Troms og Finnmark	31		21	10	32

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

Totalt sett ser vi at andelen kvinner som overtar gårdsbruk er noe høyere (22 prosent) enn gjennomsnittet for perioden 1983-1992 (17 prosent). Dette kan tyde på at antall kvinnelige overtakelser øker gradvis. For å si noe sikkert om dette burde vi ha gått nærmere inn på hvert enkelt overtakelsesår.

Det går fram av tabellen at det er en høyere andel menn enn kvinner som overtar gårdsbruk i alle landsdeler. I Sør-Norge er kvinneandelen på 20 til 23 prosent, mens den i Nord-Norge er på 29 og 32 prosent.

2.4.2 Gjennomsnittsalder ved overtagelse

Gjennomsnittsalder på den nye brukeren er 35 år. Her er det imidlertid viktig å merke seg klare kjønnsforskjeller: Kvinner er i gjennomsnitt 10-12 år eldre enn menn når de overtar gård. I Nord-Troms og Finnmark er kvinnene i gjennomsnitt hele 20 år eldre enn mennene. Antallet i dette området er det minste i materialet men teller i alt 31 personer, hvorav 10 kvinner og 21 menn. Det burde være såvidt stort at det viser en reell tendens, selv om forskjellen kan være spesielt stor dette året. Forøvrig er det liten forskjell mellom de geografiske områdene.

Vi gjør oppmerksom på at statistikken på gjennomsnittsalder ved overdragelse gjelder generasjonsskiftet 1991-92 og er innhentet av NILF.

Tabell 2.8: Gjennomsnittsalder på ny bruker fordelt på kjønn

	Alder på ny bruker		
	Totalt	Menn	Kvinner
Alle søkere	35	33	44
1. Sentrale Sør-Norge	35	33	43
2. Resten av Sør-Norge	35	33	44
3. Nordland og deler av Troms	38	34	46
4. Nord-Troms og Finnmark	40	34	54

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

I tabell 2.9 er søkerne gruppert etter alder. Det er uthevet skrift der det er flere kvinner enn menn som overtar som nye brukere.

Tabell 2.9: Antall overdragelser av bruk i 1991-92 fordelt på menn og kvinner etter alder

	Antall personer				
	pers	upers	mann	kvinne	% kvinner
Alle søkere	3275	4	2546	729	22
Alder på søker					
-29 år	1100		964	136	12
30-39 år	1310		1119	191	15
40-49 år	500		345	155	31
50-59 år	168		59	109	65
60-69 år	160		43	117	73
70- år	37		16	21	57

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

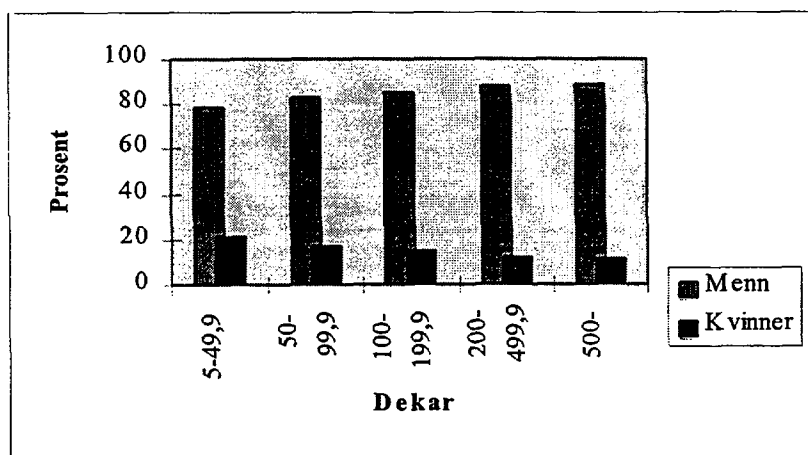
De fleste gårdsoverdragelser, i alt 74 prosent, skjer før den nye brukeren er 40 år. De nye brukerne er i denne fasen i alt hovedsak menn, bare 12 prosent av nye brukere under 30 år og 15 prosent av de fra 30 til 40 år er kvinner. I gruppa mellom 40 og 50 år er 31 prosent kvinner og i de eldre gruppene er det hovedvekt av kvinner. Vi ser det samme i alle geografiske områder. I gruppen fra 70 år og oppover er materialet generelt tynt, og i Nord- Troms og Finnmark gjelder det også i gruppen fra 40 år.

Tabellen ovenfor viser at flertallet av de som overtar gard etter 50 år er kvinner og relativt flere kvinner mellom 50 og 60 enn i tiårsgruppen under. Dette gjelder i alle geografiske områder. Kvinner i parforhold er gjennomgående yngre enn sine menn. En må derfor forvente

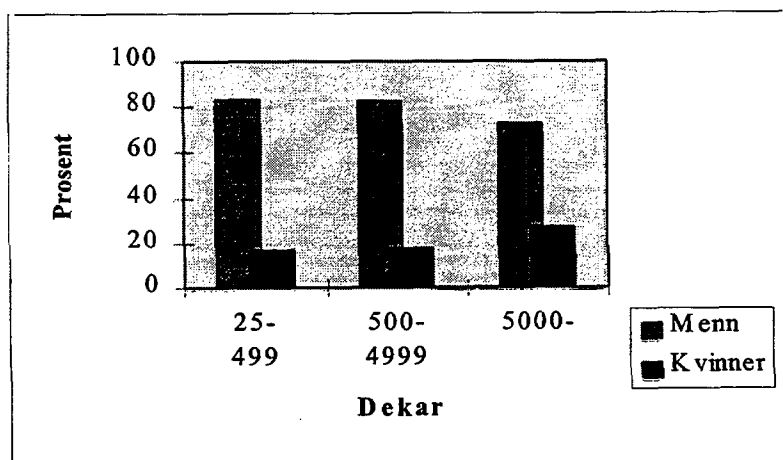
at flere av dem blir alene og til dels i forholdsvis ung alder. Ser vi på statistikken var det totalt ca. 30% av nye søkere i 1992 som var ektefelle til søker i 1991, rundt 20% for nye mannlige søkere og omkring 65% for nye kvinnelige søkere. Dette kan tyde på at det er enker som overtar garden etter sine avdøde menn og driver videre en tid framover. Det kan også være pensjonistavgrensingen på kr. 8000 som trekker i samme retning, ved at en del kvinner kan overta som søker når mannen passerer 67 år. Mange eierskifter skjer altså i aldersgruppen 60-70 år, der en skulle forvente at neste generasjon var mer enn voksne nok til å ta over.

2.4.3 Overdragelse og areal

Det viser seg at kvinner i større grad enn menn overtar de små brukene med jordbruksareal (figur 2.2). Dette synes imidlertid ikke å gjelde ved overtakelse av eiendommer med produktivt skogareal⁴, der andelen kvinnelige eiere er høyere på de store eiendommene enn på de små (figur 2.3).

Figur 2.2: Overtagelse av jordbruksareal i drift i perioden 1983-92, fordelt på bruksstørrelse og prosentvis fordeling på menn og kvinner

Figur 2.3: Overtagelse av produktivt skogareal, fordelt på areal og prosentvis fordeling på menn og kvinner
Kilde figur 2.2 og 2.3: SSB

NILF har sett nærmere på gjennomsnittlig areal i drift på gårdsbruk med eierskifte i 1991 til 1992, fordelt på geografiske områder og alder.

⁴ Dette gjelder eiendommer med både jordbruksareal og produktiv skogbruksareal. Rene skogeieendommer inngår ikke i materialet.

Tabell 2.10: Areal på bruk overdratt i 1991-92 fordelt på menn og kvinner, nye brukere

	Gjennomsnittsareal i drift, daa				
	pers	upers	mann	kvinne	kvinne, % areal av gj.sn.
Alle søkere	135	201	142	110	81
1. Sentrale Sør-Norge	182		188	155	85
2. Resten av Sør-Norge	99		105	81	82
3. Nordland og deler av Troms	127		140	95	75
4. Nord-Troms og Finnmark	125		129	116	93

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

Tabell 2.10 viser at menn overtar gardsbruk med større gjennomsnittsareal enn det kvinner gjør. Dette gjelder i følge NILFs undersøkelse alle steder med unntak av noen aldersgrupper i geografisk område 2 og 4. Tabell 2.11 viser at i gjennomsnitt gjelder dette i alle aldersgrupper. For aldersgruppen mellom 50 og 60 år er forskjellen minst, dernest kommer den yngste aldersgruppen, de som er under 30 år.

Tabell 2.11: Areal på bruk overdratt i 1991-92 fordelt på menn og kvinner etter alder

	Gjennomsnittsareal i drift, daa				
	pers	upers	mann	kvinne	kvinne, % areal av gj.sn.
Alle søkere	135	201	142	110	81
Alder på søker					
-29 år	142		144	129	91
30-39 år	144		148	126	88
40-49 år	121		127	107	88
50-59 år	111		122	105	95
60-69 år	89		124	77	87
70- år	88		125	60	68

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

Det er noen unntak fra det generelle bildet. I område "2. Resten av Sør-Norge" for aldersgruppen mellom 50 og 60 år, var gjennomsnittsarealet på 77 daa der kvinner overtok og tilsvarende på 70 daa der menn overtok. I området "4. Nord-Troms og Finnmark", overtok kvinner i aldersgruppen mellom 30 og 40 år i gjennomsnitt gardsbruk på 204 daa og menn gardsbruk på 136 daa. For Nord-Troms og Finnmark er tallmaterialet forøvrig tynt, og i Nordland og deler av Troms der unge kvinner overtok relativt store bruk, er antall kvinner som overtok lavt.

2.4.4 Gårdbrukerne i det norske landbruket

Utvikling i antall personlige brukere

I løpet av de siste 10 åra har antall personlige brukere⁵ gått tilbake med omtrent 20 000 (Budsjettnemnda for jordbruket 1997a). I samme periode har det imidlertid vært en svak økning for den kvinnelige andelen av personlige brukere i jordbruket. I dag er omtrent 1 av 10 brukere kvinner. Det er grunn til å anta at den økte andelen kvinnelige brukere kan skyldes at kvinner som eier bruket i økende grad registrerer seg selv som bruker mot at det tidligere var ektefellen som ble registrert. Likevel er det få aktive kvinnelige næringsutøvere i dagens landbruk. Som vi har sett er flere kvinner registrert som eiere (17%) enn brukere (ca. 10%).

Tabell 2.12: Personlige brukere fordelt på kjønn

År	Menn		Kvinner		I alt Brukere
	Brukere	Prosent	Brukere	Prosent	
1986	93858	92,8	7322	7,2	101180
1990	86449	90,9	8628	9,1	95077
1992	81899	90,3	8835	9,7	90734
1993	79035	89,9	8872	10,1	87907
1994	76619	90,0	8560	10,0	85179
1995	73944	89,3	8871	10,7	82815
1996	72405	89,2	8808	10,8	81212

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket

Brukerstrukturen i det norske landbruket

Vi har bedt NIJOS foreta kjøring fra Landbruksregisteret som kan si noe om brukerstrukturen i landbruket (tall fra 1997). Tabell 2.13 viser antall brukere totalt og hvor mange som driver gården alene eller sammen med andre.

Tabell 2.13: Brukere fordelt på kjønn og bruksstørrelse

Bruksstørrelse	Brukere Antall	En bruker			Mann (%)	Flere brukere			
		Kvinne	Mann	Kvinne (%)		KK/MM	KM	KK/MM (%)	KM (%)
5-19 da	4640	491	2933	11	63	131	1085	3	23
20-49 da	16522	1466	9394	9	57	436	5226	3	32
50-99 da	20924	1388	10836	7	52	525	8175	3	39
100-199 da	24311	1017	11364	4	47	653	11277	3	46
>=200 da	16328	464	7425	3	45	599	7840	4	48
Totalt	82725	4826	41952	6	51	2344	33603	3	41

Kilde: NIJOS, kjøring fra landbruksregisteret (K= kvinne, M= mann)

Totalt var det 82725 brukere i 1997. Vi ser at litt over halvparten av alle gårdsbruk drives av én bruker (46778 av totalt 82725 bruk), og som oftest er dette menn. På gårdsbruk med flere brukere er det mest vanlig at den ene brukeren er kvinne og den andre mann. 3% av alle brukere driver sammen med en person av samme kjønn, en brukerstruktur som er mest utbredt i fylkene Vest-Agder og Rogaland.

Tabellen nedenfor sier noe om forholdet mellom eier- og bruksstrukturen i norsk landbruk.

⁵ Personlige brukere med minst 5 dekar jordbruksareal i drift registreres gjennom SSBs utvalgstillinger. Gjelder ikke lag/foreninger/bedrifter som driver gårdsbruk.

Tabell 2.14: Antall driftsenheter med en bruker der brukeren eier landbrukseiendommen, fordelt på kjønn og bruksstørrelse

Driftsenheter med en bruker							
Bruksstørrelse	I alt	Brukere i alt		Brukere som er eier			
		Kvinne	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne (%)	Mann (%)
5-19 da	3424	491	2933	356	2455	73	84
20-49 da	10860	1466	9394	1135	8206	77	87
50-99 da	12224	1388	10836	1162	9677	84	89
100-199 da	12381	1017	11364	833	10202	82	90
>= 200 da	7889	464	7425	395	6617	85	89
Totalt	46778	4826	41952	3881	37157	80	89

Kilde: NIJOS, kjøring fra Landbruksregisteret

Godt over 80% av gårdbrukerne i Norge står også oppført som eier av landbrukseiendom. Andelen eiere som selv er bruker ser ut til å øke noe med størrelsen på bruket. Færre kvinner (80%) enn menn (89%) står som både eier og driver av gårdsbruk. Vårt materiale viser at dette gjelder særlig i Finnmark. Denne tendensen kan tyde på at kvinnelige eiere i større grad forpakter/leier bort gården eller har en ektefelle som driver gården for dem.

Gjennomsnittsalderen til norske bønder

Gjennomsnittsalderen på personlige brukere gikk ned fra 50 år i 1986 til 48 år i 1993. I de senere åra har gjennomsnittsalderen steget litt og lå i 1995 på 49 år. Til sammenligning var gjennomsnittsalderen til norske gårdbrukere 54 år i 1969.

I 1995 var 21% av norske bønder over 60 år, mens bare 7% av den norske arbeidsstyrken var så gamle. Det meste av den observerbare forskjellen skyldes at rekrutteringsmønsteret til landbruksyrket er helt forskjellig fra det vi finner i de fleste andre yrker. Ettersom rekrutteringen til landbruket følger en generasjonssyklus, dvs. at barna som oftest overtar bruket først etter at foreldrene har trukket seg ut fra det yrkesaktive livet, vil gjennomsnittsalderen bli høyere i landbruket sammenlignet med andre yrker.

I følge Budsjettnemnda for jordbruket (1997b) er det en klart høyere andel eldre brukere på de minste brukene. Ved tellingene i 1995 var andelen brukere over 60 år henholdsvis 37% og for bruk mellom 5-20 dekar og 31% for bruk i størrelsesorden 20-50 dekar. Bare 10% var over 60 år på bruk over 200 dekar. Dette tyder på at rekrutteringen er dårligst til de minste brukene.

Gårdbrukere og sivilstatus

Av 82815 brukere i 1995 var 11913 ugift, 66023 gift og 4879 var skilt eller enker/enkemenn. Fordelingen mellom kvinner og menn vises i tabellen nedenfor.

Tabell 2.15: Antall oppgavegivere etter kjønn og ekteskapelig status (prosent i parentes)

	Ugift	Gift	Tidligere gift
Menn	10976 (15)	59464 (80)	3504 (5)
Kvinner	937 (11)	6558 (74)	1375 (16)

Kilde: SSB

2.5 Driftsformer

2.5.1 Bruksutvikling og arealbruk

Utviklingen i landbruket går i retning av færre og større bruk. I 1985 var det rundt 105 000 bruk, og i 1996 var antall bruk med jordbruksareal sunket til i underkant av 82 000. Det har vært en markert nedgang for de minste brukene, mens antall større bruk (over 200 dekar) viser en klar økning.

Tabell 2.16: Antall bruk og endring i antall bruk med jordbruksareal fordelt etter bruksstørrelse for perioden 1985-1996 i Norge

Bruksstørrelse	Antall bruk 1985	Antall bruk 1996 ¹⁾	Gjennomsnittlig prosentendring pr. år ²⁾
5-20 daa	13696	6436	-6,6
20-50 daa	28102	15958	-5,0
50-100 daa	28981	19799	-3,4
100-200 daa	24499	24493	0
>200	9830	14940	3,8
I alt	105108	81627	-2,3

1) Foreløpige tall

2) Endring 1985-96 i prosent av gjennomsnittet av antall bruk i 1985 og 1996

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket

Nedgangen i antall bruk har vært minst i de mest sentrale landbruksområdene på Østlandet, i Agder/Rogaland og i Trøndelag og størst i Nord-Norge.

Budsjettnemnda registrerer kun jordbrukseiendommer. Utvalgstillingene for landbruket (SSB) regner med både skog- og jordbrukseiendommer i sin statistikk. Kravet for å være oppgavepliktige er drift av minst 5 dekar jordareal og/eller 20 dekar skogareal. I 1992 ble det registrert 141 930 skog- og jordbrukseiendommer i Norge.

Norge har omlag 2,1 dekar dyrket mark pr. innbygger og omlag 3 prosent av landarealet er jordbruksareal. Det totale skogarealet i Norge er 120 000 kvadratkilometer, herav 72 000 kvadratkilometer produktivt skogareal. I tabellen nedenfor er fordelingen og utviklingen av jordbruksarealer i hele landet stilt opp. Tall for jordbruksareal ute av drift er usikre.

Tabell 2.17: Jordbruksarealet i Norge, 1000 dekar

Arealbruk	1985	1990	1993	1994	1995	1996
Åker og hage	4307,4	4445,1	4417,8	4346,4	4302,7	4228,7
Eng og beite på fulldyrket jord	4277,2	4356,7	4469,7	4561,2	4652,7	4769,7
Fylldyrket jord i drift i alt	8584,6	8801,8	8877,5	8907,6	8955,4	8998,4
Eng og beite på natureng og overflatedyrket mark	993,0	1138,9	1233,4	1276,5	1299,7	1326,6
Jordbruksareal i drift i alt	9578,0	9941,0	10120,0	10184,0	10255,1	10325,0
Jordbruksareal ute av drift		744,9	785,0	788,7	801,2	753,7
Herav på bruk i drift		130,0	125,9	108,1	104,4	95,2

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket

Tabell 2.17 viser at både arealet av fulldyrka jord i alt og jordbruksareal i drift i alt har hatt en svak økning fra 1990 til 1996. Dette gjelder både Sør-Norge og Nord-Norge.

Gjennomsnittsarealet pr. bruk var 123 dekar i 1995, vel 30 dekar mer enn i 1985 (Nersten 1998).

2.5.2 Tradisjonelt landbruk

I tabellen nedenfor vises utviklingen i antall bruk fordelt på type produksjon.

Tabell 2.18: Antall bruk i drift etter produksjonsform, hele landet. 1990 – 1996

	1990	1993	1994	1995	1996
Melk	21279	21188	20547	20376	20251
Melk/svin	2704	2648	2579	2624	2573
Melk/sau	4428	4279	4423	4568	4547
Korn	22188	20369	19209	17865	17135
Korn/svin	2088	1896	1850	1753	1775
Korn/egg	621	606	637	561	517
Korn/melk	1394	1414	1481	1381	1333
Sau	16211	15363	15353	15674	15205
Geit	581	535	514	496	456
Andre former	24106	20051	19061	17911	17839
I alt	95600	88349	85654	83221	81627

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket

Ved å gå nærmere inn på søknad om produksjonstilskudd får vi følgende bilde:

Melkeproduksjon er spesielt utbredt på de store bruk, mens annen grovfôrproduksjon⁶ står sterkere på mindre bruk. Satsingen på hagebruksvekster er forholdsvis stor på de aller minste bruka (23% av alle søknader fra bruk under 19 dekar mot 3% på større bruk). Den største forskjellen mellom kvinner og menn når det gjelder type produksjon er at menn i større grad driver med melkeproduksjon (34% av mennene mot 26% av kvinnene). Motsatt driver en større andel kvinner enn menn annen grovfôrproduksjon, altså med storfe, sau, geit og hestehold (25% av mennene mot 37 % av kvinnene).

2.5.3 Økologisk landbruk

Økologisk landbruk er en driftsform som har opplevd økt interesse i de senere år. Fra 1996 til 1997 økte antallet bruk ferdig omlagt eller under omlegging til økologisk drift med omlag 35%. Det er nå i overkant av 1300 bruk hvor hele eller deler av drifta er ferdig omlagt eller under omlegging til økologisk drift.

I 1996 registrerte Statistisk Sentralbyrå 487 søkere om produksjonstillegg på økologisk drevet areal, herav 369 menn og 107 kvinner (11 upersonlige søkere). Selv om det er snakk om få søkere, viser det seg at menn som søker produksjonstillegg til økologisk drift utgjør 0,6% av det totale antall mannlige søkere, og kvinner utgjør 1,4%. En større andel kvinner synes derfor å legge om til økologisk gårdsdrift. Omleggingen foregår i hovedsak på områdene melkeproduksjon og annen grovfôrproduksjon.

⁶ Gjelder i hovedsak storfe (kjøtt), sau, geit, hestehold

2.5.4 Nye næringer i landbruket

Bygdeutviklingsmidlene (BU-midlene) er det økonomiske virkemidlet som skal bidra i utviklingen av lønnsom småskalapreget næringsvirksomhet i og i tilknytning til landbruket. De kan si noe om landbruksbefolkningens ønsker om å starte med tilleggsnæringer i landbruket. BU-midlene har i stor grad hatt den tilsiktede virkning bl.a. når det gjelder økning i sysselsetting og sikring av nåværende arbeidsplasser. Kvinner har en sentral plass i utviklingen av nye næringer i og i tilknytning til landbruket.

BU-midlene har nylig vært gjenstand for en landsomfattende evaluering. Senter for Egenutvikling ved Øyvind Sørbrøden, i samarbeid med Svend Aubert, har gjennomgått de bedriftsrettede virkemidlene i 9 fylker. Det er foretatt intervjuer av tilsammen 651 tilskuddsmottakere. Dette utgjør hvert fjerde BU-prosjekt som fikk midler i perioden 1988-95.

Av 486 prosjekt hvor det er oppgitt sysselsettingstall finner en at BU-midlene har bidratt til å skape 536 nye årsverk, hvorav 264 for kvinner. Omregnet til alle prosjekt og hele landet indikerer dette at de fylkesvise BU-midlene har bidratt til å skape over 4.000 årsverk i tilleggsnæringer i landbruket.

Av prosjektene som ble registrert er det 42% kvinneprosjekt, 37% mannsprosjekt og 21% fellesprosjekt.

Alder på «prosjekteierne» varierer fra 23-81 år, med et gjennomsnitt på 45 år.

En hovedvekt av prosjektene ligger innenfor industri/håndverk/husflid men 30%, mens reiseliv/utmark følger på 26%, nye biologiske driftsformer på 19%, tjenesteyting på 14%, skogbruk på 4% og «annet» på 7%.

Mottakerne har fått et gjennomsnittlig stipend på 63.000 kr., og det ligger 145.000 kr bak hvert nye årsverk.

Det vises til nærmere omtale av de enkelte ordninger og fordelingen mellom de ulike ordninger i kap. 4.4 Fondsavsetninger over LUF, herunder BU.

2.5.5 Endring i driftsform rundt generasjonsskifte

Utvalget ønsket å se på endringer av driftsform ved generasjonsskifte, for å se hvorvidt nye brukere velger å fortsette i samme spor som forrige eier, utvide eller trappe ned produksjonen.

NILF har gått inn på dette forholdet ved å undersøke 3279 eierskifter i 1991/92 og fulgt de respektive gårdsbruka over en viss tidsperiode. Det er sett på endringer i produksjon av melk og sau i perioden fra 1989 til 1994. Hele perioden er analysert, slik at en får med seg både ny og gammel bruker i en overgangsfase. Dertil er det sett på perioden fra 1991 til 1994. Da er siste året til den gamle brukeren med. En kan da få et inntrykk av de endringene den nye brukeren har foretatt i den gamle eierens driftsopplegg i tiden etter eierskiftet.

Vi har valgt å referere hovedkonklusjonene fra undersøkelsen (se forøvrig vedlegg: Statistikk.) Nærmere vurderinger av hva som kan skje rundet eierskifte er gjort i kapittel 3.2.1

En må regne med at endringer i driftsopplegg tar tid, og at det trengs flere år for å synliggjøre en omlegging som følge av eierskiftet. En ekstensivering kan være å gå fra en mer arbeidskrevende husdyrproduksjon til en mindre arbeidskrevende f. eks. fra mjølkeku til sau eller ammeku. Det kan også være å gå fra en variert husdyrproduksjon til en mer ensartet. Innenfor planteproduksjon kan det også være forenklinger i driftsopplegget. Intensivering vil gå andre veien. Endringer i areal og derved omfanget av leiejord, kan også gi uttrykk for endringer i drifta. I tillegg kan arbeidsinnsatsen til den eldre generasjonen innenfor driftsenheten etter eierskifte også være interessant.

Endringer i husdyrproduksjon

Melkeproduksjon

Tabell 2.19 viser landstall for antall personer med melkeproduksjon for hele perioden og tabell 2.20 for tiden til den nye brukeren. Endringene er i forhold til første og siste år i perioden og i tillegg kan derfor enkelte ha begynt og sluttet innenfor tidsrommet uten at det er med.

Tabell 2.19: Endringer i antall personer med melkeproduksjon fra 1989 til 1994

	Hele landet, nye og gamle brukere					
	Totalt		Menn		Kvinner	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Totalt antall nye brukere	3279		2546		733	
Ku i 89, uten ku i 94	168	11	130	11	38	15
Ku i både 89 og 94	1266	86	1067	86	199	81
Uten ku i 89, med i 94	46	3	37	3	9	4
Ku i 89 og/eller 94	1480	100	1234	100	246	100
Andre*)	1799		1312		487	

*)Andre omfatter de som var uten ku i både 89 og 94 i tillegg til de som ikke er med alle år

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

Tabell 2.20: Endringer i antall personer med melkeproduksjon fra 1991 til 1994

	Hele landet, bare nye brukere					
	Totalt		Menn		Kvinner	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Totalt antall nye brukere	3279		2546		733	
Ku i 91, uten ku i 94	45	3	34	3	11	5
Ku i både 91 og 94	1288	93	1083	94	205	91
Uten ku i 91, med i 94	46	3	37	3	9	4
Ku i 91 og/eller 94	1379	100	1154	100	225	100
Andre**)	1900		1392		508	

***)Andre omfatter de som var uten ku i både 91 og 94 i tillegg til de som ikke er med alle år

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

Ser vi på de nye brukerne er det omtrent like mange som har begynt med ku, som de som har sluttet med ku. Sammenligner en tabell 2.19 og 2.20 ser en at melkeproduksjonen har vært forholdsvis stabil i hele perioden. Det er totalt 11 prosent som har sluttet med ku fra 1989 til 1994. Fra 1991 til 1994 har bare 3 prosent sluttet med ku. Det er færre år, men likevel har nedgangen vært mye sterkere i den perioden den gamle brukeren er med i materialet. Det

gjelder enten den nye brukeren er mann eller kvinne. De største endringene kommer derfor i perioden før brukerskiftet, og de som overtar et bruk med melkeproduksjon viderefører i de aller fleste tilfellene denne.

Det er flere kvinner enn menn som endrer produksjon særlig i området «Nordland og deler av Troms» og «Resten av Sør-Norge». Unntaket er det sentrale Sør-Norge der kjønnsfordelingen er nokså lik og det totalt sett er flest som endrer produksjon. I område "4. Nord-Troms og Finnmark" er materialet for tynt til å trekke slutninger.

Det gjelder både for menn og kvinner at de nye brukerne som starter opp med melkeproduksjon i gjennomsnitt er yngst, og at de som gir seg er eldst. Materialet er ellers stort sett for tynt til oppdeling i områder.

Sauehold

For sau er det ingen kvoteregulering, og når det gjelder sauehold er forholdene slik vi kan vente, mindre stabile. På landsbasis har bare omtrent 70 prosent av brukene sau ved inngangen (1989) og ved utløpet av perioden (1994). Det gjelder enten den nye brukeren er mann eller kvinne. Ser vi på perioden til den nye brukeren har 80 prosent av brukerne sau i 1991 og 94, 79 prosent der den nye brukeren er mann og 84 prosent der hun er en kvinne. Det sentrale Sør-Norge har økning i saueholdet både for menn og kvinner, men i utgangspunktet er det forholdsvis få med sau og økningen omfatter ikke mer enn 66 brukere i perioden fra 1989 til 1994 og 37 i perioden fra 1991 til 1994. I resten av Sør-Norge har kvinner større tendens til å endre produksjon enn menn. I de nordlige landsdelene er tallgrunnlaget for svakt til oppdeling.

Endringer i kornproduksjon

Det er de færreste brukerne som har samme kornareal både i inngangen og utgangen av perioden. På landsbasis er det omtrent like mange nye brukere som øker kornproduksjonen som det er brukere som reduserer den. Dette gjelder både menn og kvinner, men det er flere menn enn kvinner som endrer produksjonen. Det foreligger ingen opplysninger om størrelsen på arealendringene og vet derfor ikke hvor mange av endringene som er vesentlige for drifta.

Tabell 2.21: Antall personer med areal til kornproduksjon fra 1991 til 1994

	Hele landet, bare nye brukere					
	Totalt		Menn		Kvinner	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Totalt antall nye brukere	3279		2546		733	
Økning i kornareal, 91-94	464	41	388	42	76	34
Ingen endring, 91 og 94	224	20	159	17	65	29
Redusert kornareal, 91-94	456	40	373	41	82	37
Korn i 91 og/eller 94	1144	100	920	100	223	100
Andre**)	2135		1626		510	

**)Andre omfatter de som var uten korn i både 91 og 94 i tillegg til de som ikke er med alle år

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

Tar en med perioden hvor også den gamle brukeren kommer med er det flere som øker kornarealet enn de som reduserer det, både blant menn og kvinner, men tendensen til å øke arealet er sterkere blant menn.

Ser en på geografiske områder er det de sentrale områdene i Sør-Norge som dominerer denne statistikken og her er følgelig avviket lite. I resten av Sør-Norge er tendensen til å redusere kornarealet noe sterkere, mens økningen er litt svakere enn på landsbasis. Tendensen er likevel klart den samme. For de nordligste landsdelene mangler det grunnlag for statistikk.

Endringer i areal

Tabellen viser at det er noe større stabilitet i det totale arealet enn i kornarealet rundt et eierskifte, men også her er det mange endringer. Det er klart flere som øker arealet enn som minker det. Det gjelder både menn og kvinner, selv om tendensen til økning er sterkere hos menn og til reduksjon sterkere blant kvinner som tar over gård. Forholdet er det samme, men i litt mindre uttalt grad dersom vi inkluderer perioden der også den gamle brukeren var med.

Tabell 2.22: Antall personer med arealendringer fra 1991 til 1994

	Hele landet, bare nye brukere					
	Totalt		Menn		Kvinner	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Totalt antall nye brukere	3275		2546		729	
Økning i areal	1426	45	1185	48	241	36
Ingen endring	1217	39	917	37	300	45
Reduksjon i areal	493	16	362	15	130	19
Tilsammen		100		100		100
Ikke med i statistikken	143		82		58	

Kilde: SSB, Produksjonstillegg-statistikken

Ser en på de geografiske variasjonene er tendensen alle steder den samme. I område "1 Sentrale Sør-Norge" er tendensen til økning av areal litt svakere og i område "3 Nordland og deler av Troms" litt sterkere. I område "4 Nord-Troms og Finnmark" er tallgrunlaget for spinkelt.

2.6 Arbeidsinnsatsen og inntektssituasjonen i landbruket

2.6.1 Arbeidsforbruk og arbeidsdeling

Utvikling i arbeidsforbruket

Arbeidsforbruket pr. bruk for de ulike størrelsesklasser har vist en sammenhengende nedgang i alle år etter 1969 (Budsjettnemnda for jordbruket 1997b). Antall årsverk i jordbruket har gått ned med ca 34 000 i perioden 1980 til 1995 (Budsjettnemnda for jordbruket 1997a). Siste landbrukstelling i 1995 viser imidlertid en viss økning i arbeidsforbruk pr. bruk (Budsjettnemnda for jordbruket 1997b).

Arbeidsforbruk og arbeidsdeling hos kvinner og menn i landbruket

Totalt har det vært en nedgang i antall årsverk både blant kvinner og menn, men den kvinnelige andelen av utførte årsverk har gått mer tilbake sammenlignet med den mannlige.

Tabell 2.23: Arbeidsforbruket i jordbruket fordelt på menn og kvinner, 1000 årsverk

	1986	1990	1993	1995	% endring pr år 1986-95
Menn	81,8	73,2	69,1	67,8	-2,6
Kvinner	29,8	25,4	22,5	22,7	-3,5
I alt	111,6	98,6	91,6	90,5	-2,9

For 1986 er årsverk regnet ut fra 1975 timer. For 1990-95 er det regnet ut fra 1875 timer.

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, SSB

Ved å se på fordelingen av årsverk på og utenom gårdsbruket, får vi et bilde av hvor stor arbeidsinnsats menn og kvinner faktisk legger ned i landbruket.

Tabell 2.24: Antall og andel årsverk på og utenom bruket, fordelt på kjønn

	Antall oppgavegivere og ektefeller med arbeidsinnsats	Antall årsverk å 1875 timer	Antall årsverk på oppgaveenheten (andel i prosent) ¹⁾	Antall årsverk utenom oppgaveenheten (andel i prosent)
Kvinner	60 661	40 418	17 626 (44)	22 792 (56)
Menn	79 946	89 943	55 559 (62)	34 384 (38)
I alt	140 607	130 361	73 185(56)	57 176 (44)

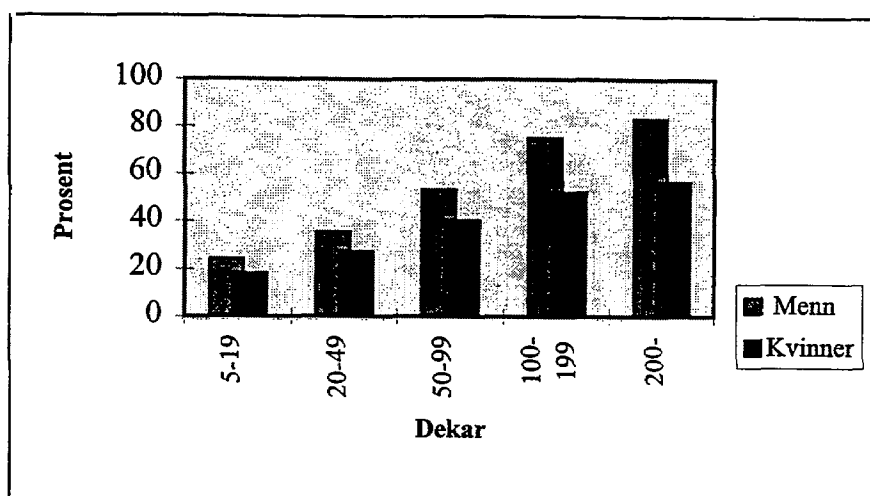
1) Dette omfatter kun oppgavegivere og ektefeller, ikke leid arbeidskraft o.l.

Kilde: SSB Utvalgstilling for landbruket 1.6.1995

Det totale arbeidsforbruket til brukere og ektefeller utgjør rundt 130 000 årsverk, herav ca. 73 000 årsverk i landbruket (56%). Dersom en regner med leid arbeidskraft o.l. blir antall årsverk i landbruket omkring 90 000 (Budsjettnemnda for jordbruket 1997a). I 1995 ble 24% av det registrerte arbeidet som legges ned innenfor landbruket utført av kvinner (SSB).

Statistikken viser også at kvinnene arbeider forholdsvis mindre på bruket og mer utenom bruket enn menn. Under halvparten av kvinners årsverk utføres på gården, mens over 60% av den totale andelen årsverk hos menn går med til gårdsdrift.

Figur 2.4 sier noe om hvor stor del av menns og kvinners totale arbeidsforbruk som legges ned på bruk med ulik størrelse. Vi ser at forskjellen mellom kvinner og menn sin arbeidsinnsats på bruket øker med størrelsen på brukene. Kvinner og menn har en forholdsvis lik andel årsverk på små bruk. Når det gjelder de større bruka, ser vi at menn legger ned mer arbeide på gården enn kvinnene.

Figur 2.4: Andel årsverk fordelt på bruksstørrelse og kjønn
Kilde: SSB

Den siste oversikten over delingen av arbeidsoppgaver i landbruket er tall fra Utvalgstillingen i 1988. Den viser at 13% av kvinnene og 93% av mennene kjører traktor, skurtresker o.l. 50% av kvinnene og 63% av mennene deltar i foring og stell av husdyr. 20% av kvinnene og 28% av mennene deltar jevnlig i melking. (Kilde: SSB).

Nærmere om ektefelles arbeidsinnsats på og utenom bruket

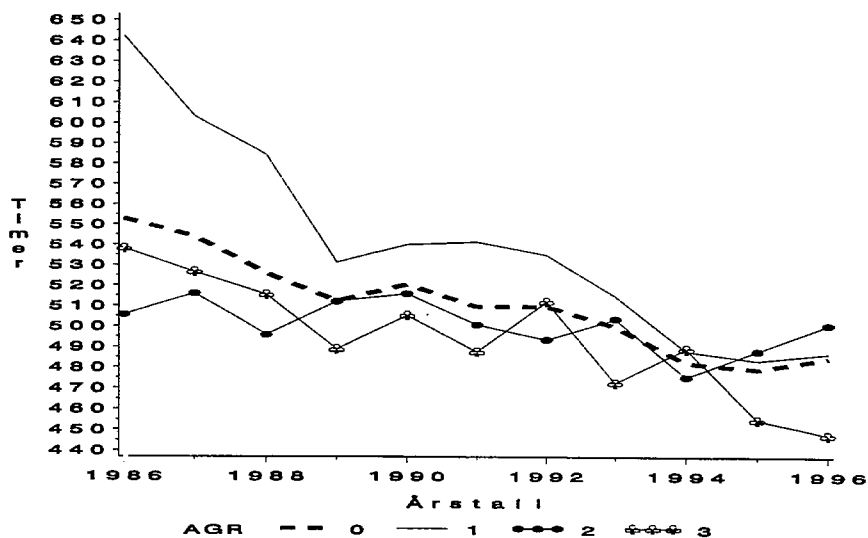
Undersøkelsen til NILF sier noe om utviklingen i ektefelles arbeidsinnsats på og utenom bruket. Med unntak av noen mellomliggende år er utvalget på 406 gårdsbruk. Det er brukt data fra registreringer av arbeidstid for perioden 1986-1996.

Gjennom hele perioden har timer i bierverv økt for familien samlet. Jordbruket har en svak nedgang, fra 553 timer til 485 timer i gjennomsnitt pr. år. Antall ektefeller som har arbeidsinnsats i jordbruket, går ned i perioden fra 1986 til 1996. I begynnelsen av perioden var 83 prosent av ektefellene aktivt med i jordbruket, mens det i slutten av perioden var 75 prosent som deltok aktivt. Samtidig går antall ektefeller med bierverv opp. I 1986 hadde 45 prosent av ektefellene bierverv, mens i 1996 var det 61 prosent.

En analyse der brukene er inndelt i generasjonskohorter, etter brukernes alder, viser at det arbeides flest timer i jordbruket i den eldste gruppa (født før 1940) med 541 timer i snitt for hele perioden. De andre to gruppene følger hverandre. Utviklingen er avtagende både for de mellomaldrende brukerne (født i 1940-50) fra 642 til 487 timer, og for de yngste brukerne (født etter 1950) fra 553 til 485 timer (figur 2.5).

Ektefellelister i jordbruk inndelt etter brukers alder

Fødselsårsgruppe AGR 1 < 1940 2 = 1940-1950 3 > 1950 0 = alle
 Årlig gjennomsnitt i perioden 1986-1996

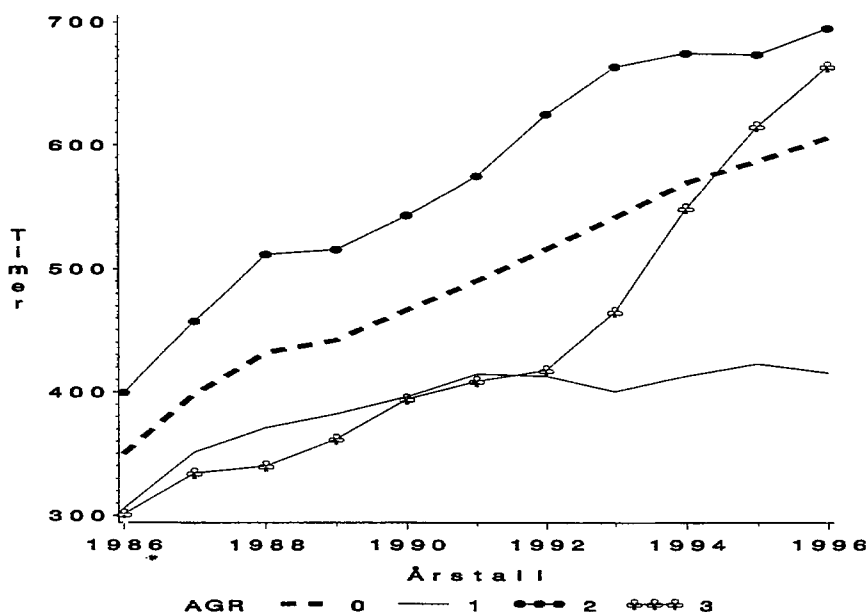
Kilde: Driftsgranskinger i jord- og skogbruk
 NILF

Figur 2.5: Utviklingen i ektefellens arbeidsinnsats i jordbruket i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper
 Kilde: NILF, egne beregninger på Driftsgranskingsmaterialet.

Ektefellers innsats i bierverv viser en utvikling motsatt utviklingen i jordbruket. For de eldste flater økning av innsats i bierverv ut, mens de andre gruppene har en sterk økning. En fordobling av innsats har skjedd i den yngste gruppen (figur 2.6).

Ektefellelister i bierverv inndelt etter brukers alder

Fødselsårsgruppe AGR 1 < 1940 2 = 1940-1950 3 > 1950 0 = alle
 Årlig gjennomsnitt i perioden 1986-1996

Kilde: Driftsgranskinger i jord- og skogbruk
 NILF

Figur 2.6: Utviklingen i ektefellens arbeidsinnsats i bierverv i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper
 Kilde: NILF, egne beregninger på Driftsgranskingsmaterialet.

2.6.2 Arbeidsinnsats rundt eierskifte

Driftsgranskingene registrerte fra 1991 leid arbeidskraft både fra familien og eksternt leid arbeidskraft. Driftsgranskingene inneholder 26 bruk med eierskifte fra 1991 til 1992, og der vi kan følge brukerne i årene fram til 1996. Brukerne er alle menn eller par. Det er ingen kvinnelige brukere alene. Driftsgranskingen skiller mellom bruker og ektefelle og ikke mellom mann og kvinne. Arbeidsinnsatsen fordelt på de forskjellige kategoriene er vist i tabellen nedenfor.

Tabell 2.24: Prosentvis arbeidsinnsats per år i de forskjellige kategorier

År	Bruker	Ektefelle	Bruker og ektefelle	Leid familie	Annet leid arbeid	Sum timer
1991	51	15	67	22	11	3722
1992	49	8	57	28	15	3954
1993	54	8	63	27	10	3882
1994	59	7	66	22	12	3741
1995	59	8	67	17	15	3671
1996	61	7	68	14	17	3519

Kilde: NILF, Driftsgranskingene

Vi ser at i dette materialet er det liten endring i arbeidsinnsatsen til bruker og ektefelle etter generasjonsskiftet, bortsett fra at det er lavt for brukeren i 1992, dvs. det året der eierskiftet registreres. Arbeidsinnsatsen fra den eldre generasjonen reduseres sterkt ved eierskiftet og så gradvis så langt vi følger brukene, fram til 1996. Dette reflekteres i at den totale arbeidsinnsatsen på bruket også trappes gradvis ned i perioden. Arbeidsinnsatsen var i 1996 på 89 prosent av arbeidsinnsatsen i det året eierskiftet ble registrert.

På disse 26 brukene er det 21 som opprettholder samme type drift, mens fem endrer produksjonen, en ekstensiverer og fire intensiverer. De fire har i gjennomsnitt en høy arbeidsinnsats av familien både før og etter eierskiftet. Arbeidsinnsatsen til den eldre generasjon trappes også her ned omtrent som for totalen i tabell 2.24, mens både bruker og ektefelle øker sin arbeidsinnsats. Den totale arbeidsinnsatsen øker etter eierskiftet og holder seg høy. Disse fire brukene er et svært tynt materiale å trekke konklusjoner ut fra, men det ser like fullt ut til at den eldre generasjonen trapper ned arbeidsinnsatsen nokså snart etter eierskiftet, også når drifta utvides med andre produksjoner.

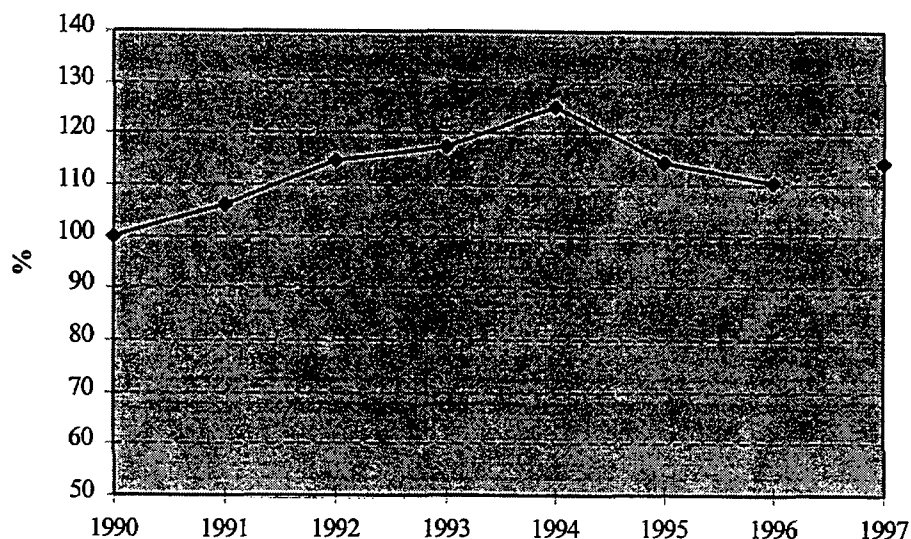
2.6.3 Inntekter i landbruket

Vi har brukt to datakilder som kan belyse inntektssituasjonen i landbruket: Totalkalkylen for jordbruket (Budsjettnemnda for jordbruket) og driftsgranskingene (NILF).

Totalinntektene i jordbruket

Totalkalkylen for jordbruket viser totalinntektene i jordbruket. På grunnlag av SSBs utvalgstillinger beregnes det totale arbeidsforbruket i jordbruket, og ut fra dette kalkuleres vederlag til arbeid og egenkapital pr. årsverk utført i jordbruket. Totalkalkylen er med andre ord ingen lønnsstatistikk. Totalkalkylen brukes som mål for inntektsutviklingen i næringa, ikke for sammenligning av nivå med lønnsstatistikk fra andre næringer. Totalkalkylen er det tallmaterialet som pr. i dag benyttes til måling av inntektsutviklingen i landbruket, bl.a. i forbindelse med jordbruksoppkjørene.

Utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital i følge Budsjettnemnda for jordbrukets normaliserte regnskaper vist i figuren under.

Figur 2.7: Den relative utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital pr årsverk etter totalalkylen for jordbruket. 1990=100. Vederlag til arbeid og egenkapital for 1997 er kalkulert etter forutsetningene i jordbruksavtalen i 1997

Ut fra tallmaterialet i totalalkylen kan det synes som det har vært et brudd i inntektsutviklingen i landbruket i 1994. Dette skyldes delvis beregningstekniske ting bl.a. utviklingen i prisstigningsgevinsten på lånt kapital. Det er imidlertid klart at en på starten av 1990-tallet, hovedsakelig som følge av betydelige rentereduksjoner, fikk en inntektsøkning i jordbruket. Etter 1994/95 har en ikke hatt tilsvarende kostnadsreduksjoner. I 1994 og 1995 ble rammene i jordbruksoppgjøret redusert med hhv. 1650 mill. kr. og 900 mill. kr. I 1996 og 1997 ble rammene i jordbruksoppgjøret økt. Samtidig med at inntektsutviklingen i jordbruket har stagnert, ser vi en fortsatt jevn inntektsvekst hos andre grupper i samfunnet.

Tabellen nedenfor viser inntektsutviklingen fra 1995 til 1996, samt for perioden 1989-1996 for en del grupper. Inntekten for andre selvstendig næringsdrivende er ikke tatt med.

Tabell 2.25: Lønnsutviklingen i prosent for alle grupper og for tre hovedgrupper av lønnstakere

Arslønn ¹	I alt 1989-96	1995-96 ²
Alle grupper ³	30,4	4 ¼
Industrien ⁴	31,6	4 ¼
Annen næringsvirksomhet	30,9	4 ½
Offentlig forvaltning	27,6	4 ¼
Lønn ⁵ pr normalårsverk ⁶	31,2	4,4

Kilde: St prp nr 70 (1996-97) Jordbruksoppgjøret 1997-Endringer i statsbudsjettet for 1997 m.m.

¹ Den samlede lønn (ekskl. overtidsgodtgjørelse) en lønnstaker vil oppnå i løpet av ett år, dersom vedkommende har utført et fullt normalt årsverk. Det forutsettes at det gis full lønn under ferie, sykefravær, permisjoner m.v.

² Anslag

³ Basert på statistikk for grupper som samlet mottar knapt 90% av samlet utbetalt lønn i Norge.

⁴ Omfatter timelønn (arbeidere) og funksjonærer.

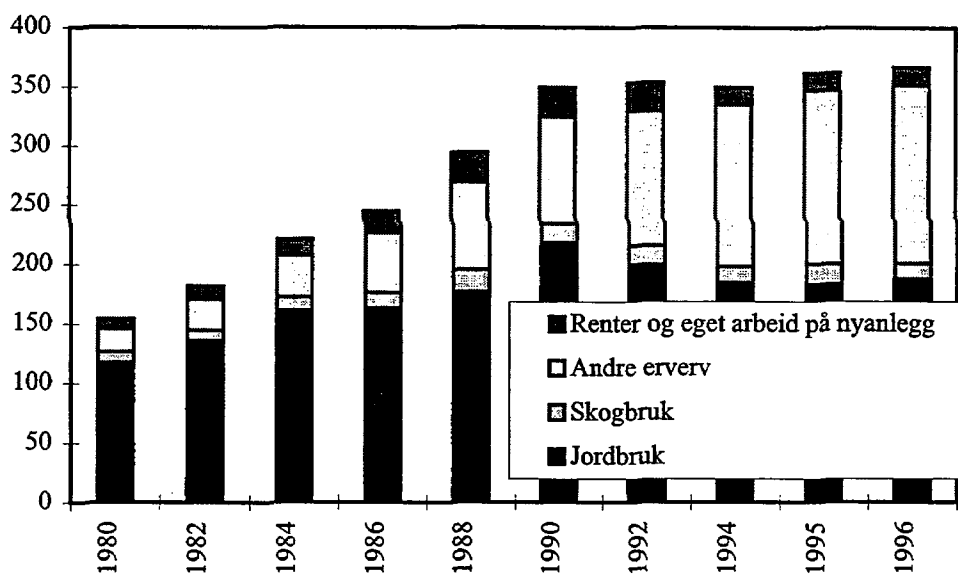
⁵ Lønn ekskl. arbeidsgiveravgift. Dette innebærer lønn inkl. overtidsgodtgjørelse, naturallønn og sosiale ytelser som lønnstakerne mottar.

⁶ Summen av antall heltidsansatte og deltidsansatte omregnet til heltid.

Om nettoinntekt og driftsoverskudd for brukerfamilien

Driftsgranskingene i jord- og skogbruk viser resultater for gårdsbruk hvor jord- og skogbruk bidrar med en vesentlig del av den samlede familieinntekten. Materialet bygger på regnskap fra omlag 1 000 bruk. Deltakerbrukene skal representere ulike landsdeler, størrelsesgrupper og driftsformer. Materialet gir bl.a. gjennomsnittstall for driftsoverskudd i ulike produksjoner og en stipulering av arbeidsfortjeneste pr. bruk, samt brukerfamiliens samlede inntekt.

Figur 2.8 viser utviklingen i nettoinntekt før fradrag av gjeldsrenter og kår i driftsgranskingsmaterialet. Figuren sier både noe om gjennomsnittlig driftsoverskudd i landbruket, gjennomsnittlig inntekt utenfor bruket og den totale nettoinntekten for brukerfamilien. Inntektene brukerfamilien henter fra jordbruket (driftsoverskuddet) er redusert etter 1990. Her er det ikke foretatt vektinger i forhold til arbeidsinnsatsen i jordbruket. Inntektsandelen fra andre erverv har imidlertid økt i hele perioden 1980-1996. Nettoinntekten for brukerfamilien har holdt seg stabil i de senere åra. I 1996 viste Driftsgranskingene at nettoinntekten for brukerfamilien før fradrag av gjeldsrenter og kår i gjennomsnitt var omlag 337 000 kroner.

Figur 2.8: Utviklingen i og fordelingen av nettoinntekt før fradrag av gjeldsrenter og kår for brukerfamilien, i 1000 kroner

Kilde: Driftsgranskingene.

Nettoinntekt og driftsoverskudd fordelt på produksjon og geografiske områder

Inntekter fra annet enn jordbruk er mer vanlig på bruk med sauehold og kornproduksjon, enn på bruk med melkeproduksjon og kornproduksjon i kombinasjon med svinehold. Dette har sammenheng med at arbeidsomfanget i jordbruket er mindre på bruk med sauehold og i kornproduksjon.

Det er brukerfamiliene med kornproduksjon som i følge Driftsgranskingene har den høyeste nettoinntekten før fradrag for gjeldsrenter og kår, mens brukerfamilier i saueproduksjonen har den laveste nettoinntekten. Andelen av inntekten som brukerfamilier i kornproduksjonen henter fra driftsoverskuddet i jordbruket er betydelig redusert i 10-års perioden 1984-94.

Husholdningene i korn- og saueproduksjon hentet i 1995 og 1996 omlag 30% av den samlede nettoinntekten fra driftsoverskudd i jordbruket.

Geografisk er det på Østlandet, Agder og Rogaland med unntak av Jæren og på Vestlandet brukerfamiliene henter største andelen av nettoinntekten fra andre erverv. Jæren og Østlandet skiller seg ut med de høyeste nettoinntektene før fradrag for gjeldsrenter og kår. For Vestlandet, Nord-Norge og Trøndelag andre bygder viser materialet en nedgang i brukerfamiliens samlede inntekt fra 1992-96.

Utvalget har valgt å vise til noen økonomiske gjennomsnittstall for bruk i driftsgranskingene med ulike driftsformer. I siste tiårsperiode har driftsoverskuddet i melkeproduksjonen vært relativt stabil. I kornproduksjon i kombinasjonen kornproduksjon og svinehold varierer driftsoverskuddet mye mellom hvert år. I 1996 lå driftsoverskuddet pr. bruk for sau på 72.000 kr, korn kr. 121.000, melk/storfeslakt kr. 203.000 og korn og gris kr. 287.000. (Driftsgranskingene referert i Nersten 1997).

Om driftsoverskudd i gårdsskogbruket

NILFs årlig driftsgranskinger belyser også den økonomiske situasjonen på gårdsbruk hvor en vesentlig del av familiens inntekt kommer fra skogbruk. Av de ca. 1000 deltakerbrukene inngår mellom 210 og 260 bruk i en egen granskning for gårdsskogbruket. Dette er bruk hvor balansekvantumet⁷ i skogen er minst 50 kubikkmeter.

Tabell 2.26: Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 1992-1996. Nominelle kroner.

	1992	1993	1994	1995	1996
Antall driftsenheter	215	226	239	256	235
Skog og brukt virke, m ²	275	278	261	242	219
Salgsinntekter fra trevirke, kr. pr. m ³	327	264	316	372	342
Annen inntekt, kr. pr. m ³	12	32	15	7	6
Kostnader, kr. pr. m ³	176	157	163	198	190
Driftsoverskudd, kr. pr. m ³	161	137	148	182	158
Driftsoverskudd, kr. 1000 pr. driftsenhet	44,3	38,3	38,8	44,0	34,6

Kilde: Driftsgranskingene referert i Nersten 1997.

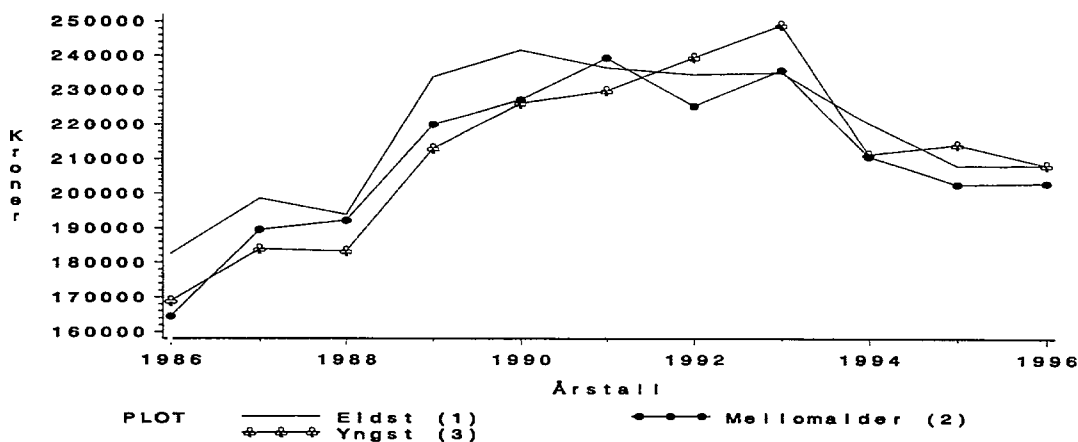
I tillegg utgjør det jaktbare viltet en betydelig økonomisk ressurs i skogbruket.

2.6.4 Utvikling i inntekt i ulike generasjoner

Driftsgranskingsmaterialet er delt i 3 aldersgrupper, de yngste brukerne - født etter 1950, mellomalderbrukerne - født i perioden 1940-50 og de eldste brukerne - født før 1940. Analysene er utført på de 406 bruk som har vært med i materialet i hele perioden 1986-96, slik at vi har kunnet følge utviklingen over tid i tre ulike generasjoner eller kohorter.

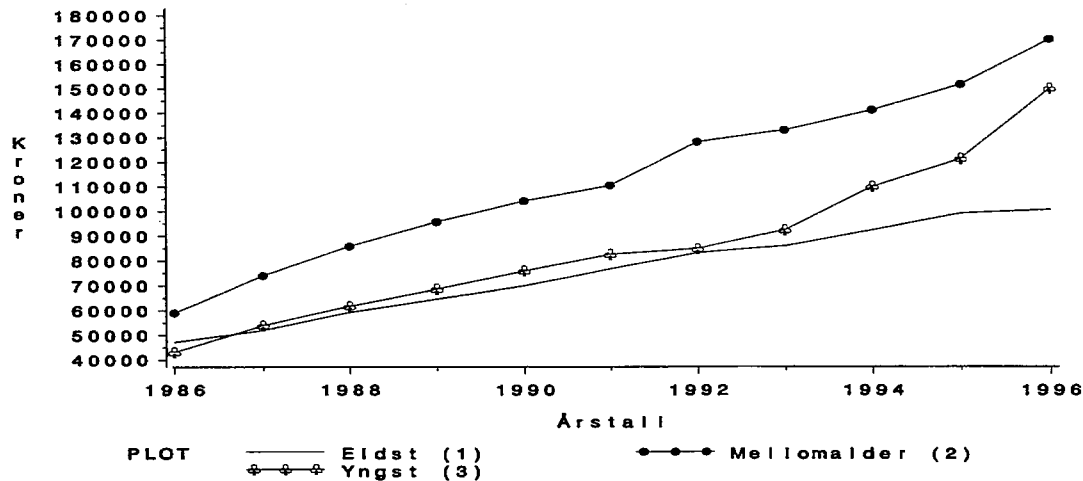
Nivået og utviklingen i driftsoverskuddet i jordbruket i perioden 1986-96 (figur 2.9) er nokså likt for alle aldersgruppene. Utviklingen følger en felles trend i jordbruket.

⁷ Balansekvantumet er det størst mulige kvantum som kan avvirket hvert år uten at framtidig hogstkvantum går ned.

DRIFTSOVERSKUDD I JORDBRUKETFØDSELSÅRSGRUPPE PLOT 1 <1940 2=1940-1950 3>1950
Perioden 1986-1996Kilde: Driftsgranskinger i jord- og skogbruk
NILF

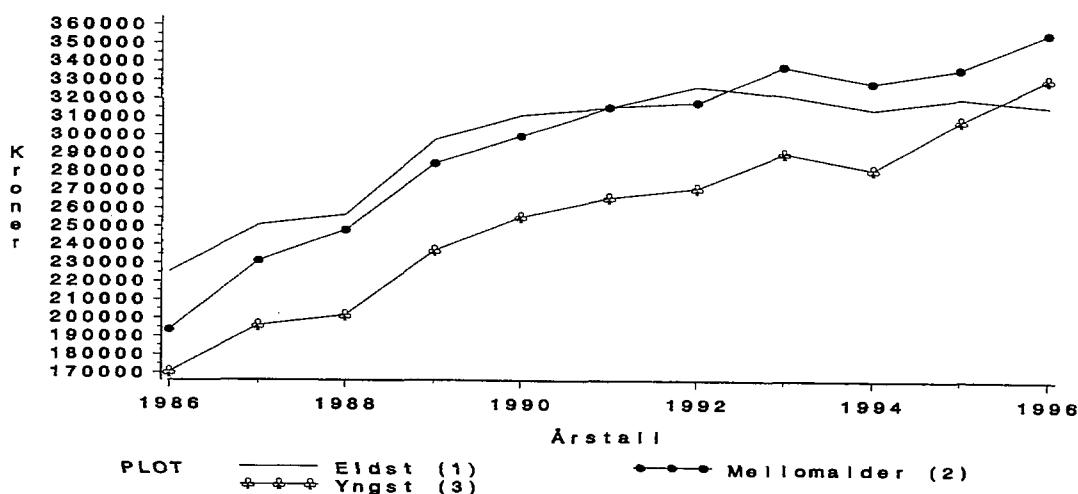
Figur 2.9: Driftsoverskudd og utvikling i driftsoverskudd i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper
Kilde: NILF, egne beregninger på Driftsgranskingsmaterialet

Gruppen med brukere født mellom 1940 og 1950 har størst inntekt utenfor bruket i hele perioden (figur 2.10). Inntekten utenfor bruket øker mer for disse enn for de eldste. De yngste øker inntektene utenfra aller mest etter 1992 og nærmer seg så mellomgruppen.

INNTÉKT UTENFOR BRUKETFØDSELSÅRSGRUPPE PLOT 1 <1940 2=1940-1950 3>1950
Perioden 1986-1996Kilde: Driftsgranskinger i jord- og skogbruk
NILF

Figur 2.10: Utvikling i inntekter utenfra bruket i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper
Kilde: NILF, egne beregninger på Driftsgranskingsmaterialet.

Figur 2.11 viser at nettoinntekten for de yngste ligger på et nivå under de mellomaldrende i hele tiårsperioden. De eldres utvikling flater ut i perioden, og denne gruppen blir passert av de mellomaldrende midt i perioden. Mye skyldes forskjeller i inntekt utenfor bruket.

NETTOINNTEKTFØDSELSÅRSGRUPPE PLOT 1 <1940 2=1940-1950 3>1950
Perioden 1986-1996Kilde: Driftsgranskinger i jord- og skogbruk
NILF

Figur 2.11: Utvikling i nettoinntekt i perioden 1986-96 for tre ulike aldersgrupper.

Kilde: NILF, egne beregninger på Driftsgranskingsmaterialet.

2.6.5 Overføringer fra staten - produksjonstilskudd

Utvalget har valgt å se å hvor stor andel av produksjonstilskuddet (areal og husdyr) som går til kvinner og menn.

Antall søkere om produksjonstilskudd for 1996 var 70 843, herav 63 061 menn og 7 782 kvinner. Det er dermed langt færre kvinner som søker produksjonstillegg enn menn. Andelen kvinnelige hovedsøkere av produksjonstillegg har økt fra 7% i 1986 til 11% i 1996. Det er store variasjoner mellom fylkene når det gjelder andel kvinnelige hovedsøkere, fra 23% i Finnmark til 8% i Rogaland og de to Trøndelagsfylkene. Fra 1991 ble det mulig å føre opp en «nummer to» søker og i 1995 var 32% av alle søkere kvinnelige «nummer to» søkere.

Dersom en kobler søknad om produksjonstilskuddet til størrelse på bruket og alder på søkerne får vi fram følgende bilde: Den største andelen kvinnelige søkere er å finne på de små bruka. Når det gjelder variasjon innen aldersgrupper, finner vi den laveste andelen kvinnelige søkere i gruppen 40-59 år (10%) og den høyeste i aldersgruppen over 70 år (16%).

Av totalt utbetalt produksjonstillegg på kr. 4,7 mrd. får mannlige hovedsøkere 4,28 mrd. kr. og kvinnelige hovedsøkere 0,42 mrd. kr. Kvinner får altså utbetalt rundt 9% og menn 91% av overføringene av produksjonstilskudd. Andel av overføringene til kvinner er dermed lavere enn andel kvinnelige søkere.

2.7 Rekruttering og likestilling i landbruksorganisasjonene

I dette avsnittet gir vi en oversikt over antall kvinnelige og mannlige medlemmer og tillitsvalgte i ulike landbruksorganisasjoner (faglag og samvirkeorganisasjonene). Alderssammensetningen i medlemsmassen er ikke analysert.

2.7.1 Fagorganisasjonene

«Kvinneorganisasjoner»

Norges Bondekvinnelag har ca. 18 600 medlemmer fordelt på 670 lokallag over hele landet.

Jenter i Skogbruket har medlemskap for alle med interesse for skogbruk, men retter seg spesielt mot jenter. Jenter i skogbruket har 526 medlemmer. Av disse er det 34 organisasjoner som står som medlemmer.

Ungdomsorganisasjoner

Norges Bygdeungdomslag (NBU) har 5000 medlemmer (31.12.97). Litt under halvparten er jenter⁸.

Norske 4H har 18854 medlemmer, hvorav 58% jenter (31.12.97).

Noregs Ungdomslag (NU) har 23451 medlemmer, hvorav 55% jenter (gjelder pr. 31.12.94).

Utvikling i medlemstall over tid viser at både 4H og NBU har hatt jevn vekst fra 1950 og framover til rundt 1980-1985. Etter dette har det vært en jevn tilbakegang i medlemstall, men begge organisasjonene har et høyere medlemstall enn det de hadde på begynnelsen av 1950-tallet. Noregs Ungdomslag har hatt en annen utvikling. Etter å ha hatt svært høye medlemstall før og rett etter krigen har det med unntak av en kortere periode på slutten av 70-tallet og begynnelsen av 80-tallet, gått jevnt nedover med medlemsmassen.

Tendensen til nedgang i medlemstall er i overensstemmelse med den generelle utviklingen i organisasjons-Norge, og særlig for organisasjoner som arbeider med politikk og kultur.

De øvrige organisasjonene

Norges Bondelag har 66000 medlemmer, hvorav 24% er kvinner. Kvinneandelen har økt i de senere år. Det er spesielt blant de yngre medlemmene at kvinneandelen øker. 29% av medlemmene under 40 år er kvinner.

Norsk Bonde- og Småbrukarlag har 12000 medlemmer, hvorav 25% kvinner.

Norges Skogeierforbund har 57000 medlemmer. Det er ulik praksis for medlemsskapsregistrering i de enkelte lokallag, og en kan derfor ikke si noe om antallet kvinnelige medlemmer.

⁸ Det foreligger ikke kjønnsdelt statistikk for medlemstallene pr. 31.12.97. Pr. 31.12.94 var 42% av NBU's medlemmer jenter og vi må anta at denne prosentandelen har holdt seg stabil i de senere åra.

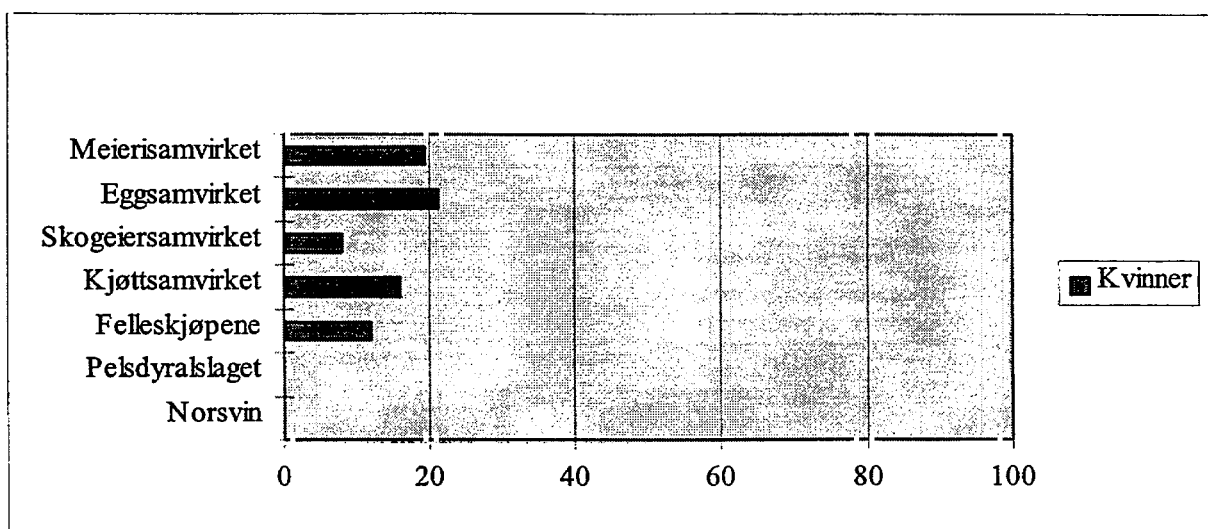
2.7.2 Samvirkeorganisasjonene

Landbrukssamvirket

Det er i alt 80000 gårdsbruk og/eller bønder som er eiere, medlemmer, leverandører eller kunder i landbrukssamvirket. Organisasjonene representerer rundt 18000 arbeidsplasser på egne anlegg og i tillegg kommer vel 2000 transportører som er nært knyttet til bedriftene i samvirket.

Landbrukssamvirket i Norge er inndelt i salgs-, innkjøps- og avlssamvirket og består av 16 organisasjoner som samarbeider gjennom Landbrukssamvirkets Felleskontor.

I sentralstyrene satt det i 1996 14% kvinner. Her var det ingen kvinnelige ledere. Gjennomsnittlig 14,7 kvinner sitter i styrene i distrikts-/fylkesorganisasjonene. 7% av distriktsorganisasjonene hadde kvinnelig leder. Norsvin og Pelsdyralslaget har ingen kvinner i sine styrer. Skogsamvirket har rundt 7% kvinner i sine styrer, mens Meierisamvirket og Eggsamvirket har rundt 20% kvinner.

Figur 2.12: Andel kvinner i styrene i landbrukssamvirket i 1996

Gjennomgangen i avsnitt 2.9 viser at andelen kvinnelige medlemmer og tillitsvalgte i organisasjonene og landbrukssamvirket er lav.

2.8 Rekruttering og likestilling i landbruksforvaltningen

I dette avsnittet har vi vektlagt fordelingen av kvinnelige og mannlige ansatte i landbruksforvaltningen, nærmere bestemt i Landbruksdepartementet, ved Fylkesmannens Landbruksavdelinger og et par andre landbruksfaglige etater. Nedenfor er det også gitt en oversikt over antall kvinnelige ledere og mellomledere i offentlig landbrukssektor, sammenlignet med det totale antall ledere i ulike institusjoner og etater. Oversikten er i hovedsak hentet fra Norges Statskalender 1997.

2.8.1 Om ansatte og ledere i landbruksforvaltningen

Landbruksdepartementet

I Landbruksdepartementet var det pr. 1.10.97 ansatt totalt 196 personer, hvorav 89 menn og 107 kvinner. (Kilde: Statens sentrale tjenestemannsregister, SST.)

På leder og mellomledernivå finner vi følgende antall kvinner av det totale antall ledere:

1 kvinnelig ekspedisjonssjef av totalt 3

1 kvinnelig avdelingsdirektør av totalt 8

5 kvinnelig underdirektører av totalt 20

Totalt er det altså 23% kvinnelige ledere i Landbruksdepartementet.

Fylkesnivået

Vi har her kun sett på Fylkesmannens Landbruksavdeling. Pr. 1.0. 1997 var totalt 716 personer ansatt ved Fylkesmannens Landbruksavdelinger, herav 427 menn og 289 kvinner. (Kilde: Statens sentrale tjenestemannsregister, SST.)

På ledernivå har følgende oversikt over hvor mange kvinner det er av totalt antall ledere:

2 kvinnelige landbruksdirektører av totalt 18

1 kvinnelig fylkesjordsjef av totalt 18

1 kvinnelig reindriftingsagronom av totalt 6

1 kvinnelig fylkesveterinær av totalt 9

Tilsammen er det altså 10% kvinnelige ledere på fylkesnivået.

Her har vi imidlertid ikke sett på mellomledernivået, noe som kan forklare den lave andelen kvinner.

Andre landbruksetater

Under andre etater har vi sett på antall ansatte i jordskifteverket og veterinærer. Dette er forøvrig et tilfeldig utvalg av de ulike landbruksfaglige etater.

De tilsatte i jordskifteverket utgjør i alt 279 årsverk, og av disse utføres 22% av kvinner. Hovedvekten av årsverkene utføres i gruppen for kontoransatte, mens kvinneandelen er 13% i ingeniørgruppen og 8% på ledernivå.

Pr. 12.02.98 var det 2016 veterinærer i Norge, hvorav 692 kvinner og 1324 menn. Ser vi på stillingskategorier viser det seg at de fleste kvinnelige veterinærer er privatpraktiserende (316 kvinner og 391 menn pr. 01.04.97). Den kvinnelige andelen veterinærer er bemerkelsesverdig lav når en vet at over 70% av studentene ved veterinærhøgskolen er kvinner. (Kilde: Dyrehelsetilsynet.)

Går vi på leder- og mellomledernivå i ulike landbruksetater får vi følgende oversikt:

Statens Landbrukstilsyn: 1 av 3 avdelingsdirektører og 4 av 10 seksjonssjefer.

Veterinærinstituttet: 2 av 4 avdelingsdirektører og 2 av 8 seksjonsledere

Statens Landbruksbank: 1 av 2 seksjonsledere

Jordskifteverket: 1 av 18 fylkesjordskiftesjefer

Statens Næringsmiddeltilsyn: 1 av 3 avdelingsdirektører og 6 av 8 underdirektører

Statens Kornforretning: 1 av 3 direktører

Tilsammen utgjør andelen kvinnelige ledere 22%.

Vi har ikke oversikt over antall kvinnelige ansatte på kommunalt nivå. En opptelling pr. desember 1994 for kvinneandel i offentlig skogadministrasjon viste forøvrig at det var 3,9% kvinnelige skogbrukssjefer i kommunene (prosjektrapport fra «Flere kvinner i skogbruket»).

Gjennomgangen i kapittel 2.8 viser at kvinneandelen i offentlige stillinger innen landbrukssektoren er lav i de underliggende statlige etater. På departementsnivå er det totalt sett flere kvinnelige ansatte enn mannlige. På leder- og mellomledernivå er kvinnene klart underrepresentert i hele landbruksforvaltningen.

2.9 Utdanning til landbruksyrket

2.9.1 Utdanningsnivået blant gårdbrukere

Andelen av gårdbrukere med høyere utdanning er noe lavere enn blant befolkningen for øvrig. Dette skyldes i hovedsak at en lav andel mannlige brukerne har høyere utdanning. Kvinnelige gårdbrukere ligger på samme utdanningsnivå (noe høyere) som landsgjennomsnittet.

Tabell 2.27: Utdanningsnivå blant gårdbrukere og i befolkningen som helhet fordelt på kvinner og menn, i prosent

	Ingen utd./uoppgitt	Ungdomsskole			Videregående skole			Videregående skole		
		I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner
Gårdbrukere	1	27	27	20	61	62	59	12	10	20
Hele befolkningen	3	26	23	29	51	53	49	19	20	19

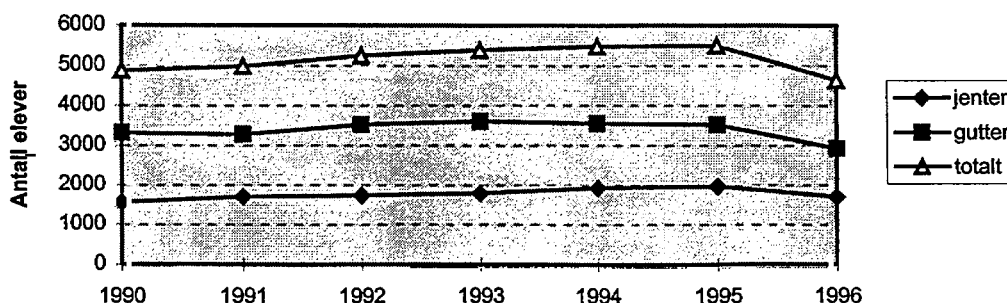
1) Referansepersonene er hovedbrukere. Omfatter altså ikke landbruksbefolkningen som helhet.

Kilde: SSB

Tall fra SSB viser forøvrig at personer som bor og arbeider på små bruk har lengst utdanning.

2.9.2 Antall elever ved studieretning for naturbruk

Antall elever ved videregående skole naturbruk. GK, VK1 og VK2 sammenlagt.

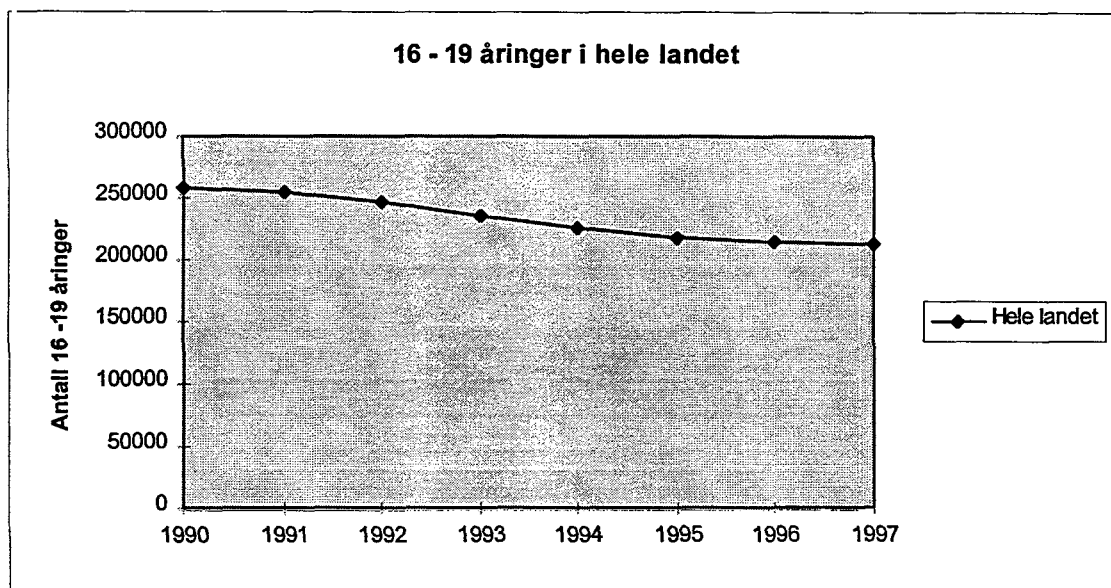

Figur 2.13: Antall elever ved videregående skole naturbruk, GK, VK1 og VK2 sammenlagt

Kilde: VSI - Videregående skoles informasjonssystem, KUF 1997

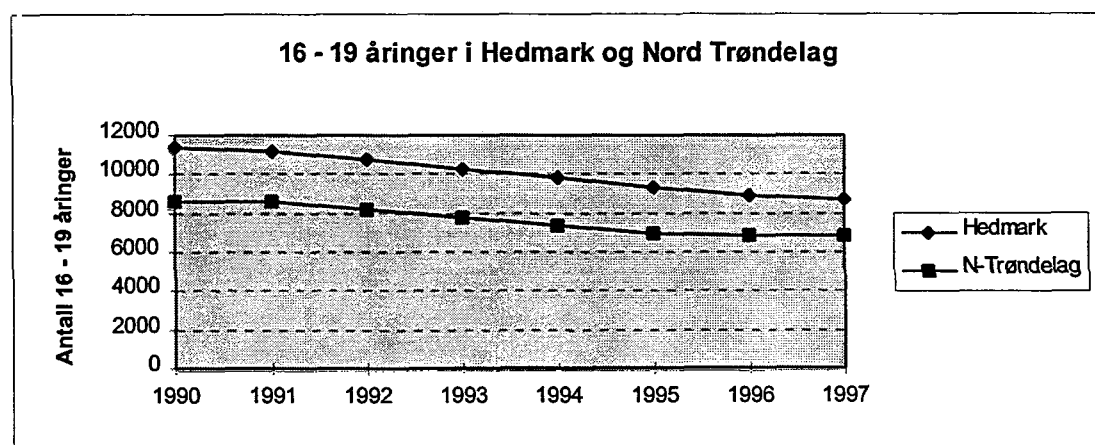
Figur 2.13 viser at det er en nedgang i antall elever naturbruk totalt, GK, VK 1 og VK 2 sammenlagt fra 1990 til 1996. Figuren viser videre at nedgangen av elever finner sted i tidsperioden 1995 – 1996. Det er også en nedgang i antall gutter, GK, VK 1 og VK 2 sammenlagt i samme periode. Ser vi på de tilsvarende tallene for jenter, finner vi derimot en svak oppgang.

Utviklingen i antall elever bør imidlertid sees i sammenheng med utviklingen i ungdomskullene i samme periode, som også har gått ned, jmfør figur 2.14 og 2.15.

Figur 2.14: Utviklingen i antall 16-19-åringer i perioden 1990-97

Kilde: SSB

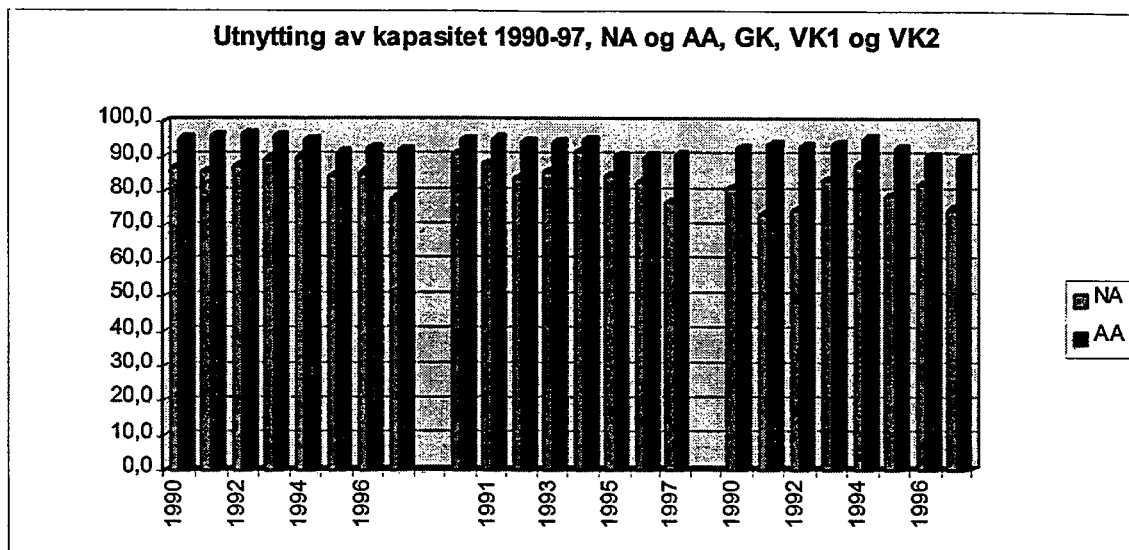

Figur 2.15: Utviklingen i antall 16-19-åringer i Hedmark og Nord-Trøndelag

Kilde: SSB

2.9.3 Utnytting av kapasitet studieretning naturbruk

Nedenfor sammenlignes utnytting av kapasitet (antall opprettede elevplasser ved en studieretning ved utgangen av opptaksprosessen), på studieretning naturbruk med utnytting av kapasitet på studieretning allmenne, økonomiske og administrative fag.⁹ Full kapasitet er 100%.

Figur 2.16: Utnytting av kapasitet 1990-97, studieretning naturbruk (NA) og studieretning allmenne, økonomiske og administrative fag (AA), fra venstre GK, VK 1 og VK 2

Kilde: VSI – Videregående skoles informasjonssystem.

Diagrammet viser at studieretning AA gjennom hele perioden 1990 – 1997 har hatt en høyere utnytting av kapasiteten enn studieretning NA. Dette gjelder både GK, VK 1 og VK 2. Kapasitetsutnyttelsen synker for studieretning NA fra 1996 - 1997 og den synker merkbart i forhold til kapasitetsutnyttelsen for studieretning AA.

Skolene har opprettholdt kapasiteten, dvs. at de har opprettholdt antall elevplasser. Synkende kapasitetsutnytting for studieretning naturbruk indikerer en synkende interesse for studieretning naturbruk.

Tabell som viser antall inntatte på studieretning naturbruk skoleåret 1997-1998 fordelt på 1., 2., og 3. valg er lagt ved rapporten, jmfør vedlegg 3. Av tabellen ser vi at 3001 elever kom inn på 1. valg, 155 elever på 2. valg og 41 elever på 3. valg.

⁹ Studieretningene NA og AA eksisterte ikke før Reform 94. For å kunne sammenligne forhold før og etter reformen er det laget en krysskobling i VSI der alle kurstilbudene som eksisterte før reformen er knyttet opp mot en av de nye studieretningene.

2.9.4 Dekning av behov for lærlingeplasser

På studieretning naturbruk, landbruk er det bare 3 kurs som har lærlinger. Disse kursene er skogsarbeiderfaget, skogsmaskinførerfaget og hovslagerfaget.

Tabell 2.28: Antall søkere og avtaler om lærekontrakter i fylkeskommunen i 1997

Lærefag	Søkere	Avtaler om å tegne lærekontrakt 1.9. 97
Skogarbeiderfaget	40	23
Skogsmaskinførerfaget	34	9
Hovslagerfaget	4	0

Kilde: VSI - Videregående skoles informasjonssystem, KUF 1997

Antall søkere er betraktelig større enn antall kontrakter om læreplasser. For hovslagerfaget finnes ingen lærekontrakter, selv om det var 4 søkere.

2.9.5 Fagvalg

Tabell 2.29: Valg av fag, VK1

Fag VK1	1996/97		1997/98	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Landbruk og naturforvaltning	515	396	491	387
Reindrift	9	5	2	2
Skogbruk	138	11	136	6
Gartneri og hagebruk	60	96	20	25
Anleggsgartner og d. o. idr. anl.	48	9	59	11
Økologisk landbruk	22	39	10	26

Kilde: VSI 1996 og -97.

Tabell 2.30: Valg av fag, VK 2

Fag VK2	1996/97		1997/98	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
Allsidig landbruk	441	201	440	255
Økologisk landbruk	8	19	5	4
Reindrift	7	3	5	0
Allsidig skogbruk	43	6	33	2
Gartner	48	67	24	48
Naturforvaltning	257	203	213	203

Kilde: VSI 1996 og -97.

Tallene fra 1997 er midlertidige data. Endelige tall foreligger ikke ennå. Frafallet som fremkommer mellom 1996/ 97 og 1997/98 og mellom VK 1 og VK 2 kan skyldes at alle elevene innenfor de enkelte fag ennå ikke er registrert for 1997/98.

Tallene viser at fagene gartneri og hagebruk og økologisk landbruk, VK 1, og fagene gartner og økologisk landbruk, VK 2, tiltrekker seg flere jenter enn gutter. For fagene skogbruk og anleggsgartner og d. o. idr. anl., VK 1 og allsidig landbruk og allsidig skogbruk, VK 2 er det motsatte tilfelle. Vi ser også at det er fagene Landbruk og naturforvaltning og Allsidig landbruk som trekker klart flest elever.

2.9.6 Høyere utdanning

Tabell 2.31: Kvinnelige og mannlige studenter ved universiteter og vitenskapelige høyskoler, i prosent

	1994		1995		Høst 1996	
	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter	Gutter	Jenter
NLH	53	47	53	47	52	48
Veterinærhøgskolen	31	69	27	73	27	73
Alle universitet/høyskoler i Norge	47	53	47	53	47	53

Kilde: SSB

Det har vært en svak økning av kvinnelige studenter ved NLH. Økningen av kvinnelige studenter ved Veterinærhøgskolen er noe større. Andel kvinnelige studenter ved alle universitet/høyskoler har vært stabil. Andel kvinnelige studenter ved veterinærhøgskolen er stor, hele 73% i 1995 og 1996. Andelen kvinnelige studenter ved alle universitet/høyskoler er, og har de siste årene vært, 53%.

Tabell 2.32: Kvinnelige studenter ved universiteter og vitenskapelige høyskoler etter fagfelt, prosent

Fagfelt	1994	1995	Høst 1996
Humaniora og estetikk	63	63	62
Undervisning	67	70	70
Administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus	55	55	56
Industri, håndverk, naturvitenskap og teknologi	32	33	32
Helsevern	58	58	60
Jordbruk, skogbruk og fiske	48	49	51

Kilde: SSB

Kvinneandelen er minst på fagfeltet industri, håndverk, naturvitenskap og teknologi. Kvinneandelen er størst på fagfeltene undervisning og humaniora og estetikk. På jordbruk, skogbruk og fiske fordeler kvinner og menn seg halvt om halvt.

Tabell 2.33: Andel kvinnelige studenter av den totale andelen kvinnelige studenter etter fagfelt, prosent

Fagfelt	1994	1995	Høst 1996
Humaniora og estetikk	24	24	23
Undervisning	5	6	6
Administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus	35	36	36
Industri, håndverk, naturvitenskap og teknologi	15	15	14
Helsevern	6	6	6
Jordbruk, skogbruk og fiske	1	2	2
Uspesifisert fagfelt	14	11	13
Totalt	100	100	100

Kilde: SSB

Ser vi på det totale antall kvinnelige studenter fordelt på fagfelt, viser det seg at flest kvinner velger administrative, økonomiske og samfunnsvitenskapelige fag (36%), humaniora og estetikk (24%). Innen primærnæringsfagene er det kun 2% av det totale antall kvinnelige studenter.

Tabell 2.34: Antall kvinner og menn og prosentandel kvinner med avlagt eksamen i skoleåret 1995/96 i landbruksfag ved universitet og høyskoler totalt

	Kvinner	Menn	Prosentandel kvinner
Cand.med.vet.	37	14	73
Meieriingeniør	22	2	92
Jordskifte kandidat	8	15	35
Naturforvaltningskandidater	8	21	28
Sivilagronomer	61	45	58
Landskapsarkitekter	28	7	80
Forstkandidater	5	29	15

Kilde: SSB

Prosentandel kvinner er størst på meieriingeniør: 92%. Så følger landskapsarkitekter, veterinærer og sivilagronomer med. Den kvinnelige andelen er minst på forstkandidater..

2.10 Oppsummering

Om ungdoms valg av bygda som bosted og landbruket som yrkesvei

Fraflyttingen av ungdom og kvinner fra bygdene og inn til byene fortsetter. 4 av 10 odelsberettigede ønsker å overta gårdsbruk. Jentene er mer usikre enn guttene når det gjelder overtagelse. Kornbøndene ser mest positivt på rekrutteringen. Gårdbrukerne på Vestlandet og i Nord-Norge er mest skeptisk. Efterspørsel etter landbrukseiendommer i fri handel er stor.

Eiendomsoverdragelser

De fleste eierskifter foregår i form av overdragelse på odal (88 prosent). Andelen kvinner som overtar gårder øker gradvis, men kun 17% ble overtatt av kvinner i perioden 1983-92. For skogeiendommer ligger kvinneandelen noe høyere. Kvinner overtar små jordbrukseiendommer og store skogeiendommer. Gjennomsnittsalder ved overtagelse er 44 år for kvinner, 33 år for menn. Eldst er kvinner som overtar i Nord-Norge. Mange kvinner overtar gården etter ektefelle.

Gårdbrukere

Antall brukere går ned. I 1997 var det nærmere 83 000 gårdbrukere i Norge. 1 av 10 gårdbrukere er kvinner. Halvparten av alle gårdsbruk drives av én bruker. Godt over 80% av alle gårdbrukere eier også landbrukseiendommen selv. Gjennomsnittsalderen på gårdbrukere er stigende (49 år i 1995). De eldste brukerne er å finne på de minste brukene.

Driftsformer

En økt andel kvinnelige bønder legger om til økologisk drift. Mange kvinner i landbruket starter nye næringer og kan vise til gode resultater.

Arbeid og inntekt

Totalt har det vært en nedgang i antall årsverk, men den kvinnelige andelen går mer tilbake sammenlignet med den mannlige. Kvinner legger ned ¼ av alt arbeid i landbruket. Kvinner arbeider forholdsvis mindre på bruket og mer utenom bruket enn menn, og dette gjelder særlig yngre kvinner. Inntektene brukerfamilien henter fra jordbruket er redusert etter 1990 og inntektsandelen fra andre erverv har økt. Inntektsutviklingen i jordbruket har stagnert mens andre grupper har en jevn økning. Inntektene fra jordbruket er nokså likt fordelt på aldersgrupper, men de yngste har lavest nettoinntekt. 11% kvinner søker om produksjonstilskudd, men får utbetalt 9% av overføringene.

Organisasjonene

¼ av medlemmene i landbrukets organisasjoner er kvinner. I ungdomsorganisasjonene er kjønnsfordelingen jevn. 14% kvinner sitter i landbrukssamvirkets styrer. Det er fremdeles få kvinner i ledende stillinger i landbruksforvaltningen.

Utdanning

Kvinnelige gårdbrukere har høyere utdanningsnivå enn mannlige. Det er registrert en nedgang i antall elever på studieretning for naturbruk og interessen for å ta landbruksfag virker synkende.

3. Ikke-økonomiske forhold av betydning for likestilling og rekruttering

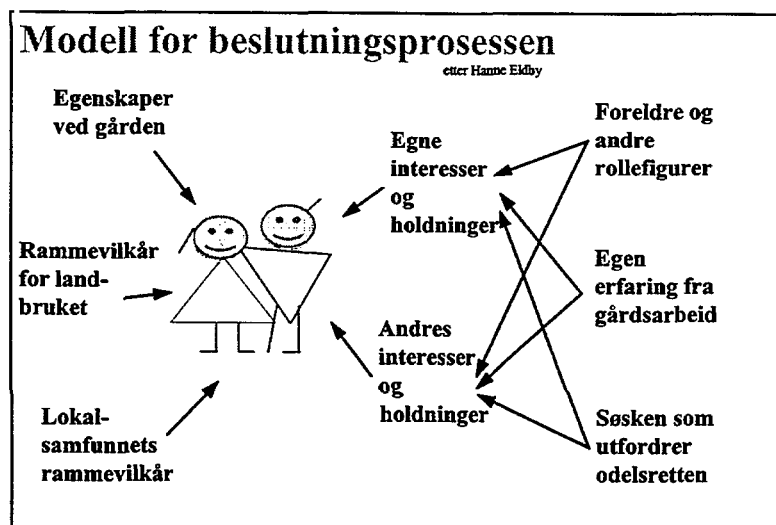
Kapittelet tar opp temaer som kan påvirke rekrutterings- og likestillingssituasjonen i landbruket. Forhold rundt familien, gården, lokalsamfunnet og utdanningssystemet virker både inn på personlige valg og samfunnsmessige strukturer knyttet til likestilling og rekruttering. Det er også her forsøkt å skille mellom rekruttering og likestilling til tross for at dette er sammenfallende perspektiver i mange situasjoner. Som eksempel kan nevnes arbeidsfordelingen på gården som har betydning for likestilling kjønnene imellom, men som også vil være en faktor i et rekrutteringsperspektiv.

Utvalget vektlegger her forhold som er kommet opp gjennom det interne og eksterne utvalgsarbeidet.

Forhold som påvirker rekruttering

Rekruttering til landbruket er preget av komplekse sammenhenger og en fullstendig analyse hører et større forskningsprogram til. Utvalget har tatt utgangspunkt i Hanne Eldbys (1996) modell for beslutningsprosessen. Den gir et godt grunnlag for å systematisere problematikken.

Figur 3.1: Modell for beslutningsprosessen

Faktorer som påvirker de unge i beslutningsprosessen er tilsammen utslagsgivende for det endelige valget om å bli bonde. Utvalget konsentrerer seg om faktorer knyttet til familien (egne og andres interesser og holdninger), forhold knyttet til gården (egenskaper ved gården) og lokalsamfunnet (lokalsamfunnets rammevilkår). Rammevilkår for landbruket tas ikke opp her siden det tas opp særskilt i kapittel 4. Utvalget ser også på landbruksorganisasjonenes og landbruksforvaltningens betydning for likestilling og rekruttering.

I tillegg til de faktorer som er påpekt av Hanne Eldby tar vi opp utdanning til landbruket som en viktig faktor for rekrutteringen.

Forhold som påvirker likestilling

Som for rekruttering er det mange og sammensatte faktorer som er med og påvirker likestillingssituasjonen. Disse faktorene kan identifiseres i og utenfor familien, og vi knytter derfor temaet likestilling til hovedområdene familien, gården og lokalsamfunnet som vi også gjør for rekruttering. Innenfor disse hovedområdene trekkes det opp enkelttemaer som kan belyse likestillingssituasjonen.

3.1 Familien

Rent historisk har bondesamfunnet vært preget av sterke familiestrukturer. Familiemedlemmene arbeidet og levde sammen. I overgangen fra bondesamfunnet til industrisamfunnet endret også landbruket seg mye mht. mekaniseringsgrad og behov for arbeidskraft. I dagens moderne samfunn er det kjernefamiliene som preger landbruket selv om storfamiliebegrepet fremdeles kan være mer nærliggende for familier med tilknytning til landbruket enn for familier uten en slik tilknytning. Dette har sammenheng med landbrukets bostruktur der kårfamilien gjerne blir boende på bruket etter at den yngre generasjon har overtatt. Vi kommer tilbake til dette under punktet om likestilling. Disse forhold er også nærmere beskrevet i kapittel 2.3 (levetår).

Familiestrukturere får også stor betydning for de unges oppvekst og sosialiseringen hos de unge. Bo- og arbeidsstrukturen på gården påvirker likestillingen mellom familiemedlemmene, og vil også berøre og påvirke de unges framtidvalg. Odelsloven og det faktum at det er juridisk bestemt hvem som har førsterett til å overta kan påvirke familiene på godt og ondt, noe vi setter søkelys på i de følgende underkapitler.

Under forhold knyttet til familien, og som kan påvirke **rekruttering** til landbruket, ønsker utvalget å se nærmere på sosialisering og arbeidsfellesskap i landbruket, tradisjoner relatert til slektsgårder og det å ha arbeid og bosted på samme sted.

Under forhold knyttet til familien og som kan virke inn på **likestilling** i landbruket har utvalget trukket ut noen temaer som kan være interessante å se nærmere på. Disse er inngiftedes vilkår, arbeidsdelingen på bruket og bonden som rollemodell.

3.1.1 Oppvekst og sosialisering til landbruket

Å vokse opp på gård blir av de fleste som har hatt en slik oppvekst opplevd som positivt. Så også for gruppene med unge bønder som utvalget samlet i sitt eksterne arbeid. De unge bøndene og de unge potensielle bøndene uttrykte at en av motivasjonsfaktorene for å gå inn i landbruket var knyttet til de gode oppvekstmulighetene for barna. God plass, nærhet til natur og dyr ble nevnt som viktige faktorer. Selve yrkesutøvelsen ved at en arbeider hjemme på gården og har måltidene hjemme kan gi god kontakt med barna. Dette ble særskilt fremhevet der kone og mann arbeidet sammen på gården. Mange håpet at en slik nær kontakt i familien ville bidra til å motivere barna til selv en gang å overta.

Familieoverdragelser medfører både fordeler og problemer. Blant fordelene er muligheter for en fleksibel og gradvis overføring av kunnskap, arbeid og ansvar. At rekruttering avgrenses til de som er født på gård er ikke nødvendigvis bare en fordel. Det er ikke alltid de som er mest interessert i eller motivert for landbruk som overtar eiendommene. Det kan også oppstå problemer, og i blant konflikter, rundt spørsmålet som: Hvem i søskenflokket skal overta ?

Mange gårdsoverdragelser kan dra ut i tid fordi en ikke kommer fram til en god avklaring med tanke på hvem som skal ha gården. Ofte kan det yngste barnet ha lagt ned mye arbeid på gården og er kanskje den som bor hjemme når foreldrene føler tiden er inne for å overdra gården.

Maximite trekker i sin rapport fram vurdering av egnethet som et eget tema mht. overtakelse og drift av gård. Problemstillingen kom opp på samlingene med de unge. Det var tildels sterke diskusjoner rundt hvem det var som var best egnet til å overta gården i en søskenflokk og hvem som skulle vurdere hvem som var best egnet. Maximite skriver i sin rapport ; «Fortsatt er det slik at gutter og jenter helt fra de er født utsettes for ulik påvirkning fra foreldre, søsken og omgivelser. De stiller ikke likt i vurderingene av hvem som er mest «egnet» til å overta. Dette gjør at odelsjenter i større grad enn odelsguttene risikerer å havne i konflikt med yngre søsken om overtakelsen. Her har foreldre og besteforeldre et ansvar. Ungdommene mente at besteforeldre spilte en viktig rolle i denne sammenheng. De spiller en positiv rolle for driften av gården, men har mer tradisjonelle oppfatninger av kjønnsrollene.» (s. 11)

Maximite gikk videre med spørsmålet og ville vite når en kan «måle» egnethet. Er det riktig å måle egnethet i barndommen, når overtagelse faktisk skjer når man er godt voksne? Her hadde jentene i samlingene lettere for å se at interessene kan endre seg, og at odelsloven her vil sikre disse rettighetene. Og videre kan det være betimelig å spørre om det er foreldrene som skal måle en slik egnethet. Kan ikke de da lett måle egnetheten ut fra egenskaper knyttet til deres egen yrkesutøvelse?

Hvilken praksis i gårdsarbeidet får så jenter og gutter i barndommen? Dette vil igjen ha betydning for foreldrenes og odelsbarnas syn på egnethet som bonde (dette har også betydning for forhold som belyses i avsnitt 3.14 og 3.15).

De odelsberettigede i Eldbys undersøkelse (1996) ble spurt om hvor ofte de deltok i arbeidsoppgaver på gården og hvor aktivt de deltok i husarbeid. Undersøkelsen viser at guttene tar større del i arbeidsoppgaver på gården enn jentene. Melking er den eneste oppgaven som jenter har deltatt mer på enn guttene. Ellers er det klare kjønnsforskjeller mht. type arbeidsoppgaver; guttene har vært mest med på de tekniske/maskinelle oppgaver på gården, mens jentenes arbeidsinnsats i større grad har knyttet til husdyrholdet og onnearbeid.

Tabell 3.1: Utførte arbeidsoppgaver på gården etter kjønn og hvor ofte de gjorde det i løpet av oppveksten, i prosent.

	Arbeidsoppgaver på gården					
	Sjelden eller aldri		Av og til		Ofte	
	Jente	Gutt	Jente	Gutt	Jente	Gutt
Foring av husdyr	25	17	34	35	41	49
Melking	52	45	17	29	31	27
Hovedrengjøring i husdyrrom	44	27	29	40	27	34
Traktorkjøring uten redskap	41	8	39	18	20	74
Traktorkjøring med redskap	55	12	33	18	13	70
Onnearbeid (uten traktor)	25	18	30	22	45	61
Vedlikehold av bygninger	64	28	26	43	10	30
Rep./vedlikehold av traktor/maskiner	91	35	7	30	2	36
Plukking av stein	30	23	32	32	38	45
Skogsarbeid	69	32	26	40	6	28

Husarbeid er også en del av arbeidet som må gjøres av brukerfamilien. Eldby undersøkte forskjellen mellom gutters og jenters deltagelse i husarbeidet og fant at forskjellen er større enn med hensyn til gårdsarbeidet. Nesten ingen av odelsguttene sier at de har deltatt ofte i de ulike husarbeidsoppgavene.

Tabell 3.2: Utførte husarbeidsoppgaver etter kjønn og hvor ofte de gjorde det i løpet av oppveksten, i prosent

	Husarbeid					
	Sjelden eller aldri		Av og til		Ofte	
	Jente	Gutt	Jente	Gutt	Jente	Gutt
Barnepass	40	73	23	22	38	5
Matlaging	15	69	44	24	40	6
Klesvask	28	85	37	12	34	3
Husrengjøring	16	62	39	33	44	4

Kilde tabell 3.1 og 3.2: Eldby 1996

Dette viser at odelsbarna har vokst opp med en tradisjonell arbeidsdeling, der odelsjentene i større grad enn guttene har deltatt i både gårdsarbeid og husarbeidet.

I en hovedoppgave som ble gjennomført av Solheim og Østby i 1994 (referert i Bjørnstad 1997) er det intervjuet 16 fedre, 15 mødre og 8 brødre (Follo og Jæren) om familiens holdninger til odelsjenter ved eiendomsoverdragelse. Denne undersøkelsen viser til at foreldrene mener jentene trenger en mann til å drive sammen med for å klare både gården og barnepass. Odelsjentenes ektemenn/potensielle ektemenn og deres interesser var viktige for foreldrene. Selv hadde foreldrene en tradisjonell arbeidsdeling seg imellom der mødrene var lite bevisste på sin rolle som forbilde for døtrene. I dette relativt beskjedne utvalget var det få foreldre som oppmuntret barna til landbrukspraksis og landbruksutdanning. Generelt mente foreldrene og brødrene at jentene var dårligere kvalifisert som bonde enn broren. Dette til tross, det hadde vært åpenhet om hvem som hadde best odell, men ikke om hvem som skulle overta.

Dette viser at egnethetsdiskusjonen kan ha klare kjønnsforskjeller, noe som samlingen med foreldregenerasjonen også bekreftet. De mente at gutter og jenter utsettes for ulik påvirkning og forventninger og at yngre brødre lettere kan true jenters odelsrett både gjennom påvirkning fra foreldre/besteforeldre og fordi jentene mangler selvtilliten rundt egen mestring av yrket gjennom en oppvekst som kanskje ikke har gitt dem troen på at de kan klare bondeyrket. Jentene mangler kvinnelige forbilder, samtidig som det faglige nettverket på bygdene ofte er svakere for jentene enn det er for guttene.

Sosialiseringen som foregår ved oppvekst på gård vil prege de unge. Vurderingen av egnethet og interesse må ivaretas av odelsbarnet selv, og det er viktig at foreldrene (og besteforeldre) har en bevissthet rundt disse forholdene slik at de gir begge kjønn en lik mulighet for å tilegne seg praksis og motivasjon til ei framtid i landbruket. De holdninger som undersøkelsen av Solheim og Østby viser til kan prege spesielt de unge jentenes tro på seg selv som bonde.

3.1.2 Plikt, rett eller lyst til å overta

Utvalgets interne og eksterne arbeid har også tatt opp forholdet rundt «plikt til» kontra interesse for og lyst til å ha ei framtid i landbruket.

Siden de fleste gårdsovertakelser i Norge foregår ved overtakelse på odell, er det klart at de juridiske forhold spiller en avgjørende rolle for rekrutteringen til landbruket. Familiebånd og slektstradisjoner er sterke, og en landbrukseiendom blir forbundet med mer enn en kilde til inntekt og yrke. Det ligger stolthet og ære, historie og sterke tradisjoner på mange gårder. Her finnes geografiske variasjoner, en gård i Finnmark vil f.eks. ikke ha like sterke slektsbindinger som en gård i mer sentrale Østlandsstrøk. Ut fra tradisjonene hviler det sterke forventninger på hver generasjon. Opp til endringene i odelsloven i 1974 var disse forventningene knyttet spesielt til guttene siden de har hatt den juridiske førsterett til å velge om de vil overta eller ikke. Selv om odelsloven ble endret i 1974, slik at den eldste uavhengig av kjønn, har første rett til å overta, er det grunn til å tro at disse forventningene har levd videre selv om odelsloven nå likestiller kjønnene.

De eksterne samlingene viser også at slike forventninger ennå eksisterer, men at kjønnsforskjellene kanskje er i ferd med å jevne seg noe ut. Flere gutter uttrykte at de følte seg forpliktet til å føre gården videre og at de trodde dette lå som en sterkere forventning fra foreldrene på dem enn det gjorde for jentene. Jentene på sin side uttrykte at de var glade for at de ikke hadde et like sterkt press på seg og at de derfor hadde et mer reelt valg enn guttene.

Samlingen med de unge som nylig hadde overtatt bestod av mange småbarnsforeldre. De knyttet noe av plikt - eller lystfølelsen mht. overtakelse til det å ha en fin og veldrevet gård å overlate til sine barn igjen. De ga imidlertid uttrykk for at de ikke måtte legge for stort press på barna, men at de gjennom eget arbeid og egne positive holdninger kunne motivere neste generasjon.

Betydningen av foreldres holdninger pekte de unge i samlingene på som en svært viktig faktor. Foreldrenes syting og klaging over jordbruket virket demotiverende for overtakelse. Denne faktoren ble kalt «kjøkkenbordsvaksineringa». Dette var et forhold som også ble forsterket av den eksterne omtalen av landbruket og som påvirket landbrukets status. Det ble formidlet både fra samlingene med de unge - og med foreldregenerasjonen, at det å være bonde var et lavstatusyrke. Under dette punktet så det ut til å være regionale forskjeller, hvor bøndene fra Rogaland hadde en klar stolthet og et annet forhold til sitt yrke enn det som ble formidlet fra andre deler av landet.

På den ene siden føler altså odelsbarna en forventning om at de skal overta gården, men samtidig er det viktig å merke seg at foreldrenes holdninger til landbruksyrket kan ha en demotiverende effekt på de unge.

Et annet forhold som ble nevnt på samlingene og som strakk seg ut over forventningspresset internt i den enkelte familie var de ikke-materielle forhold rundt hva man overtar. Det ble hevdet at ved overtakelse av en gård overtas mye mer enn en bedrift med jord, skog, bygninger og dyr. En overtar også historien den særskilte gården har i forhold til omgivelsene, i form av nedarvede konflikter, holdninger og status - og forventninger til drift. Dette kan fremstå både som en byrde og en styrke, alt etter hva som ligger «på kistebunnen». Mange unge finner det vanskelig å gå inn og «arve» konflikter de selv ikke er en del av, eller har et

forhold til annet enn gjennom foreldre. Bevissthet rundt slike forhold ser ut til å være nødvendig.

3.1.3 Å gifte seg til gård

Mange blir bonde - eller får gården som bosted - gjennom etablering med samboer/partner/ektefelle. For de som kommer inn i landbruket på denne måten, uten å ha vokst opp på gård, kan overgangen være stor. Siden det er langt flere gutter enn jenter som gjør seg bruk av sin odelsrett er det i dag flest kvinner i gruppen tilgiftede til gård. Denne måten å komme inn i landbruket på har mange formelle sider av juridisk og økonomisk karakter. Samtidig vil det være en mer uformell og personlig side ved en slik inngang i landbruket.

Tove Bolstad har i boka «Eiendomsforhold til gårder - om kårkontrakter og tilgiftedes rettigheter» (Bolstad, 1995) skrevet spesielt om de juridiske forhold som tilbys kvinner som gifter seg til gård. Vi skal ikke komme inn på de mer spesifikke juridiske og økonomiske forhold her (de omtales i kapittel 4), men se på de mer familiære forhold knyttet til det å gifte seg til og bosette seg på en gård. Et annet forhold som knytter seg mer til de økonomiske og juridiske forhold er om ekteskapet oppløses. Dette er omtalt under kapittel 4 som omhandler de økonomiske forhold rundt likestilling og rekruttering.

Bolstad viser til at generasjonsbofellesskapet på en gård har annet innhold og er mer omfattende enn byens generasjonsboliger der arbeid i hjemmet og lønns- og næringsarbeid ofte er adskilt. I landbruket foregår yrkes- og privatlivet så og si under samme tak og overtakelse av en gård betyr å overta en arbeidsplass for seg og kanskje også ektefelle/samboer/partner. Bondens foreldre blir ofte boende på gården.

Ser en aldersperspektivet i en slik sammenheng kan det dreie seg om 15-20 år der de to generasjoner har «felles» interesser i gården. I noen tilfeller kan gården gi levebrød for begge generasjoner, men i mange tilfeller vil en eller flere hente et levebrød utenfor gården.

Generasjonskonflikter er velkjent. To generasjoner kan ha ulike syn på drifta. Det kan være vanskelig for den eldre generasjon å se sitt livsverk endres samtidig som det kan være et sterkt behov for den yngre generasjon å gjøre endringer for å gjøre gården også til sitt livsverk og sin arbeidsplass. Disse konflikter kan ha mange arenaer; «i fjøs og låve, på jordet, i skogen, i prydhave og frukthage, på tunet og særlig i hus. Konflikter kan gjelde prioriteringer av pengedisposisjoner, tradisjoners ivaretagelse, barneoppdragelse, innsats for gården og så videre. Det er konflikter på ulike plan, følelsesmessige og materielle. Forventet adferd ligger som uuttalte forutsetninger i tradisjonen» (Bolstad 1995, s. 21).

Maximite kan gjennom utvalgets eksterne arbeid vise til at flere av de unge var bekymret med tanke på den rolle de fikk på gården. Denne bekymringen var gjerne knyttet til de tette boforholdene der svigerfamilien lever og arbeider tett sammen med den unge brukerfamilien. Boforholdene kan skape forventninger om at svigerdatter går inn i en omsorgsrolle knyttet til svigerfamilie. Dette vil selvsagt avhenge av svigerforeldres alder og helse. En slik rolle kan være uønsket, men hvor en pga. familiebandene og nærheten finner det vanskelig å legge begrensninger. Samtidig kan det å ha svigerforeldre i nærheten være en god hjelp og støtte gjennom en småbarnsperiode, noe som kan gi den tilgiftede mulighet til å delta mer i utarbeidet på gården.

Ut fra de unge brukernes tilbakemelding på møtet med Maximite var det en klar fordel at det var gode kommunikasjonsforhold mellom generasjonene, og der en kunne ta opp også de mer sensitive forhold rundt overtakelsen. Det var viktig at en bygde opp til et godt forhold med bevissthet rundt de ulike rollene i god tid før overtakelse.

3.1.4 Bonden som rollemodell

Det bildet som tegnes av bonden er oftest maskulint og teknisk. Mange kvinner finner det vanskelig å identifisere seg med en slik fremstilling. Vi har også mange eksempler på at virkemiddelapparatet og aktørene rundt bonden har vanskeligheter med å se bonden som noe annet enn den rollen som vanligvis fremstilles. Rollene formidler noe om hva som er «riktig» eller «passende».

Dette temaet var også oppe på samlingene med Maximite. Gruppene formidlet det problematiske med at bonderollen tradisjonelt er en mansrolle. De tunge løftene, slitet og de tekniske utfordringene knyttet til maskiner og vedlikehold formidles sterkere enn utfordringen i det å ha ansvaret for natur, miljø og dyr. Kvinnene føler at de måtte bryte barrierer når de trer inn i denne rollen, samtidig som de må fylle de tradisjonelle kvinnerollene.

Særlig jentene i gruppen med unge bønder ga uttrykk for at de ble sett på som en særegen gruppe, - som litt spesielle bønder. Dette så ut til å øke med graden av selvstendighet som bonde. Samtidig ga de uttrykk for at den rollen de fylte som bønder var viktig for deres etterkommere. De ønsket å formidle til sine etterkommere - og til storsamfunnet, at også kvinner kunne være bønder på lik linje med menn.

Hanne Eldby (1996) har også sett på forholdet odelsbarnet har til foreldre og andre rollefigurer. Hun finner i sitt utvalg av odelsberettigede at gårdsarbeidet i hovedsak er fars ansvar og husarbeidet i hovedsak er mors ansvar. Likestillingen har ikke kommet like langt i våningshuset som den har kommet i driftsbygningene og på jordet. Som vi har sett trekkes også odelsbarna tidlig inn i et slikt arbeidsmønster (jfr. avsnitt 3.1.1). Eldby mener at mor og far sannsynligvis har større mulighet til å påvirke spesielt jentene til å overta (eller ikke overta) enn de selv er klar over. Hun finner at mors ansvar (ikke bare deltakelse) i gårdsarbeidet har stor betydning for om døtrene ønsker å ta over gården eller ikke. Mens 66% av jentene i Eldbys utvalg som har en mor med mye ansvar ønsker å ta over, gjelder det samme for 46% av jentene som har en mor med mindre ansvar for arbeidet på gården. Det som gjør størst utslag er hvorvidt mor er trippelarbeidende med stort ansvar for gårdsarbeid i tillegg til husarbeid og lønnsarbeid. I denne gruppen er det 71% av odelsjentene som ønsker å overta.

For jentene spiller det også en stor rolle hvorvidt de har vært mye sammen med far eller ikke. Disse forhold ser ikke ut til å virke like sterkt for guttene. Eldby har også funnet at det å ha venner som skal overta gård på stedet har positiv betydning både for odelsguttene og odelsjentene. Det å kjenne kvinnelige bønder ser ikke ut til å spille noen stor rolle for odelsjentenes valg om å overta eller ikke.

Gjennomgangen av rollemodellens betydning viser at kvinnelige bønder har en stor betydning for odelsjentene og spesielt for egne døtres motivasjon til å overta eller ei.

3.1.5 Arbeidsdeling ute og inne

Dagens landbrukskvinner har, som vi tidligere har vist til, ulike roller og tilknytning til gården. En rapport om «Kvinner, maskiner og likstilling i landbruket» (Brandth og Bolsø, 1995) har satt søkelys på kvinner og maskiner i dagens landbruk. Rapporten fokuserer på hvordan arbeidet på gården er kjønnsdefinert og på hvilke hindringer som møter kvinner som ønsker å forandre sin egen arbeidssituasjon på gården.

Noen av kvinnene i undersøkelsen har gjennom skolering og bevisstgjøring blitt klar på sin yrkesidentitet. Likevel vil de aller fleste ha en rolle som «hjelpbonde». Begrepet «hjelpbonde» mener Brandth og Bolsø i utgangspunktet er kjønnsnøytralt, men det er kvinner som i de fleste tilfeller fyller en slik rolle. Rapporten viser videre til at kvinnene praktisk talt har alt hus- og omsorgsarbeid. Det gjelder både for eldre og yngre kvinner i landbruket, for de profesjonelle kvinnebøndene og for de som har mindre innflytelse. Flertallet av de kvinnene som daglig arbeider sammen med sine menn, eller som er med og tar arbeidstopper på det felles gårdsbruket, har sin mann som arbeidsleder og overordnet. Deres arbeidssituasjon er dessuten preget av å måtte være i stand til å kunne utføre mange forskjellige arbeidsoppgaver, altså et krav om allsidighet og fleksibilitet. At husarbeid og gårdsarbeid er vevd sammen i kvinnenens daglige virke, preger også kvinnenens arbeidssituasjon.

Brandth og Bolsø viser også til Marit S. Haugen ved Senter for Bygdeforskning som har sett på oppdragelse og opplæring av odelsjenter. Hun mener at den kjønnsulike tilpasningen og mennenes dominans over gårdsarbeidet kommer til å videreføres også i nye generasjoner : «Spissformulert kan vi si at i forhold til gårdsarbeidet får jentene en hjelperrolle, mens guttene får en lærlingerolle» (Haugen, 1993).

Likestillingsarbeid i landbruket må også ses i sammenheng med de store omstillingene i landbruket, mener Brandth og Bolsø. «Endringene i landbruket mot færre, men større bruksenheter øker betydningen av landbruksteknologi. Derfor er det viktig at flere kvinner lærer seg å beherske maskinparken på gården hvis en rimelig del av de gjenværende årsverkene skal bety arbeid også for kvinner» (Brandth og Bolsø, 1995 s.59).

Rapporten har sett på to grupper kvinner; de som ikke beskriver seg selv som traktorkjørere (men som viser seg likevel å kjøre dersom behovet er stort), og de som opererer maskinparken som en del av sitt daglige arbeid på gården. Det viser seg at kvinner er i ferd med å endre sine oppgaver på gården, men at det her er snakk om en arbeidstilpasning av de nye oppgavene til den eksisterende arbeidsdelingen. Menn har ikke i samme grad tatt nye oppgaver inne. Likestillingen kan slik ses på som noe som kvinner må gjennomføre ved å ta del i utearbeidet, mens menn ikke føler samme ansvar og behov for å endre sine arbeidsoppgaver.

De kvinner som har tatt ansvar også i forhold til traktorarbeid har på en måte distansert seg fra en husmorrolle selv om de ikke har blitt kvitt noe av husarbeidet. Dette kan være en rolle som er viktig for de unge som skal inn i landbruket, men som kan gi et stort arbeidspress om en ikke klarer å fordele innarbeidet i like stor grad.

En undersøkelse blant landbrukskvinner i Troms (FMLA Troms, 1997) viser at det er en streng og tradisjonell kjønnsbestemt arbeidsdeling i landbruket. Når en har sett på arbeidsoppgaver knyttet til ulike aldersgrupper ser en at arbeidsdelingen også følger ulike livssykluser. Som et eksempel kan nevnes at kvinner i småbarnsperioden deltar mindre i fjøs-

og utarbeid enn etter småbarnsperioden. Dette støtter opp om Brandths og Bolsøs konklusjoner om at menn ikke i like stor grad tar ansvar for oppgaver knyttet til hus- og omsorgsoppgaver, men at kvinner i en periode med små barn blir svært bundet til omsorgs- og husarbeid.

3.2 Gården

Landbrukseiendommene har viktige ressurser i form av dyrket mark, skog og utmark. Dette er ressurser som, i tillegg til å gi grunnlag for tradisjonell landbruksproduksjon, også kan gi grunnlag for utvikling av næringsvirksomhet knyttet til turisme, nye produkter og videreforedling. Mange gårdsbruk har også ledige bygningsressurser som, evt. etter investeringer kan brukes til ulike typer næringsvirksomhet.

Under forhold knyttet til gården har utvalget i forhold til **rekruttering** ønsket å se på eierskiftet og hvilke valgmuligheter har de unge har med tanke på endring i drifta.

Under forhold knyttet til gården har utvalget under **likestilling** sett på kvinners forvalterrolle i forhold til natur - og landbruk.

3.2.1 Eierskiftets innvirkning på gården

Som nevnt tidligere overdras de fleste gårdsbruk er slektsgarder til nære slektninger. Bare et fåtall gårder frembys på det åpne markedet. Når selger og kjøper har et nært forhold, er det naturlig at det samarbeides om overdragelsen og i mange tilfeller vil denne kunne være gradvis. Atferden hos den eldre generasjon som overdrar gården vil i stor grad kunne påvirkes av ønskene til den yngre generasjon som skal overta, og omvendt.

På de eksterne samlingene med Maximite kom det fram gårdens tilstand kan være en betydelig hindring for ønske om å overta. Negative sider ved gården som dårlige bygninger mangler, slitasje, tungdrevet inn- og utmark vil spille inn, særskilt ved overveielse av økonomiske muligheter og hvorvidt gården kan være en hel- eller deltidsjobb. Samtidig formidlet noen av deltakerne at de så det som positivt at gården hadde forbedrings-/utvidelsesmuligheter både når det gjaldt tradisjonell drift og muligheter for nye næringer. Dette kan dreie seg om å være med å utforme sitt livsverk eller utforme sin egen arbeidsplass.

Utvalget har fått NILF til å se på driftsendringer i forbindelse med eierskiftet. Her gir de en oversikt over vurderinger, mulige valg og tilpasninger av driftsform ved eierskiftet.

I tilfeller med intensiv drift og der den nye generasjonen er innstilt på å fortsette i samme spor, vil vi ofte kunne få en opptrapping både før og etter det formelle skiftet. Dersom den unge generasjonen ønsker å vri produksjonen, vil dette også ofte forberedes før et formelt skifte. I mange tilfeller vil foreldregenerasjonen ikke ha nådd pensjonsalderen, og det vil være behov for inntekter til begge familiene i en kortere eller lengre periode. Resultatet av dette kan være at den eldre generasjon opprettholder sine arbeidsplasser i den tradisjonelle drifta, og at det skjer en utvidelse for å dekke inntektsbehovet for den nye generasjonen.

Variasjonsmulighetene er imidlertid mange. Den yngre generasjonen kan også fortsette et yrkesaktivt liv utenfor garden. Det kan også gjøres omvendt ved at den eldre generasjon finner en ny produksjon i tilknytning til garden eller et arbeid utenom. Gårdens tradisjonelle

produksjon kan i noen tilfeller, dersom det ikke er kvotebegrenset melkeproduksjon, også utvides til å dekke begge familienes inntektsbehov.

I andre tilfeller der det ligger an til mindre interesse hos den nye brukeren, kan atferden før og etter overdragelse bli en annen. Ofte vil produksjonen fortsette med de ressursene som tidligere er lagt ned i drifta, til kapitalen og arbeidskrafta er utslitt. Det formelle eierskiftet kan både komme i denne perioden eller etter denne perioden. I det første tilfellet vil en registrere svært små endringer i drifta rundt den formelle overdragelsen. I det andre tilfellet vil en kunne få en markert omlegging og nedtrapping ved generasjonsskiftet samtidig med den formelle overdragelsen. Generasjonsskiftet vil da kunne komme sent.

Det kan være fordeler ved å la eierskiftet gå gradvis blant annet i forhold til skatt. En står friere i fastsettelse av pris på løsøre dersom overdragelse skjer tre til fire år tidligere enn for den faste eiendommen. Der det er skog av betydning på bruket, vil langsiktig planlegging kunne lette overdragelsen og bidra til arbeid og inntekter for to familier. Dersom det er kårytelser til den eldre generasjonen, vil verdien kapitaliseres over forventet levetid for selgerne. Det vil kunne påvirke den øvrige overdragelsessummen og derved den formelle eiendomsoverdragelsen.

Ovenfor er det gitt noen betraktninger med eksempler på forhold som påvirker investeringsadferd og endringer i driftsopplegg rundt generasjonsskiftet. De er ment å illustrere at overdragelse av eiendommen fra en generasjon til en annen ofte vil gå gradvis, og at det reelle eierskiftet kan være en prosess der den formelle overdragelsen skjer tidlig eller sent. Det er derfor nødvendig å se på en periode rundt det formelle eierskiftet for å kunne identifisere eventuelle endringer mot mer ekstensiv eller intensiv drift ved generasjonsskiftet (jfr. kapittel 2.5.5).

Eksemplene viser også hvor kompleks situasjonen er, og at begge generasjoner ofte er bestemmende for de valg som gjøres rundt eierskiftet. De kriteriene en velger for å vurdere hvilke valg den nye generasjonen foretar og hvilke endringer i driftsopplegg det medfører, vil derfor måtte inneholde en stor grad av usikkerhet. Nedenfor er det satt opp noen stikkord over mulige tilpasninger;

- Intensivering - kan innebære at det er flere som søker inntekt på bruket i en overgangsperiode.
- Økt investering - vil i stor utstrekning gjelde utvidelse eller styrking av drifta, men kan også skyldes generelt nedslitt kapital.
- Lavere investering - kan ha sammenheng med planlagt overdragelse og kapitalbehov for å finansiere eierskiftet, men også være en ekstensivering.
- Andelen inntekt utenom bruket - vil avta dersom en satser på økt produksjon på bruket for å dekke familiens behov for inntekt, men kan øke dersom eierskiftet og oppbygging av driftsapparatet krever eksterne inntekter. Den vil også kunne øke hvis den nye eieren hovedsakelig satser varig på en yrkeskarriere utenfor bruket. Sett i en brukers livsperspektiv vil skattemessig inntekt fra garden være relativt lav i investeringsfasen og relativt høyere i høstingsfasen.
- Endring i produksjon - antagelig det kriteriet som kan gi det sikreste bildet av hva som skjer rundt eierskifte, men dette må også ses i lys av det som er sagt over. Ekstensivering vil i stor utstrekning reelt gjelde også den nye generasjonen.

NILF ser i sin undersøkelse på endringer i tradisjonelle driftsformer. I tillegg kan det være aktuelt for ungdom å vurdere nye næringer i tilknytning til landbruket i forbindelse med valg om overtagelse.

Forholdsvis mange odelsberettigede i Eldbys undersøkelse ser for seg muligheten for å starte med nye næringer i tilknytning til gården. Utleie av jakt- og fiskerettigheter er den aktiviteten som er mest aktuell. Andre produksjoner som er aktuelle er hestehold (33 prosent), og økologisk produksjon (29 prosent). I dag driver bare 3 prosent av brukene i undersøkelsen økologisk produksjon i en eller annen form. 20 prosent vurderer også gårdsturisme som en aktuell mulighet for å utvide inntektsgrunnlaget. Det er små forskjeller mellom kvinner og menn, men ved en nærmere undersøkelse kan det se ut som om kvinnene i større grad enn mennene vurderer økologisk produksjon og hestehold som aktuelle driftsformer.

3.2.2 Å forvalte natur

Når det gjelder likestilling vil utvalget trekke fram forvalterperspektivet. Dette med bakgrunn i at kvinner ser ut til å fremheve nettopp forvalterrollen og det ansvar som ligger i å ivareta og videreføre ressursene i jord og skog, dyr og bygninger.

Alle samlingene med Maximite ga et uttrykk for at en slik nærheten til dyr, jord, planter og natur var spesielt viktig for jentene, mens guttene så ut til være noe mer opptatt av de tekniske og mekaniske sidene ved landbruket.

Det har vært hevdet at det er kvinnene som er mest interessert i økologisk landbruk. I denne utredningen er det flere faktorer som tyder på at så er tilfelle. En indikasjon er at jenter i større grad enn gutter vurderer økologiske driftsformer, en annen er at økologisk landbruk er en linje ved studieretning for naturbruk som velges av flere jenter enn gutter. I kapittel 2 så vi også at en større andel kvinnelige bønder har lagt om til økologisk drift.

Hva kan det så ligge i et mannlig og kvinnelig forvaltningsprinsipp?

Det hevdes at kvinner mer enn menn er bærere av tradisjoner, og forskning i jordbrukssamfunn har vist at kvinner har en svært langsiktig tilnærming til sitt forvalteransvar. Tanken om at jorda, dyra og naturen skal videreføres i samme eller bedre stand til etterkommere står ofte sterkt hos kvinner. Enkelte forskere har betegnet en slik tenkning som ansvars- eller omsorgsrasjonalitet.

Begrepe ne ansvarsrasjonalitet (omsorgsrasjonalitet) og teknisk/økonomisk-begrenset rasjonalitet henviser til henholdsvis kvinners og menns tradisjonelle måte og tenke på. Det går på at jenter og gutter ofte legger forskjellige hensyn til grunn for sine moralske beslutninger, og derfor også har andre utgangspunkt for hva som er rasjonelt. Carol Gilligan (referert i Lundgren 1993) sier at «Jenters særegne moralutvikling er tendensielt mer preget av identifisering, nærhet, empati, konkretisering, kontekstforståelse og omsorg (...)» Forklaringen til dette knyttes opp mot arbeidsdeling mellom kjønnene og at kvinner har hovedomsorg for barn, noe som har gjort at kvinner får andre erfaringer enn menn og at de sosialiseres på ulike måter.

Mens ansvarsrasjonalitet er preget av å ta hensyn til og det å vise omsorg for sine omgivelser, er den teknisk/økonomiske rasjonaliteten preget av effektivitet for å nå et gitt mål. Den kvinnelige ansvarstenkingen innebærer at ingen skal ta skade på grunn av deres valg, og at

alle skal få etter behov. Mannlig tenking baseres på rettferdighet, og at alle i utgangspunktet har like rettigheter (Haugen 1993).

Rasjonalitetsbegrepene kan bidra til å belyse gutters og jenters ulike strategier i forhold til de valg de tar. Det at mange kvinner finner forvalterrollen i landbruket attraktiv kan forstås ut fra en slik tankegang. Det at jenter også tar større hensyn til framtidig partner når valg om overtagelse skal tas, kan også forstås i lys av dette.

De holdninger mange odelsjenter møter kan også ha sammenheng med hva som regnes som «fornuftig» og rasjonelt: «Fordi menns verdier og valg har hatt høyere status og vært normdannende, framstår jenters valg som irrasjonelle og lite målbevisste.» (Haugen 1993).

3.3 Lokalsamfunnet

Sentraliseringstendensene generelt i samfunnet fører til at bygdemiljøene, servicetilbudet og jobbmulighetene på bygdene svekkes. De positive sidene ved oppvekstmiljøet på bygdene kan svekkes av at skoletilbudet sentraliseres og at det sosiale oppvekstmiljøet blir for tynt. Dette var både de unge bøndene og ungdommen svært opptatt av (Maximite, 1998).

Under forhold knyttet til **rekruttering** ser utvalget på bolyst, tilbud i lokalsamfunnet og bolyst/flytting. Dette er forhold som også i stor grad kan knyttes til **likestilling**.

3.3.1 Landbruksungdoms lyst til å bo på bygda

Utviklingen i samfunnet har ført til at mennesker i dag er mer mobile enn tidligere. Vi stilles overfor en rekke valg i løpet av livet som også har betydning for hvor vi bosetter oss og disse valgene legger igjen føringer for hvilke valg vi i neste omgang tar. Enkelter er målrettet i sine valg, mens andre foretar mer eller mindre ubevisste valg som legger grunnlaget for hvilke valgmuligheter de får i neste omgang. Når ungdom flytter fra bygdene behøver det ikke i utgangspunktet bety at de har bestemt seg for å ikke komme tilbake til hjemstedet. Det kan imidlertid føre til at mange slår røtter andre steder og det å flytte hjem og overta et gårdsbruk kommer i bakgrunnen.

Eldbys undersøkelse blant odelsberettigede viser at den viktigste årsaken til at gutter ønsker å bosette seg på et sted (uavhengig av hjemsted eller ikke) er at gården ligger på stedet (35 prosent). For odelsjentene spiller gården i seg selv mindre rolle. Bare 7 prosent har oppgitt dette som viktigste årsak til å bosette seg et sted. Den viktigste enkeltfaktoren for jentene er sosial tilhørighet, dvs. at venner og familie betyr mye for bostedsvalget. For jenter som flytter ut og utvikler vennskap og knytter familieband andre steder, kan valget om overtagelse dermed bli vanskeligere. Vi vet også at flere jenter flytter fra bygdene enn guttene. I tillegg viser Eldbys undersøkelse at blant de odelsberettigede over 20 år bor 84 prosent av guttene enten sammen med foreldrene eller mindre enn en times reise fra gården, mens det samme gjelder kun for 60 prosent av jentene.

De to viktigste grunnene til at odelsgutter og odelsjenter flytter fra hjemkommunen er utdanning (jentene) og arbeid (guttene). Eldby viser at det er en nær sammenheng mellom sannsynligheten for overtagelse og hvorvidt de odelsberettigede blir boende på hjemstedet eller ikke (tabell 3.3). 85 prosent av de som fortsatt bor i hjemkommunen skal overta, mot 54 prosent av de som ikke bor på hjemstedet. Her er det også interessante kjønnsforskjeller.

Mens 79 prosent av jentene som bor hjemme eller i nærheten av gården skal overta, gjelder dette kun 33 prosent av de som har flyttet ut.

Tabell 3.3: Andel av odelsberettigede over 20 år som kommer til å overta etter bosted og kjønn, i prosent

	Bor fortsatt i hjemkommunen			Bor ikke i hjemkommunen		
	Jenter	Gutter	Alle	Jenter	Gutter	Alle
Tar over	79	87	85	33	71	54
Tar ikke over	21	13	13	67	29	46
N.	143	38	105	78	36	42

I følge Eldbys undersøkelse tyder det ikke på at et fremtidig yrkesliv i landbruket spiller så stor rolle for de odelsberettigedes utdanningsvalg.

Eldby viser at det er en sammenheng mellom høyere utdanning og valg om overtagelse. Av de som ikke har studert sier 80 prosent at de sannsynligvis overtar gården, mot 68 prosent av de med høyere utdanning. Ønske om å overta er særlig svekket hos jenter som har høyere utdanning. De aller fleste som har gått landbruksskole sier at de enten har bestemt seg for å overta, eller at de tror de vil ta over gården

En undersøkelse blant skoleelever i alderen 16-24 fra Oslo, Østerdalen og Nord-Norge viser at i underkant av halvparten ønsker å bli boende på det stedet de har vokst opp. Mannlige elever hadde generelt sett et sterkere ønske enn jentene om å bo på hjemstedet. Størst variasjon var det i Østerdalen, hvor ca. 38 prosent av jentene og 52 prosent av guttene uttrykte ønske om å bosette seg på hjemstedet. Undersøkelsen viser at jenter hadde en sterkere flyttelyst enn guttene, uavhengig av situasjonen på arbeidsmarkedet (Orderud 1994, referert i Orderud og Onsager 1998).

Det er en tendens til at flere av elevene på allmenne fag ønsket å flytte enn tilfellet var på yrkesrettede fag. Interessant i denne sammenheng er at ønsket om å bo på hjemstedet var klart størst blant elever på studieretning for naturbruk (både fiskeri og landbruk), med ca. 75 prosent. I Østerdalen gjaldt dette uavhengig av om elevene hadde foreldre i primærnæringene, mens andelen sank for elever i Nord-Norge som verken hadde mor eller far i primærnæringen, fra 75 til ca 66 prosent.

Tilhørighet til bygda og gården er en avgjørende faktor for hvorvidt ungdom ønsker å flytte tilbake eller ikke etter endt utdanning. Det kan tyde på at dess lenger ungdom, og da særlig jentene er borte fra hjemstedet, dess vanskeligere blir valget om å overta gården. Dette utdypes i neste avsnitt. Sammenligner vi ungdom med landbrukstilknytning med bygdeungdom forøvrig, er det mye som tyder på at bakgrunn i landbruket er en viktig faktor for ønske om tilbakeflytting. Dette gjelder nok særlig gutter med tilknytning til landbruket.

3.3.2 Seine generasjonsskifter og behov for arbeid til to

Aldersforskjellen mellom foreldre og eldste barn er ofte mindre enn 30 år. Den odelsberettigede er ofte klar til å etablere seg med arbeid, bolig og familie lenge før den eldre generasjon har behov for pensjonering. Det har ofte vært nødvendig for den yngre generasjon å investere i annet yrke, annen bolig og i et familieliv utenom gården.

Maximite skriver også i sin rapport om problemet knyttet til de sene generasjonsskifter. «Det at overtakelsen skjer såpass seint i livsløpet vil bli et større og større problem for landbruksnæringene. Yrkeslivet ellers vil i stigende grad kreve utdanning, spesialisering og etterutdanning. Det er vanskelig å finne «ventejobber» som ikke leder en inn på andre karriereveger, karriereveger som i seg selv kan bli mer og mer interessante etterhvert som tiden går. Et brudd med jobb og jobbnettverk vil kunne bli stadig vanskeligere å ta, både for den som skal overta og/eller for den som skal følge med som eventuell ektefelle» (s. 8).

Med kvinnenes inntog på lønnsarbeidsmarkedet har behovet for arbeidsplasser lokalt også økt. Dette har tildels skjedd i form av et stort offentlig marked. Dette øker ikke lenger i samme grad som tidligere. Samtidig øker antallet kvinner med høyere utdanning sterkt. Å finne et arbeidsmarked som tilfredsstillende for kvinnene med høyere utdanning og karriereambisjoner vil også påvirke rekrutteringen til landbruket.

Eldbys undersøkelse viser likevel at de fleste odelsberettigede bekymrer seg lite for arbeidsmarkedet på stedet der gården ligger. Det er flere som bekymrer seg for dette hvis de bor i usentrale områder eller i kommuner med befolkningsnedgang. Jenter med lav utdanning bekymrer seg for arbeidsmarkedet mer enn de med høy utdanning, uansett hvor de bor. For guttene gjelder denne bekymringen i sentrale områder. Undersøkelsen bekrefter at de med høy utdanning har vanskeligere for å tilpasse seg arbeidsmarkedet i usentrale områder.

3.3.3 Kultur og fritidstilbud på bygda

Det lokale fritids- og kulturlivet er en faktor som stadig tas opp i forbindelse med bolyst. Også samlingen med de unge formidlet at kulturen enkelte steder kan bli noe ensidig. Spesielt er det jentene som reagerer på et dårlig lokalt tilbud mht. kultur og fritid. «Brennevin, damer og burning» samt jakt og fiske er ikke et godt nok tilbud til de unge (Maximite).

Rapporten om ungdomsorganisasjonene (Seippel, 1996) viser også til at jentene og guttene har ulike preferanser i forhold til lokal aktivitet. Der guttene er sterkt lokalt orientert (jakt, fiske, lokale fester) er jentene mer orientert mot aktiviteter som ikke nødvendigvis er lokale (jogging, kafèbesøk, galleribesøk). Også forsker Kristian Aasbrenn har sett på det han kaller «Hillbillykulturen» - en betegnelse som i denne sammenheng taler for seg selv.

For tiden er det en aktiv debatt om fraflytting og sentralisering, og kultur er et tema som fremstår som en viktig faktor i en slik sammenheng. Her kan perspektivene være delt; skal den lokale kulturen forsterkes for å skape stolthet og identitet hos de unge? - eller skal den lokale kulturen ispes urbane faktorer for derved å fremstå som mer attraktiv for de unge?

Nettverk mellom bønder og andre yrkesgrupper ble fremhevet særskilt av jentene under de eksterne møtene. Det å bli giftet til - eller overta gård, kunne virke sosialt isolerende, og behovet for nettverk og tiltak som kan fremme slike nettverk er viktige.

3.4 Organisasjonene

Behovet for faglig oppdatering og et godt fagmiljø er stort i de fleste næringer. Så også i landbruket. Fagmiljøet på bygdene er en forutsetning for nyskaping og for å kunne opprettholde den høye kvaliteten som norsk landbruk er avhengig av. Et aktivt fagmiljø er også viktig for å profilere landbruket som et kunnskapsyrke i konkurranse med andre næringer. I de eksterne samlingene med Maximite formidler de unge bøndene at de opplever fagmiljøet var svakt. Maximite reiser spørsmålet om dette skyldes generasjonsskiller. Deltakerne på samlingen for de unge bønder ga uttrykk for at næringsorganisasjonene ikke klarer å skape et miljø for de unge brukerne og at nettverk og sosialt og faglig miljø skapes utenfor organisasjonene. I tillegg følte særlig de unge kvinnelige bøndene seg utenfor fagmiljøene. De hadde et sterkt ønske om tiltak som stimulerte til etablering av nettverk og fagmiljø mellom kvinnebøndene. I dette lå også behovet for faglig skoling.

Utvalget ønsker på bakgrunn av dette å se på de roller og funksjoner de ulike organisasjoner i landbruket har mht. likestilling og rekruttering. Det er valgt å konsentrere de korte beskrivelser om ungdomsorganisasjonene, organisasjoner spesielt for kvinner og de øvrige organisasjonenes arbeid spesielt for likestilling.

3.4.1 Ungdomsorganisasjonene i landbruket

- hvilken betydning har disse for en fremtidig rekruttering - og for likestillingen i landbruket ?

De som vi her regner som ungdomsorganisasjoner for landbruket er Norges Bygdeungdomslag (NBU) og 4H.

Norske 4H har følgende formålspragraf:

”Norske 4H er en landsomfattende, ideell barne- og ungdomsorganisasjon som er partipolitisk nøytral. Organisasjonens formål er å utvikle en arbeidsglad og samfunnsengasjert ungdom med ansvarsfølelse og respekt for alle mennesker, naturressurser og livsvilkår. Grunnlaget for organisasjonens arbeid finnes i bygdenæringene og i lokalmiljøet. Norske 4Hs målsetting uttrykkes gjennom 4H-løftet: Vi lover å arbeide mot det mål å bli en ungdom med klart Hode, varmt Hjerte, flinke Hender og god Helse. Norske 4H arbeider etter samme grunnprinsipper som 4H i andre land.”

NBU har til formål ”å samle all ungdom som er interessert i bygdesamfunnet i den hensikt å ivareta og fremme bygdens og ungdommens interesser. NBU vil i sitt arbeid sikre og utvikle bygdens næringsgrunnlag og bosetting. NBU bygger sitt arbeid på kristen grunn og vil aktivt motarbeide nød og urett. NBU arbeider for kulturell opplysning og utvikling.”

Utvalget har ikke sett på den totale støtten organisasjonene får, men organisasjonenes inntekter avhenger av egenandeler (medlemsavgift, salg av produkter, lotterier osv.), støtte fra private aktører og fra det offentlige (prosjektmidler og grunnstøtte). Grunnstøtten fra Barne- og Familiedepartementet til ungdomsorganisasjonene beregnes årlig ut fra kriterier som medlemstall, antall lokallag mm. For 1997 har Norske 4H og Norges Bygdeungdomslag (NBU) fått følgende grunnstøtte:

4H får 5,025 mill. kr. i grunnstøtte fra Landbruksdepartementet samt 1,653 mill kr fra Barne- og familiedepartementet. Årsaken til at Norske 4H får tildelt midler over Landbruksdepartementets budsjett er at Landbruksdepartementet i 1993 overførte arbeidsgiveransvaret for en stillingshjemmel i hvert fylke (4H-konsulent) til Norske 4H.

Fra tildelingsbrevet fra Landbruksdepartementet til Norske 4H heter det bl.a.:

«Tilskuddet skal brukes til å videreføre 4Hs arbeid med landbruksinformasjon, bygdeutvikling, organisasjonsopplæring og motivere for utdanning og yrke knyttet til ressursgrunnet lokalt. Det forutsettes at 4Hs arbeid med barn og ungdom skjer i nært samarbeid med fylkesmannens landbruksavdelinger og kommunene. Formålet med tilskuddet er, gjennom 4Hs arbeid, å bidra til å: Utvikle arbeidsglade og samfunnsengasjerte barn og ungdom med ansvarsfølelse og respekt for naturressursene, og med forståelse for nødvendigheten av å ta vare på og utvikle et bærekraftig samfunn gjennom opplysnings- og rådgivningsarbeid overfor barn og ungdom om natur og naturbaserte næringer. Være en samarbeidspartner for fylkesmannens landbruksavdelinger og kommunene og medvirke til å fremme landbrukspolitiske mål, fremme positive holdninger til landbruk og skape forståelse for kulturlandskap og biologisk produksjon. Skape interesse og engasjement hos barn og ungdom til å bidra til utvikling av bygde- og lokalmiljøet. Arbeid med å motivere barn og ungdom til å velge utdanning og yrker innenfor ulike bygdenæringer er viktig i denne sammenheng. Opprettholde og videreutvikle faglig læremateriell for barn og ungdom innenfor organisasjonskunnskap, landbruk og naturfag samt aktiviteter knyttet til dette.»

NBU får sin grunnstøtte fra Barne- og Familiedepartementet, 777 000 kr. i 1997. NBU får ingen fast støtte fra Landbruksdepartementet eller over jordbruksavtalen.

Utvalget har sett nærmere på medlemmene i ungdomsorganisasjonene og hvordan deltakelsen i disse organisasjonene kan tenkes å virke inn på likestilling og rekruttering til landbruket.

Vi tar utgangspunkt i en ProSus rapport om «Frivillige organisasjoner i et samfunn i endring» (Seippel, 1996). Undersøkelsen som er gjort har tatt utgangspunkt i de tre ungdomsorganisasjonene Norges Bygdeungdomslag (NBU), 4H og Noregs Ungdomslag (NU). Av medlemmene i disse organisasjonene er det mange som har sin bakgrunn og tilknytning til landbruket eller til ei bygd (80%), mens relativt få har sitt bosted i byen. NU fremstår som den mest urbane av disse organisasjonene.

Medlemmene i disse organisasjoner fikk bl.a. følgende spørsmål;

1. Har du odelsrett til gård?

Her viser det seg at i underkant av 35% av guttene og i underkant av 25% av jentene har odelsrett på gård. Flest med odelsrett på gård finner en i NBU og i de høyeste aldersklasser, dvs. 23-30 år.

2. Tror du at du i framtida vil arbeide i tilknytning til landbruket?

På dette spørsmålet viser det seg at rundt 37% av alle guttene og 18% av alle jentene har svart ja og tror de vil arbeide i tilknytning til landbruket. Her er igjen NBU de som har flest med slike fremtidsplaner, og det er flest i den høyeste aldersklassen (23-30 år) som ser for seg en slik framtid.

Også i følge denne undersøkelsen er det store forskjeller mellom gutters og jenters tro på hvorvidt de vil arbeide i tilknytning til landbruket i framtida. Ser vi på de høyere årsklasser (23-30 år) er det langt flere enn de med odelsrett som tror de vil ha et framtidig arbeid i tilknytning til landbruket. Her kan samboer, partner og ekteskap gjøre utslag. Som rapporten også sier kan

det være et utslag av at jo eldre en er jo mindre er sjansen for at man fortsetter å være medlem i disse organisasjonene dersom man ikke faktisk har en tilknytning til landbruket eller bygda.

3. Tror du at du i framtida kommer til å drive gårdsbruk? (de med odel er spurt)

Igjen er det NBU's medlemmer som har mest tro på at de vil drive gårdsbruk i framtida. Igjen er det en langt større andel av guttene (ca. 62%) i utvalget som sier ja til et slikt spørsmål enn det er jenter (ca. 27%). Samtidig er det langt større andel eldre enn yngre medlemmer som tror de i framtida vil drive gård. Her kan det skyldes at jenter og de yngre er mer usikre på hva de vil og ikke at de ikke tror de vil drive gård i framtida.

Undersøkelsen viser også at guttene er mer opptatt av å bli boende på hjemstedet enn jentene. På spørsmål om hva som vektlegges høyest av arbeid eller sosial tilhørighet, venner og familie viser det seg at guttene er mer opptatt av arbeide enn det jentene er. Jentene vektlegger den sosiale tilhørigheten sterkere enn arbeid. Når en ser på de ulike aldersgrupper er de eldre mer opptatt av den sosiale tilhørigheten enn arbeid mens de yngre er mer opptatt av arbeid enn det sosiale aspektet. Rapporten tar opp de kjønnsesifikke forholdene i et eget kapittel, og her viser de til at jentene har en langt svakere tilknytning til bygda enn det guttene har. Jentene benytter seg av fritidstilbud som finnes «overalt», f.eks. joggeturer mens guttene gjerne har aktiviteter som er sterkere knyttet til naturen i utkanten, f.eks. fisketurer. Når det gjelder «utelivet» ser det ut til at jentene setter mest pris på å gå ut på kafè, pub og disco, dvs. noe en kan gjøre mange steder, mens guttene foretrekker en privat fest. Dette underbygger tesen om at jentene ikke er like sterkt tilknyttet Bygde-Norge som guttene.

Tallmaterialet i rapporten viser at organisasjonene har en nær tilknytning til landbruket og Bygde-Norge. Dette gjelder både med tanke på bakgrunn og nåværende bosted. Likevel viser det seg at fleste som var med i undersøkelsen ikke ser for seg en framtid innenfor landbruket og ikke tror de vil komme til å arbeide på gård i framtida. Det undersøkelsen også viser er de klare kjønnsforskjellene i framtidsplanene.

Hva kan så organisasjonene bidra med når det gjelder disse ungdommers framtidige tilknytning til bygda og til landbruket?

Organisasjonsarbeid kan gi en individuell opplæring som innebærer opparbeidelse av kunnskap, sosial kompetanse, verdier og holdninger. Undersøkelsen viser at 50-70% føler at de har endret selvbildet til det positive ved deltakelse i organisasjoner. I dette ligger at de har lært å stole på seg selv og løse problemer. I tillegg har mange lært å lede møter og blitt flinkere til å ta ordet i forsamlinger. Videre vektlegges kunnskapen om bygdas «styre og stell», en kunnskap som kan brukes i et arbeidsliv. Rapporten viser at det er spesielt jentene som har mye igjen for deltakelsen i organisasjonenes aktiviteter.

3.4.2 «Kvinneorganisasjonene» i landbruket

- hva gjør de for kvinner i landbruket ?

Av de «rene» kvinneorganisasjoner innenfor landbruket finner vi Jenter i skogbruket (JiS) og Norges Bondekvinnelag (NBK).

Jenter i Skogbruket er en frittstående, uavhengig organisasjon som har som formål å motivere og stimulere jenter i alle aldre til deltakelse og engasjement på alle plan i

skogbruket, og vektlegge samhold og samarbeid. Organisasjonen kom i gang på grunnlag av en svært lav kvinneandel i skogbruksnæringen og i skogskolene.

JiS har følgende virkeområder; å danne nettverk for kvinner med interesse for skogbruk. Organisasjonen har en pådriverrolle og er samarbeidspartner for rekruttering av kvinner til skognæringa. Dette innebærer både støtte til kvinnene og arbeid for at skogbruket skal legge til rette for at kvinner skal ta del i næringa. Organisasjonen har et fokus både på praktisk arbeid og på forvalteransvaret. JiS legger vekt på å holde seg faglig oppdatert i form av aktuelt fagstoff i medlemsblad (fire utgaver pr. år, herav to temanummer) og temakonferanser i forbindelse med landsmøtet.

JiS har i sin virketid satt fokus på likestillingsproblemet i skogbruket og dannet et nettverk for kvinner med interesse for skogbruk. JiS har hatt egne prosjektgrupper som fokuserer på konkrete problemstillinger og har vært med på prosjekt i samarbeid med det offentlige og skogbrukets organisasjoner. En oppsummering fra 1996 viser viktige målbare resultat. I forbindelse med 10-års jubileet satte JiS ned en arbeidsgruppe - «JiS mot år 2000» som skal vurdere framtidig strategi for organisasjonen. Denne gruppen skal avlegge rapport på landsmøtet i 1998.

Norges Bondekvinnelag har som formålsparagraf å være en partipolitisk nøytral organisasjon som skal ivareta bygdefolkets økonomiske, sosiale og kulturelle interesser og bygge på nasjonal og kristen grunn. Lagets formål er å samle alle kvinner som føler tilknytning til primærnæringene og bygdemiljøet, på tvers av generasjoner, yrke og bygdemiljø. All aktivitet i organisasjonen har utgangspunkt i formålsparagrafen.

Som formålsparagrafen indikerer, arbeider organisasjonen innenfor et bredt spekter av saker. et viktig område er arbeidet for kvinners sosiale og økonomiske rettigheter. Med kvinner som innfallsvinkel engasjerer Norges Bondekvinnelag seg i saker som angår inntekt, status, velferd, sosial sikkerhet, likeverd, likestilling, innflytelse i samfunnet generelt, rekruttering til landbruket, fagspørsmål og skolering. I tillegg driver organisasjonen mye godt kulturarbeid innenfor tradisjonelle kvinnesysler som husflid og mat. Mat er et meget omfattende tema som spenner fra tradisjonsmat til dagsaktuell problematikk som tilsetningsstoffer og genmanipulering. Norges Bondekvinnelag er opptatt av å sikre natur og livsgrunnlag for fremtidige generasjoner, og er i den sammenhengen med i flere nettverksorganisasjoner innenfor temaet miljø. For øyeblikket er organisasjonen i gang med prosjektet "det gode bygdemiljø". Målet med prosjektet er å lage en veileder/tipshefte om samarbeid, trivsel og miljøfremmende tiltak i Bygde-Norge generelt. Veilederen skal henvende seg til bygdefolk av alle kategorier som ønsker å gjøre noe positivt for bygda si.

Arbeidet i perioden 1998-2001 vil konsentreres rundt setningen «kvinnedugnad for kultur, mat og miljø». Kultur, mat og miljø er da hovedsatsingsområdene, og NBK er opptatt av kvinners rolle og bidrag innenfor disse satsingsområdene. Derfor har en følgende fokus under hvert hovedsatsingsområde ;

Kultur : Håndarbeidskulturen og byggeskikk

Mat : Ren mat, flere kvinner i matproduksjon (herunder kvinner og bærekraftig matproduksjon og odelsjenter)

Miljø : Barns og unges oppvekstvilkår, miljøarbeid i hjemmet

3.4.3 Landbrukets organisasjoner forøvrig

- hva skjer av aktivitet for å fremme likestilling ?

Her beskrives «de øvrige» organisasjoner i form av Norges Bondelag (NB), Norsk Bonde- og småbrukarlag (NBS) og Norges Skogeierforening (NSF).

Norges Bondelag har følgende formålsparagraf: «å samle alle som er eller kjenner seg knyttet til bondeyrket, til fremme av felles saker, trygge landbruket og ivareta bygdenes økonomiske, sosiale og kulturelle interesser». Organisasjonen vil arbeide for:

- at det enkelte medlem skal få slike vilkår at det kan finne seg til rette i sitt yrke og i bygda
- å ivareta landbruksnæringens interesser overfor landets myndigheter
- at næringen skal oppnå likestilling både økonomisk og når det gjelder kulturelle og sosiale goder
- full tilslutning fra næringens utøvere til de økonomiske organisasjoner
- fremme kulturelt og sosialt arbeide på bygdene med sikte på å fremme bygdesamfunnet som helhet
- å ivareta landbrukets interesser internasjonalt.

Norges Bondelag er i disse dager i ferd med å realisere et prosjekt som kalles «Landbruk på kvinnevis - fra slagord til realiteter». Prosjektet har en tredelt målgruppe: Odelsjenter, kvinner i landbruket og landbrukets organisasjoner.

Prosjektets hovedmål er følgende:

- Sikre kvinners rolle og muligheter til å delta aktivt i landbruket og landbrukets organisasjoner, og slik skape et allsidig landbruk der kvinner og menn kan fungere på like vilkår.

Arbeidsmetoden vil bli konsentrert rundt å få til aktivitet i lokal- og fylkeslag av Norges Bondelag, samt at det vil bli satt igang forskjellige sentrale tiltak sammen med utvalgte pilotfylker. Arbeidet vil bli konsentrert rundt holdningsskapende og kompetansehevende tiltak om og for kvinner i landbruket, uavhengig av organisasjonstilknytning.

Norsk Bonde- og Småbrukarlag (NBS) er en faglig og næringspolitisk organisasjon, med det formål å fremme jordbruksbefolkningens faglige, kulturelle, sosiale og økonomiske interesser. Organisasjonens viktigste politiske mål er «å slå ring om alle bruk», «holde all dyrka jord i hevd», «at Norge skal ta ansvar for egen matforsyning» og «ha et jordbruk der hensyn til miljø, etikk og helse er overordnet». Norsk Bonde- og Småbrukarlag utgir bladet Bonde og Småbruker. Organisasjonen har fylkeslag i alle fylker og 320 lokallag med 12 000 medlemmer.

Fram til 1985 hadde Norsk Bonde- og Småbrukarlag egen kvinnegruppe sentralt og i tillegg lokale kvinnegrupper rundt om i hele landet. Disse var likestilt med resten av laget og hadde eget budsjett og egne ansatte. I 1985 ble det bestemt at kvinnegruppene skulle gå inn i hovedlaget. Isteden ble det valgt et kvinneutvalg som skal passe på at kvinners interesser og behov blir ivaretatt i laget. I tillegg skulle det være en kvinnekontakt i hvert fylke og en i hvert lokallag. Kvinneutvalget blir valgt på landsmøtet. Det består av 3 medlemmer og 2 varamedlemmer. I tillegg velger styret en representant som sitter i utvalget.

Kvinneutvalget har følgende mandat:

Kvinneutvalget skal følge opp arbeidet med kvinnesaker i Norsk Bonde- og Småbrukarlag. Utvalget skal ta opp saker og forhold som vedrører kvinnene i jordbruket spesielt, og ta initiativ overfor lagets styrer, råd og utvalg med sikte på debatt og utredning omkring kvinnespørsmål. Kvinneutvalget skal arbeide for å få kvinneperspektivet inn i avtaleverket, og jordbruksnæringsas øvrige styringssystemer. Utvalget bør arbeide selvstendig med å fange opp aktuelle saker og spørsmål og fremme forslag til uttalelse overfor lagets hovedorgan. Utvalget skal følge med i NBS sin praksis og dets følger for kvinnes stilling i jordbruket, og fungere som en kritisk instans innad i organisasjonen i slike saker. Utvalget skal fungere som en pådriver overfor organisasjonen, og for organisasjonen utad i generelle likestillingsspørsmål.

Norges Skogeierforbund (NSF) arbeider for å ivareta skogeierens økonomiske interesser, vinne forståelse for næringen og arbeide for faglig framgang for organisasjonens medlemmer og skogbruket.

Skogeierforbundet har drøftet likestillingspolitiske utfordringer med JiS med utgangspunkt i at det er viktig å fokusere mer på hva næringen og organisasjonene kan og må gjøre for å engasjere kvinnene. Dette gjelder både tilrettelegging i praktisk arbeid og å få kvinnene med i lag og organisasjonsliv. Skogbruket taper mye på at kvinnene ikke tar del i diskusjonen, næringen går glipp av kompetanse og meningsutveksling fra en stor del av eierne. Man får et mindre utvalg av mennesker til rekruttering, noe som også er et problem for bygdene.

Styret i Skogeierforbundet har gjort et vedtak om å registrere faktisk deltakelse av stemmeberettigede kvinnelige delegater på foreningens årsmøter våren 1998 samtidig som en ønsker å legge mer vekt på tiltak overfor kvinner gjennom de muligheter som BU-midlene gir for medfinansiering av en slik ekstra satsing. Styret ber foreningene gjøre en innsats på dette viktige feltet og viser til følgende aktuelle tiltak;

- registrering av kvinnelige eiere/medeiere. Kartlegge hvor mange bruk der skog er registrert på bruker som er en annen enn eier (f.eks. kvinnelig eier, mannen bruker)
- fokusere på forvalteransvaret, invitere kvinner, og begge ektefeller der begge er eiere
- skogeierforeningene må vise økt vilje til å ta kvinner med i organisasjonsarbeid, og det må gjøres en ekstra innsats for å få kvinnene til å engasjere seg

3.4.4 Samvirke

- med fokus på kvinnelige tillitsvalgte og kvinner i ledelse

Samvirke består av mange ulike bedrifter og medlemsorganisasjoner med sine respektive formål og tiltak. vi vektlegger her de direkte kvinnerettede tiltak som foregår i regi av Landbrukssamvirkets Felleskontor (LF) spesielt når det gjelder å øke antallet kvinner i ledende posisjoner innenfor landbruket:

Lederutviklingsprogram for framtidige tillitsvalgte (LF)

Deltakerene er framtidige toppleder-emner på tillitsvalgtsida i Norges Bondelag og i samvirkeorganisasjonene. Målet er at minst 40 % av deltakerene bør være kvinner. I innværende program er imidlertid kvinneandelen nede i 20 %. Lederutviklingsprogrammet går over 3 samlinger der den siste foregår i Sverige sammen med nordiske kolleger.

Selvtillitskurs - møte med en mannskultur (LF)

Kurset retter seg mot kvinnelige medlemmer, tillitsvalgte og ansatte i Norges Bondelag og i samvirkeorganisasjonene. Kurset er lagt opp med en prosess som skal bidra til økt bevissthet om det å være kvinne i et mannmiljø. Kurset avsluttes med at en diskuterer hvordan en skal gå fram for å finne sin plass og få brukt sine evner i en landbruksorganisasjon.

Lærlinger og fagbrev

Enkelte samvirkeorganisasjoner har klare mål for at begge kjønn skal tas opp som lærlinger og at begge blir motivert til å ta fagbrev. Dette er for å øke potensialet for antall kvinner i ledende posisjoner i landbrukssamvirket.

Kvinner i administrativ ledelse

Styret i LF anbefaler landbrukets organisasjoner om å sette kvinnerepresentasjonen i administrativ ledelse tydelig på sakskartet og iverksette interne tiltak.

I 1998/99 prioriterer LF følgende tiltak:

1. LF inviterer samvirkeorganisasjonene til å bli pilotorganisasjon. To organisasjoner velges ut og følges spesielt opp med forslag til organisasjonsinterne tiltak samt deltakelse i organisasjonseksterne tilbud. LF følger opp og er pådriver.
2. LF ønsker å sette i gang et mentorprogram med deltakelse av kvinner i landbrukssamvirket. Kontakt mellom kvinner i offentlig og privat regi er en fordel.
3. LF tar initiativ og stimulerer til regionale kvinnenettverk i landbruket.

Utvalg for økt kvinnerepresentasjon i ledelse (TINE Norske Meierier)

TINE har siden 1995 hatt et utvalg som arbeider for økt kvinnerepresentasjon i valgt og ansatt ledelse. TINE Norske Meierier har følgende målsetting: Kvinneandelen blant de tillitsvalgte i utvalg/råd/styrer skal innen år 2000 være på minst 40% og i sentraladministrasjonen (ansatt ledelse) minst 25%. Utvalget skal kartlegge dagens situasjon, og rapportere årlig til styret i NML/Norske Meierier. Utvalget skal videre vurdere og foreslå tiltak for å nå målet.

Stipend (TINE Norske Meierier)

TINE utlyser årlig et stipend på kr. 50 000. Stipendet tildeles annet hvert år til en kvinnelig ansatt og til kvinnelig tillitsvalgt. Stipendet skal brukes til egenutvikling som leder, og/eller til prosjekt som kommer målsettingen til gode.

3.5 Landbruksforvaltningen (byråkratiet)

Her har vi valgt å gå inn på tre nivåer, hvorav statlig, sentralt nivå gjennom Landbruksdepartementet og Statens Landbruksbank, fylkesvis, statlig nivå gjennom og Fylkesmannens landbruksavdeling i tillegg til kommunenes egen landbruksforvaltning (ikke statlig).

3.5.1 Kvinnerettede tiltak sentralt

Landbruksdepartementet har en viktig oppgave med å legge til rette for synliggjøring og bevisstgjøring rundt kvinner i landbruket sine roller, ressurser, verdier og behov. På bakgrunn av dette er det viktig å arbeide med integrering av et kjønnsperspektiv i alle tiltak og politikkområder som departementet har ansvar for. Departementet arbeider også med tiltak for å øke tallet på kvinner i ledende stillinger, råd og utvalg.

Landbruksdepartementets arbeid med rekruttering har i hovedsak vært rettet mot odelsjenter og virkemidler knyttet til rekruttering, f.eks. praksis innenfor næringa. Dette gjelder også for fylkesnivået (se nedenfor). I den senere tid er også rekruttering på mer generell basis tatt opp.

Landbruksdepartementet har i en 10-årsperiode hatt såkalte «kvinnemidler» som har gått til kvinneretta tiltak/prosjekter. Tiltakene har vært pilotprosjekter, likestillingsarbeid i organisasjoner, holdningsskapende arbeid, informasjon mm. Satsingen er i stor grad sammenfallende med tiltak i regi av Fylkesmannens Landbruksavdeling (se nedenfor), men har hele landet som nedslagsfelt. Videre kan sentrale BU-midler, som forvaltes av Statens Landbruksbank gå til kvinneretta prosjekter og tiltak som kan ha mer nasjonal betydning. Vi kommer nærmere inn på BU-midlene i kapittel 4.

Når det gjelder kvinnerettede tiltak med mål å fremme antallet kvinner i ledende posisjoner innenfor landbruket er følgende ordninger aktuelle;

Mentorordning

Landbruksdepartementet administrerer en mentorordning som skal gi potensielle kvinnelige ledere - eller potensielle ledere - anledning til å styrke sin kompetanse og sitt nettverk med andre kvinnelige ledere. Det gis et eget kursopplegg og en egen oppfølging for de kvinner som kommer med i programmet. Tiltaket omfattet 16 personer i 1997, og en tar sikte på å videreføre ordningen med samme deltakerantall i 1998. Målgruppen er kvinner innenfor samvirke, organisasjoner og landbruksforvaltningen. Det ble satt av 475.000 kr. til ordningen i 1997, og det settes av kr. 475.000 til ordningen i 1998.

Ledelsesstipend

Landbruksdepartementet administrerer en stipendordning for kvinner som ønsker å bli ledere eller som ønsker å bli bedre ledere ved å ta lederskolering gjennom ulike kurstilbud av en viss varighet. Det kan søkes om kr. 10.000 i ledelsesstipend i tillegg til delvis dekning av reise. Målgruppen av tredelt; kvinner i forvaltningen, kvinner i samvirke og organisasjonene, kvinner i primærlandbruket med ledelsesansvar (etablerere/bedriftsledere). Det ble avsatt kr. 250.000 til ordningen i 1997 og samme sum er avsatt for 1998.

3.5.2 Kvinnerettede tiltak i fylkene

Ved Fylkesmannens Landbruksavdeling (i alle fylker) er det egne kvinnetiltaksansvarlige som på hel- eller deltid arbeider særskilt med kvinneretta tiltak.

Tiltakene i fylkene spenner over et vidt felt og av tiltak nevner vi følgende:

- Veiledning og oppfølging av kvinnelige etablerere i landbruket.
- Veiledning av kommunal landbruksforvaltning på hvordan man kan ivareta kvinneperspektiv på nærings- og bygdeutviklingsoppgaver.
- Odelsjentetiltak og mobiliseringsprosjekter for kvinner og ungdom som vil jobbe i og med landbruk (kurs, samlinger, temamøter, foredragsvirksomhet, mediaoppslag osv.)
- Stimulere til nettverksbygging mellom kvinner i landbruket (nettverkskredittordning, etablerernettverk osv.)
- Samle og spre informasjon om kvinners liv og virke i landbruket og på bygdene (undersøkelser, utgivelse av informasjonsskriv).
- Samarbeidsmøter med landbruksorganisasjoner og øvrig landbruksforvaltning.
- Konferanser, messer og seminarer med tema kvinner i landbruket.
- Handlingsplaner for kvinneretta arbeid i fylkene og integrering av kvinneperspektivet i øvrig planverk og i egen etat.
- Tildeling av BU-midler til bedriftsutvikling og investeringer i tradisjonelt landbruk, der kvinner over enkelte ordninger får høyere støttesats enn menn (se kapittel 4).

Fylkesmannens Landbruksavdeling forvalter de fylkesvise BU-midlene som ofte benyttes i det kvinneretta arbeidet. I tillegg kommer ulike samarbeidsprosjekt som delfinansieres av SND-midler, fylkeskommunale og kommunale midler mm.

3.5.3 Kvinnerettede tiltak i kommunene

Det er vanskelig å få oversikt over aktivitetsnivået i kommunene mht. arbeid med likestilling og rekruttering, blant annet fordi kommunene ikke er rapporteringspliktig til staten på disse områdene.

Utvalget kjenner ikke til at det er egne stillingshjemler øremerket til kvinneretta og rekrutteringsfremmende arbeid på kommunenivå. Vi vet imidlertid at mange kommuner samarbeider tett med Fylkesmannens Landbruksavdeling når det gjelder tiltak rettet mot kvinner og ungdom. Mange landbrukskontor er bl.a. involvert i ulike bygdemobiliseringsprosjekt der kvinner og ungdom er sentrale målgrupper. Det finnes også regionale stillingene som ble opprettet etter omorganiseringen av landbruksforvaltninga i 1993/94¹⁰. Stillingene (ca. 130 årsverk) er underlagt Fylkesmannen, og personer med slike stillinger skal arbeide tett opp mot kommunene. De regionale stillingene er vanligvis ikke tillagt så mange forvaltningsoppgaver og kan derfor jobbe mer utviklingsrettet.

Landbrukskontorene spiller forøvrig en viktig rolle mht. rekruttering ved at de har ansvar for å gi generell veiledning til bl.a. unge bønder. I tillegg er de førsteinstans mht. behandling av jord- og konsesjonssaker, samt behandling av bo- og driveplikt. Utover dette må vi anta at graden av satsing på kvinner og ungdom i kommunal landbruksforvaltning ofte er avhengig av den enkelte medarbeiders personlige interesser og ambisjoner og kommunens engasjement på området. Det er viktig at kommunene fører en aktiv debatt rundt rekruttering til landbruket,

¹⁰ Ansvar for den kommunale landbruksforvaltninga ble overført fra staten til kommunene.

og at denne ses i sammenheng med øvrig arbeid og bevissthet rundt ungdoms bosetting/flytting.

Vurdering rundt landbruksforvaltningens arbeid med likestilling og rekruttering

Samlingene i fylkene formidler blandede holdning til den lokale landbruksforvaltningen. Mange følte de hadde fått svært god hjelp og støtte og at landbrukskontoret var et naturlig sted å henvende seg til med spørsmål. Andre igjen har ikke i like stor grad følt sin tilknytning til landbruksforvaltningen og har savnet både informasjon og veiledning. Her var det et særskilt behov om informasjon rundt velferdsordningene. Det var også et ønske om at landbrukskontorene var mer aktive i forbindelse med generasjonsskifter og at de kunne bidra til arrangering av kurs etc. Ønsket dreide seg ikke bare om kurs rundt den «tekniske» siden ved overdragelsen, men også kurs som tok opp mer de uformelle og følelsesmessige sidene rundt generasjonsskiftet, en slags «rekrutteringspsykologi».

Samlingen med landbruksforvaltningen (både fra kommune- og fylkesnivå) viste at forvaltningen enkelte steder har en slik aktiv rolle med tanke på å fremskynde generasjonsskifte. Enkelte representanter fra de kommunale landbrukskontor viste til hvordan de tok opp spørsmålet på bruk der det nærmet seg behov for et generasjonsskifte, og hevdet at brukerne selv ikke hadde noe imot en slik fremgangsmåte. Problemet med å være aktiv på en slik måte er tidsaspektet. Kommunene har en rekke forvaltningsoppgaver som må følges opp. Dette gjør at «det lille ekstra» i form av eget initiativ blir tilsidesatt i travle tider. Flere kommuner mente likevel at rekrutteringsperspektivet kunne legges inn (gjennom holdninger og samtaler) i de ordinære oppgaver som behandling av søknader, samtaler etc.

Flere fylker arbeider med problemstillinger rundt rekruttering. Tidligere har dette arbeidet vært særskilt knyttet til odelsjentearbeid mens en nå merker en intensivert innsats i form av møter og seminar med viktige samarbeidsparter i fylket med det mål å komme fram til felles tiltak. Andre fylker igjen har en grundig registrering av aldersstrukturer og bruksstruktur i fylket og har dette som et utgangspunkt for sitt rekrutteringsarbeid. Mye av rekrutteringsarbeidet foregår i et samarbeid mellom landbruksforvaltningen, organisasjoner og faglag.

Når det gjelder arbeidet med likestilling i forvaltningen viser vi til forskningsarbeid som sier at kvinner og menn trenger noe ulik veiledning og oppfølging. Dette handler også om kommunikasjon og gjorde i sin tid at en så nødvendigheten av å ha egne kvinnelige saksbehandlere. Kvinner kommuniserer ofte lettere med kvinner - og menn kommuniserer ofte bedre med menn. Samtidig har en arbeidet for en bevisstgjøring rundt slike forskjeller med tro på at det vil bygge ned hindringer. I en mannsdominert sektor som landbruksforvaltningen (se kap. 2.8) er det spesielt viktig å ha en bevissthet rundt holdninger, språk og det at kvinner og menn kanskje kan ha noe ulik tilnærming til f.eks. gårdsdrifta og økonomien. Samtidig kan kvinner og menn ha behov for informasjon og støtte på forskjellige områder. En slik «kjønnsbevisst» saksbehandling krever kunnskap og åpenhet, noe landbruksforvaltningen har arbeidet med og vil fortsette å arbeide med.

Også når det gjelder miljøet og karrieremulighetene internt i forvaltningen er det viktig å videreføre arbeidet for å få flere kvinner inn i landbruksforvaltningen - og spesielt på ledernivå. Her er det en lang vei å gå, men tiltak er i gang (se kap. 5.6.3), og en forventer å se resultater av disse.

3.6 Utdanning og kompetanseoppbygging

Utvalgets mandat gir i oppgave å kartlegge forhold som direkte og indirekte påvirker rekrutteringen til landbruket, herunder praktisk rettet opplæring. Forskningen viser at utdanning og opplæring er en viktig del av de unges valg, og at det lett kan føre til valg bort fra landbruket. Utvalget har derfor gått forholdsvis grundig inn på utdanning til landbruket, og i tillegg sett noe på voksenopplæring i landbruket. Vi har ikke her skilt på hva som kan være mest relevant for rekruttering vs. likestilling fordi overgangen blir noe flytende. Svært grovt sett kan en se på utdanning gjennom videregående skole hovedsakelig som en viktig faktor med tanke på rekruttering og voksenopplæring en faktor som henger sammen med likestilling.

Behovet for utdanning i landbruk er stort og behov for grunnutdanning og oppdatering av kunnskap vil ikke bli mindre i framtida. Ikke minst påvirker den tekniske og biotekniske utvikling landbruksnæringens behov for kunnskap. Landbruksfaglig utdanning knytter seg i hovedsak til studieretning for naturbruk på videregående skolenivå og høyere utdanning i landbruksfag på høyskole og universitet. Med høyere utdanning tenker vi her på Norges Landbrukshøgskole på Ås, Norges Veterinærhøgskole i Oslo og høyskoler som tilbyr landbruksfag.

I rapporten har vi lagt vekt på beskrivelse av utdanning til landbruket innen videregående opplæring etter Reform -94. Hva som skjer på grunnskolenivået - og også innenfor høyere utdanning vil klart ha stor betydning for yrkesvalg senere i livet, men utvalget har av praktiske og kapasitetsmessige hensyn valgt å konsentrere om videregående opplæring. Rapporten gir også en kort oversikt over tilbud og aktører mht. kurs (voksenopplæring).

Vi har sett på hva forskningen sier henholdsvis om elever som er under landbruksutdanning og om voksnes motivasjon til voksenopplæring.

Når det gjelder landbruksutdanningen har vi her konsentrert oss om Hanne Eldbys rapport om landbruksskoleelever og deres valg av framtidig yrke. Dette fordi denne representerer den mest oppdaterte kunnskap og «spissede» kunnskap på området. Olav Evju har laget en rapport om jenter i skogbruksutdanning, og Nord-Trøndelagsforskning har gjort en undersøkelse rundt de voksnes motivasjon med tanke på kompetanseheving innenfor landbruket.

Kapittelet er bygd opp ved å ta for seg videregående skole først (beskrivelse, så forskning). Så en kort gjennomgang av tilbydere mht. voksenopplæring (beskrivelse, så forskning).

3.6.1 Studieretning for naturbruk

På studieretning for naturbruk finnes utdanningsmuligheter som kan gi grunnlag for yrker innen landbruk, gartneri, skogbruk, reindrift, fiskeri, akvakultur mm. Elevene representerer derfor også et mangfold og har ulike grunner til å velge naturbruksutdanning.

Studieretning for naturbruk fører fram til en praktisk/teoretisk yrkesutdanning. Både på grunnkurs (GK), videregående kurs I (VKI) og videregående kurs II (VKII) skal omlag 50% av undervisningen være praksisbasert. Studieretning for naturbruk består av følgende kurs:

Fag/kurs merket med;

er lagt under lov om fagopplæring i arbeidslivet (lære)

* fører fram til annen yrkeskompetanse

** gir generell studiekompetanse

VKI	VKII / bedriftsopplæring
Fiske og fangst	Fiske og fangst
Akvakultur	Akvakulturfaget
Landbruk og naturforvaltning	Allsidig landbruk *
	Hovslagerfaget
Økologisk landbruk	Økologisk landbruk * 1)
Reindrift	Reindrift *
Skogbruk	Allsidig skogbruk * 1)
	Skogsarbeiderfaget
	Skogsmaskinførerfaget
Gartneri og hagebruk	Gartner *
Anleggsgartner og driftsoperatør idrettsanlegg	Anleggsgartnerfaget
Kan også rekruttere fra GK byggfag	Idrettsanleggsfaget
Fra alle VKI i studieretningen →	Naturforvaltning ** (gir generell studiekompetanse)
Fra alle VKI →	VKII allmennfaglig påbygging ** (gir generell studiekompetanse)

1) Kan også rekruttere fra VKI landbruk og naturforvaltning

For de fag som er lagt inn under lov om fagopplæring i arbeidslivet, vil opplæringsløpet være to år i skole (grunnkurs og VK I) og to år i bedrift. Opplæringen avsluttes med fagprøve eller svenneprøve.

For de fag som ikke er lagt under lov om fagopplæring, er opplæringsmodellen 3 år i videregående skole. For yrkeskompetanse som ikke er knyttet til fagbrev eller svennebrev får man vitnemål etter 3 års videregående opplæring i skole; grunnkurs, videregående kurs I og videregående kurs II. VKII naturforvaltning og VKII allmennfaglig påbygging gir generell studiekompetanse.

Norsk ungdom har fått lovfestet rett til 3 års videregående opplæring som fører fram til studiekompetanse eller yrkeskompetanse gjennom Reform -94.

3.6.2 Rådgiving til utdanning og yrke

Vi tar her opp rådgiving i skolen som et eget tema da dette var opp på samtlige av utvalgets eksterne samlinger. Maximite sier det slik i sin rapport;

«En del av landbruksskolene/videregående skoler med landbruksfaglig utdanning merket nedgang i rekrutteringen. Det er viktig å gjøre skoleslaget og de mulighetene som dette utdanningsløpet gir mer kjent. Skolene og bransjeorganisasjonene må samarbeide om yrkesveiledningen i grunnskolen og arbeidet overfor rådgiverne der. Samtidig er det behov for å styrke kvaliteten på utdanningen og styrke kontakten med næringen for lærerne og gjennom å gi elevene gode praksiserfaringer. (...) Det ble sagt av flere fra skolesystemet at næringsorganisasjonene må vise større ansvar og interesse for skolesystemet selv om det også

erkjennes at dette er et gjensidig ansvar der skolene må bli mer aktive i å sende lærerne ut på hospitering i næringa. Landbruksskolene har og det problemet som den videregående skolen ellers har, at lærerne ofte har liten praktisk yrkeserfaring» (Maximite, 1998 s. 18).

Det finnes foreløpig få data når det gjelder rådgivernes kvalifikasjoner og muligheter for etterutdanning, men forskning er satt igang på området.

Fram til 1990 har noen høyskoler og universitet, i kortere eller lengre perioder, arrangert kurs i rådgivning og arbeidslivskunnskap. I 1991 ble Rammeplan for rådgivning/sosialpedagogisk arbeid i grunnskolen og i videregående opplæring godkjent av Kirke-, utdannings-, og forskningsdepartementet (KUF). Rammeplanen består av to halvårsenheter. Etter dette er det satt igang/planlagt skolering av rådgivere etter denne planen i de fleste fylkene. (I skisserte situasjon er det et tankekors at rådgivere ikke får lønnskompensasjon for å etterutdanne seg, f.eks. i tråd med denne planen)

KUF er nå inne i en fase hvor det settes fokus på KUFs innsats når det gjelder rådgivningstjenesten og yrkesveiledningen i norsk skole. «Grunnmodul for etterutdanning i rådgivning på grunnskolens ungdomstrinn» er under utarbeiding. Varighet på kurs er 3 dager.

En rekke enkelttiltak er dessuten satt igang. Skolenes veiledningsmaterieell skal utvikles, og en nasjonal database for yrkes- og utdanningsveiledning skal etableres. KUF har som målsetting for arbeidet at det skal fremme veiledningsarbeidet som et samarbeidsområde mellom skole og samfunn, spesielt mellom den enkelte skole, partene i arbeidslivet og lokalt næringsliv. Det overordnede mål er å gi ungdommen et bedre grunnlag for å velge utdanning og yrke selvstendig og bevisst, og å bedre samsvaret mellom ungdommens utdanningsvalg og tilgangen på læreplasser, videre utdanning og framtidig arbeid. (Rundskriv F-120-97: Satsingsområde for utdanningssektoren i 1998.)

KUF har også satt igang prosjekt «Bevisste utdanningsvalg». Gjennom dette treårige prosjektet vil departementet prøve ut mulige strategier for å kvalifisere og motivere gutter og jenter til ikke å legge vekt på kjønnsesifikke tradisjoner når de skal velge yrke og utdanning. Gjennom dette prosjektet vil departementet hjelpe til med å gjøre arbeidsmarkedet mindre kjønnsdelt. (Rundskriv F-120-97).

3.6.3 Hva sier forskningen om landbruksskoleelever og deres framtidsutsikter ?

Landbruksutdanningen har vært en utdanning hvor det tradisjonelt har vært flest gutter. Utdanningen har videre ført til yrker og karriereveger i mannsdominerte miljø. Statistikken viser at dette fremdeles er en realitet selv om enkelte endringer har skjedd de senere år. På høyere utdanningsnivå har f.eks. Norges Veterinærhøyskole nå en overvekt av jenter. Videregående skoles nivå har fremdeles en overvekt av gutter. Denne overvekten varierer noe etter hvilken studieretning en ser på.

Hanne Eldby har i en av to delrapporter til prosjektet om rekrutteringssituasjonen for landbruket sett på forhold rundt elever som tar landbruksfaglig utdanning på videregående skoles nivå. Rapporten kom i 1997 (LU-rapport 2/97) og inneholder data fra 30 videregående skoler som tilbyr studieretning naturbruk fordelt på linjene/kursene landbruk og naturforvaltning og økologisk landbruk. I rapporten belyses ungdommens bakgrunn

(tilknytning til landbruket), motivasjon for å velge landbruksfag, og hvilke yrker de selv mener er aktuelle for dem i framtiden.

Vi vil her kort gjengi noen av hovedkonklusjonene som trekkes opp i rapporten. Vi går inn på årsaker og motivasjon til de unges valg av studieretning for naturbruk, tilfredshet med skolen og undervisningen og eventuell forskjellsbehandling av gutter og jenter. I tillegg har rapporten sett noe på de unges framtidsplaner.

Elevenes bakgrunn

Utvalget består av 626 elever, de fleste i aldersgruppen 16-19 år, som går VKI Landbruk og naturforvaltning og VKI Økologisk landbruk. Av disse er 55% gutter og 43% jenter. 2% oppga ikke kjønn. 83% av elevene er i aldersgruppen 16-19 år, 14% i aldersgruppen 20-29 år og 3% er 30 år eller eldre. Eldby mener dette viser at det er en åpning også for de som ikke etter loven er garantert plass i den videregående skole. Utvalget er landsdekkende og samsvarer med andelen av gårdsbruk i de ulike landsdeler.

Tre av fire elever oppgir at de ikke tidligere har tatt utdanning på videregående skoles nivå. Når det gjelder tilknytningen til landbruket viser det seg at flere gutter enn jenter har vokst opp på gård (seks av ti gutter og fire av ti jenter). Dette gjenspeiles også når det gjelder tidligere erfaring fra gårdsarbeid ved at dobbelt så mange gutter som jenter har slik erfaring. Flere gutter enn jenter oppgir også at de har erfaring fordi de har vokst opp på gård.

Årsaker til valg av studieretning for naturbruk

De aller fleste elevene i undersøkelsen oppgir at deres interesser for gårdsarbeid og arbeid med dyr generelt og hester spesielt var blant årsakene til at de valgte å ta utdanning innenfor studieretning for naturbruk. Guttene oppgir, i større grad enn jentene at de er interessert i gårdsarbeid, og jentene oppgir i større grad at de er interessert i arbeid med dyr. Dette viser seg også tydelig ved at seks av ti jenter oppgir interesse for hest som en av årsakene til sitt valg av studieretning. Guttene ser ut til å være mer interessert i de oppgaver på gården som dreier seg om utearbeidet på gården og traktorer og redskaper. Eldby viser til at dette avspeiler den tradisjonelle arbeidsdelingen i landbruket; kvinnene tar seg av «omsorgsoppgavene» og mennene tar seg i større grad av det mekaniserte utearbeidet. Slike kjønnsdelte arbeidsoppgaver gjenspeiler ikke bare landbrukets arbeidsdeling, men representerer også arbeidsmarkedet utenfor landbruket.

To av tre elever oppgir at en medvirkende årsak til at de begynte på landbruksutdanningen var fordi det gir mulighet til å ta videregående utdanning uten alt for mye teoretiske fag. Også tanken på å drive gård var en viktig årsak til at de unge valgte landbruksutdanningen. Dette var sterkest for de som var vokst opp på gård, her svarte 91% av guttene og 73% av jentene at interessen for å drive gård var viktig for valget om landbruksutdanning. Nesten sju av ti har oppgitt at en av grunnene er at de har tenkt å drive gård, mer enn seks av ti har oppgitt at landbruksutdanningen gir mulighet for å få en fagutdanning og raskt komme ut i arbeid, samtidig som nesten sju av ti oppgir at landbruksutdanningen vil gi mulighet til å skaffe seg studiekompetanse. Det er flest jenter som oppgir denne grunnen.

Dette kan tolkes som en usikkerhet med tanke på fremtidsplanene, og at en vil holde flere muligheter åpne. Elevenes framtidsplaner før de begynner landbruksutdanningen ser også ut til å være noe uklare. I undersøkelsen har derfor mange oppgitt flere motstridende årsaker til

at de begynte. Elevene er unge, og det er kanskje ikke så underlig at en derfor vil holde framtidige valgmuligheter åpne.

Om VKI Landbruk og naturforvaltning og VKI Økologisk landbruk.

Etter Reform -94 er det innenfor den landbruksfaglige utdanningen lagt større vekt på teoretiske fag enn tidligere. Undervisningen består både av klasseromsundervisning og praksisundervisning.

Elevene er i all hovedsak fornøyd med det kurset de har valgt. 70% svarer at kurset svarer til de forventningene de på forhånd hadde, mens 17% oppgir at kursene er mye bedre enn de trodde - og 13% oppgir at kurset ikke er så godt som de på forhånd trodde. Når det gjelder valg av linje/kurs svarer 60% at de har valgt den linjen/det kurset som passer best for dem og at de ikke tror de ville blitt bedre fornøyd om de hadde valgt et annet VKI-kurs.

Når det gjelder undervisningen er det tydelig at elevene som tar landbruksfaglig utdanning er orientert mot de praktiske fag. Når de blir spurt om hvilken undervisning (klasserom/praksisfag) de er mest fornøyd med svarer nesten ni av ti elever at de er mest fornøyd med praksisundervisningen. Det er en tendens i retning av at noen flere jenter enn gutter foretrekker klasseromsundervisningen.

Temaet forøvrig viser store forskjeller i gutters og jenters interesseområder. Til tross for at ni av ti av både guttene og jentene er mest fornøyd med praksisundervisningen framfor klasseromsundervisningen, viser det seg at det er store forskjeller i *hvilke* praksisfag som anses som mest interessante.

Utvalget fikk presentert en rekke oppgaver som inngår i undervisningen, og de ble bedt om å svare på hvilke av disse oppgavene de likte henholdsvis svært godt, godt, ikke noe særlig eller dårlig. Dette spørsmålet avdekket at de tre mest populære oppgavene blant guttene er skogsarbeid som 67% likte svært godt, traktorkjøring med redskap som 62% liker svært godt og 50% oppgir reparasjon og vedlikehold av traktor og redskaper. Jentenes tre mest populære oppgaver er føring av husdyr, 58%, traktorkjøring uten redskap, 46%, og 44% oppgir at de liker melking svært godt. Det mest populære faget for ett av kjønnene viser seg i enkelte tilfeller å være det minst populære hos det annet kjønn. Bildet gjenspeiler igjen den tradisjonelle arbeidsdelingen mellom kvinner og menn på de fleste gårdsbruk.

I klasseromsundervisningen ser det ikke ut som om det er noe forskjell i hvordan jenter og gutter mener de blir behandlet av lærerne. Når det gjelder praksisundervisningen er det derimot større forskjeller. Her svarer mer enn en tredjedel av jentene at de får mindre oppmerksomhet enn guttene. Som Eldby sier i sin rapport kan dette bidra til at jenter ikke får samme selvsikkerhet som guttene med hensyn til egen evne til å mestre hele spekteret av oppgaver som utføres på en gård. Vi legger til at det også kan ses i sammenheng med gutters og jenters ulike erfaring før de startet på landbruksutdanningen. Her viste det seg at flere gutter stilte med erfaring fra gårdsarbeid enn jentene.

Over halvpraten av både guttene og jentene svarer at de i stor grad vil få nytte av det de har lært i landbruksutdanningen når de senere skal ut i arbeidslivet.

Hva er så landbruksskoleelevenes framtidsutsikter?

Nesten åtte av ti elever har tenkt å fortsette på skole etter at VKI-kurset er gjennomført. Guttene ser imidlertid ut til å være mer innstilt på å avslutte skolegangen enn jentene, og det er flere gutter som er usikre på om de skal fortsette. Mens 86% av jentene er bestemte på å ta VKII-kurs er bare 74% av guttene det samme. De fleste av elevene i undersøkelsen har tenkt å ta minst tre år på studieretning for naturbruk. Spørsmålet Eldby stiller i rapporten er da om de deretter vil gå videre med høyere utdanning eller om de skal ut i arbeidslivet?

Nesten seks av ti elever i undersøkelsen har tenkt å ta høyere utdanning etter at de er ferdige med landbruksutdanningen i den videregående skole.

Rundt tre av fire av elevene har planer om å jobbe innen landbruksnæringa i framtida. Her er det ingen kjønnsforskjeller. Derimot er det en del forskjeller når det gjelder hvilke utdanningsplaner og hvilke yrker innenfor næringa gutter og jenter velger.

Langt flere jenter enn gutter har planer om høyere utdanning. De fleste av de som planlegger høyere utdanning har tenkt å ta landbruksrettede studier. Av jentene er det 14% som har tenkt å bli veterinær mot 2% av guttene. Likeledes er det langt flere jenter enn gutter som ønsker seg et fremtidig yrke som avløser (21% mot 12% av de som ikke skal ta høyere utdanning).

En annen forskjell mellom gutter og jenter er valg av høyere utdanning sett i forhold til bakgrunn fra gård. For jentenes del er det liten forskjell på de som kommer fra gård og de som ikke kommer fra gård når det gjelder ønske om høyere utdanning. Derimot er det hos guttene som kommer fra gård langt færre som tenker å ta høyere utdanning enn hos gutter som ikke kommer fra gård.

Eldby oppsummerer og konkluderer i sin rapport at over halvparten av elevene som tar landbruksutdanning har planer om å arbeide som bonde enten på heltid eller i kombinasjon med annet yrke. Men mens 73% av guttene har tenkt å bli bonde er det bare 40% av jentene som gjør det samme. Der de unge har odelsrett oppgir 52% av guttene at de skal overta mens bare 26% av jentene har bestemt seg. Det kan imidlertid se ut til at det er flere jenter som kan tenke seg å bli bonde enn bare odelsjentene. Likevel viser tallene at jentene er langt mer usikre med hensyn til overtakelse enn det guttene er. Jentene tar ofte andre hensyn enn sine egne interesser når beslutning fattes. Videre nevner Eldby at det kan det være en faktor at jentene føler at de ikke strekker til med hensyn til å drive gård. I tillegg kan det være at jentene i større grad enn guttene har ambisjoner om å ta høyere utdanning og et det kan føre til at andre interesser i større grad trekker mot andre yrker som kanskje ikke lar seg kombinere med å drive gård.

3.6.4 Hva sier forskningen om jenter og skogbruksutdanning ?

Ønske om utdanning i skogbruket og jenters møte med rådgivere

I følge en undersøkelse blant jenter som har tatt skogutdanning (Evju, 1992) har rådgiverne hatt lite befatning med jentenes valg av skogbruksutdanning. Den viser også at jentene syntes rådgiverne har svært liten kunnskap omkring denne yrkesutdannelsen. 69% av jentene svarte at kvaliteten på informasjonen fra rådgiver var «altfor dårlig». Litt over halvparten av involverte rådgivere var nøytrale i forhold til jentenes ønske om utdanning innen skogbruket, mens nærmere 30 prosent viste skepsis til deres valg eller frarådet dem å ta slik utdanning.

For halvparten av de rådgiverne som uttrykte skepsis, bunnet dette i at eleven rett og slett var jente. Resten mente at de ikke ville strekke til fysisk eller psykisk i yrket.

Opplevelse av det å være jente i skogutdanning

Nærmere 70 prosent av jenter som har tatt skogbruksutdanning (videregående og høyere utdanning) følte at de under utdanningen kom til kort på en eller annen måte. Det vanskeligste synes å ha vært at de hadde mindre praksisbakgrunn sammenlignet med guttene. For ¼ av jentene gjorde dette at de følte seg utsatt for mobbing blant medelever. I gjennomsnitt 31 prosent av jentene som har tatt skogbruksutdanning følte at lærerne har hatt en ikke-fordomsfri holdning til dem. Halvparten av jentene har savnet kvinnelige/flere kvinnelige lærere (Evju, 1992).

Får jentene jobb i skogbruket etter endt utdanning?

Mange av jentene som er ferdige med skogbruksutdanning har fått et yrke innen skogbruk. Andelen er naturlig nok lavest blant de som har videregående utdanning (31 prosent), da disse ofte har tatt v.g. skoleår som supplement til annen hovedutdanning. For Distriktshøgskolekandidater og studenter fra Norges Landbrukshøgskole, er tallene på yrkesaktive innenfor skogbruksnæringen henholdsvis 81 og 92 prosent. Jentene med v.g. utdanning har vesentlig arbeid av fysisk karakter (64 prosent), mens hovedandelen av de med høyere utdanning har havnet i jobber med lederfunksjoner og teoretisk/administrativt arbeid (Evju, 1992).

3.7 Etter-/videreutdanning og voksenopplæring

Norsk ungdom har fått lovfestet rett til 3 års videregående opplæring som fører fram til studiekompetanse eller yrkeskompetanse. Det stilles samtidig krav til at fylkeskommunen bør opprette tilbud om studieplasser også for voksne. I KUFs «Forskrift om omfang og beregnings-grunnlag for fylkeskommunens videregående opplæring», § 2, heter det: « Samlet skal omfanget av fylkeskommunens videregående opplæring for personer med og uten lovfestet rett til videregående opplæring svare til heltids opplæring for et faktisk antall elever/lærlinger som utgjør minimum 375% av et årskull». De siste 75% er beregnet på voksne, GK, VK 1 og VK 2.

I skoleåret 1996-97 var det 12 fylkeskommuner som ikke hadde oppfylt minimumskravet på 375% satt av forskriften. Andel voksne i videregående opplæring generelt er sunket fra ca. 25 til 12-13% i løpet av de siste 5-10 årene. På landsbasis var omfanget av elever og lærlinger 369%. Alle fylkeskommunene må i løpet av 1998 fylle kravene i omfangsforskriften. Ifølge Rundskriv F-120-97 vil omfanget i mange tilfeller kunne økes ved at fylkeskommunene i større grad tilbyr opplegg spesielt tilrettelagt for voksne. Fylkeskommunene skal dekke utgiftene for disse tilbudene for voksne.

Et konkret eksempel her kan være Hedmark fylkeskommune, som prøver å øke sitt omfang etter KUFs pålegg. For 1998 tilbyr Jønsberg landbruksskole komprimert, ettårig voksenopplæringskurs i landbruksfag, «Landbruk for voksne». Kurset tar sikte på å utvikle kunnskaper, ferdigheter og holdninger i forhold til allsidig landbruksproduksjon. De fleste studieretningsfagene i VK 1 Landbruk og naturforvaltning og VK 2 Allsidig landbruk er tatt inn i kurset. Opplæringen omfatter kroppsøving, jord og plantedyrking, husdyrlære, skogbrukslære, naturforvaltning og friluftsliv, teknikk og håndverk, og økonomi. Inntakskrav

er fullført og bestått 3-årig videregående opplæring eller tilsvarende. Kurset gir fagkompetanse innen allsidig landbruk. Hedmark fylkeskommune tilbyr også kurset «Skogbruk for voksne» ved Sønsterud skogskole.

Buerutvalget, et utvalg nedsatt av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, har sett på grunnlaget for en helhetlig etter- og videreutdanningspolitikk. Utvalgets oppdrag har vært å utrede grunnlaget for en nasjonal handlingsplan for et tilpasset, målrettet og helhetlig system for voksenopplæring og kompetanseutvikling i arbeids- og samfunnslivet. I sin rapport NOU 1997:25 «Ny kompetanse» har utvalget foreslått at fylkeskommunene får en lovpålagt plikt til å sørge for at voksne gis en mulighet til å ta videregående opplæring og at voksne med særskilte behov etter en sakkyndig vurdering bør ha rett til slik opplæring. Videre har utvalget foreslått økte muligheter for dokumentasjon og anerkjennelse av den erfaringsbaserte kompetanse som opparbeides gjennom et aktivt arbeidsliv (kalt realkompetanse).

3.7.1 Aktører innenfor etter-/videreutdanning og voksenopplæring

Innenfor landbruket finnes mange aktører som tilbyr opplæringskurs for voksne. Kursene er av kortere og lengre varighet. Det finnes ingen helhetlig oversikt, plan eller strategi for denne opplæringen, og enkelte tilbud kan derfor være overlappende. Det er i stor grad markedet som styrer dette tilbudet. Det ville vært svært omfattende å gi en helhetlig oversikt over de kurstilbydere som finnes innenfor natur og landbruk, og vi har derfor valgt ut noen aktører som beskrives nærmere.

Vi kommer først inn på aktuelle finansieringskilder for kurstilbyerne.

Midler til voksenopplæring over KUF's budsjett

Over budsjettet til KUF finnes midler til voksenopplæring gjennom tilskudd til voksenopplæring i studieforbund og tilskudd til fjernundervisning.

Midlene til voksenopplæring i studieforbundene omfatter tilskudd til opplæring som arrangeres av godkjente studieforbund, administrasjon av studieforbundene, pedagogisk utviklingsarbeid i studieforbundene, tiltak til særlige målgrupper og tilskudd til Voksenopplæringsforbundet. Formålet med tilskuddsordningen er å bidra til at studieforbund og deres medlemsorganisasjoner skal kunne tilby opplæringstiltak for voksne som ønsker eller har behov for det. Studieforbundenes virksomhet skal bidra til å realisere voksenopplæringslovens mål og intensjoner. Voksenopplæring i regi av studieforbundene skal være deltakerstyrt og foregå i regi av demokratisk oppbygde organisasjoner og sammenslutninger. Opplæringen skal bidra til å gi deltakerne innflytelse over egen læresituasjon, og dermed til opplæring tilpasset den enkeltes behov, og til desentraliserte tilbud i lokalmiljøene.

Midlene til fjernundervisning omfatter bl.a. tilskudd til godkjente, frittstående fjernundervisningsinstitusjoner. Tilskuddet brukes til å dekke deler av kurskostnadene for deltakere ved frittstående fjernundervisningsinstitusjoner og FoU-arbeid.

Fond for etterutdanning og driftsøkonomiske tiltak i landbruket, EDL

Statens Landbruksbanks ordning med lån til bønder gjennom driftskredittlag ble avvirket i 1986. Fondsmidlene som da fantes i driftskredittlagene ble frigjort etterhvert som lånene ble nedbetalt og driftskredittlagene avvirket. Disse midlene la det økonomiske grunnlag for fond for etterutdanning og driftsøkonomiske tiltak i landbruket (EDL), som ble opprettet ved Jordbruksforhandlingene i 1990. Formålet med fondet er å støtte driftsøkonomisk veiledning og etterutdanning av bønder m.v. Styret består av 3 representanter oppnevnt av Landbruksdepartementet, 2 representanter oppnevnt av Norges Bondelag og 2 representanter oppnevnt av Norsk Bonde- og Småbrukarlag. Sekretariatet for fondet ligger i Statens landbruksbank. I 1997 ble 5,2 mill. kr. tildelt til fylkesvise kurs og 183 000 kr. til landsdekkende kurs. Fondskapitalen var pr. 31.12.97 på ca. 51 mill. kr.

Hvert fylke tildeles EDL-midler etter en kvote beregnet fra landbrukets omfang i det enkelte fylke. Fylkene bes om å se bruken av EDL-midlene i sammenheng med andre kurstilbud og bruk av andre midler til kurs. EDL-midlene går i hovedsak til finansiering og medfinansiering av etterutdanningskurs for bønder (EB-kurs). Det finnes et eget EB-utvalg hos Fylkesmannens Landbruksavdeling i hvert fylke. Det meste av midlene går til kursopplegg innenfor tradisjonelt landbruk.

Rapporteringen viser at i 1996 fikk 125 kursarrangører støtte til gjennomføring av kursopplegg. Tilsammen ble 512 EB-kurs arrangert innenfor fagfeltene: Generelt landbruk, økonomi/regnskap, landbruk og miljø, plantevern, husdyrproduksjon, skogbruk, nye næringer. Rundt 5 500 deltakere har deltatt på kursene. Rapporteringen viser at en stor del av de kursene det blir innvilget midler til ikke blir gjennomført (48%). Grunnene til at kursene ikke blir gjennomført kan være konkurrerende kursarrangement og dårlig koordinering mellom kursarrangører eller det kan være at kursene ikke er basert på markedets ønsker og behov. Det kan også være forhold rundt søknadstidspunkt og søknadsprosedyren som gjør at gjennomføringsgraden er såpass lav.

Årsrapporten fra 1996 viser at kvinner utgjør kun 20% av det totale deltakerantallet. Færrest kvinner er det på kurs i plantevernautorisasjon og skogbruk - og fleste på kurs innenfor nye næringer. Det finnes ingen oversikt som viser alder på deltakere ved kurs som arrangeres.

Bygdefolkets Studieforbund, BSF

BSF er et offentlig godkjent studieforbund for landbrukets organisasjoner og lag. Dette er det eneste studieforbundet innenfor landbruket som er offentlig godkjent og som mottar midler over voksenopplæringsmidlene i KUF til studiearbeid. I tillegg finansieres den sentrale virksomheten og fylkesleddet med driftsandeler i form av medlemskontingent. På fylkesnivå bidrar også fylkeskommunen med opplæringsmidler.

BSF er organisert på tre nivå med en sentral enhet ved siden av fylkes- og kommunenivå. Det finnes BSF-sekretærer i over halvparten av landets kommuner. Disse tar seg av den praktiske organiseringen i forbindelse med studiearbeid og lokal samordning. I alle fylker er det en studieinstruktør med kontor hos fylkesbondelaget. Mange av BSFs lokale kurs finansieres over de lokale EB-midler i fylkene.

BSF tilbyr studieopplegg i form av studieringer eller brevkurs. Alle kursopplegg har godkjent studieplan. Det tilbys materiell og opplegg til kursene.

Hoveddelen av kurstilbudene er kortere studieopplegg innenfor emnene organisasjon, pedagogikk, jordbruk, skogbruk, økonomi - jus, «bygda i sentrum» (nyskaping og lokalmiljø), sertifiseringskurs og litteraturkurs. Nytt for studieåret 1997/98 er tilbudet om alternativ landbruksutdanning. Det er utarbeidet rammeplaner innenfor de ordinære landbruksfagene som jord- og plantedyrking, skogbrukslære/naturforvaltning, husdyr, økonomi. Kursopplegget er tenkt gjennomført over fire semestre med en total undervisningsramme på 475 timer og der selvstudium kommer i tillegg.

Skogbrukets Kursinstitutt, Honne

Skogbrukets Kursinstitutt (SKI) ble stiftet i 1958 etter initiativ av Det Norske Skogselskap. SKI har som formål å formidle kompetanse og viten i skogbruk og i emner i tilknytning til skogbruksnæringen. Virksomheten er landsomfattende. Medlemmene (rundt 43) i SKI er organisasjoner og institusjoner som har interesser knyttet til instituttets formål.

SKI finansierer sine driftsutgifter gjennom kursavgifter, salg av undervisningsmateriell, prosjektmidler og tilskudd. Det gis et mindre basistilskudd over Landbrukets utviklingsfond i tillegg til at det søkes prosjektmidler. Hovedtyngden av prosjektmidlene bevilges av Landbruksdepartementet. I tillegg driver instituttet Honne Konferansesenter. Dette skal være selvfinansiert.

SKI tilbyr kurs og opplæringsprogrammene Aktivt Skogbruk, Økonomisk skogbruk og Lære med skogen. Tilbudet er innenfor temaet skog i vid forstand og tilbys ulike grupper og på ulike nivåer. Satsingen går også mot skolene for å skape økt forståelse for skogen som næring og for skogen som natur og friluftsområde.

Ressurssentre videregående skole, deriblant landbruksskolene

Ressurssentrene er institusjoner som selger ulike former for tjenester, hovedsakelig opplæring, til det private næringsliv og til offentlig sektor. Det finnes ca. 250 ressursentre i Norge (1996). Ressurssentrene driver også konsulentvirksomhet, og kan bistå med produktutvikling og prøveproduksjon av artikler.

Ressurssentrene er underlagt fylkeskommunen. De er knyttet til de videregående skolene i fylket, men kan også formidle kompetanse fra høyskoler, universiteter og andre miljø med spisskompetanse innen ethvert aktuelt felt. RessursSenterNettverk er en paraplyorganisasjon for ressursentrene i Norge. De bistår med informasjon om kurstilbudene i alle fylker på Internett og er ellers veiledere for ressursentervirksomheten.

Et ressursenter kan skreddersy enhver form for opplæring etter oppdragsgivers ønske og behov. I stedet for å presentere en statisk liste over kurs og aktiviteter man kan tilby, legger sentrene opp til en fleksibel utforming av dette gjennom et nært samarbeid med oppdragsgiveren.

Mange landbruksskoler har også ressursentervirksomhet og kan tilby kortere og lengre landbruksrelaterte kurs for brukerne. Dette gjelder både innenfor tradisjonelt landbruk og nye næringer. Kursene må ha en inntjening i form av egenandeler. Fordelen rent økonomisk er at ressursentrene kan benytte seg av den kompetanse som allerede finnes ved skolene.

Natur og Næring Fjernundervisning (tidligere Landbrukets Brevskole)

Dette er en offentlig godkjent fjernundervisningsinstitusjon som er en avdeling av Landbruksforlaget.

Det tilbys rundt 60 ulike kurs innenfor fagområdene økonomi, bygdeutvikling, sertifisering, kurs på videregående skoles nivå, barn, mat og litteratur. Kursene skjer gjerne i samarbeid og koordinering med Bygdefolkets Studieforbund. Landbrukets Brevskole tilbyr kurs i de fleste modulene av studieretning naturbruk på videregående skole-nivå. Kursopplegget ble tilbudt fra september 1997 og er under oppbygging med flere fagmoduler. Den eksterne kursvirksomheten finansieres over egenandeler på kursavgifter.

Andre aktører som initierer og tilbyr kurs

I tillegg til disse aktørene vil landbrukets samvirkeorganisasjoner, jordbrukets og skogbrukets faglag og organisasjoner, regnskapslag, avløserlag, forsøksringer samt landbruksforvaltningen tilby kortere fagkurs på ulike områder.

Landbrukets Samarbeidsråd

Dette er ikke en voksenopplæringsinstitusjon, men vi tar de med her fordi de har viktige oppgaver som også omfatter initiering av opplæring og kurs (se punkt 3 nedenfor). Landbrukets samarbeidsråd er fagorganisasjonene og samvirkeorganisasjonene i landbruket som sammen har dannet ni regionale samarbeidsråd i Norge. Samarbeidsrådene er dannet for å løse fellesoppgaver på tvers av bransjene i regionene.

Arbeidsoppgavene er definert som følgende:

1. Arbeide for økt kunnskap om landbrukssamvirket overfor media, politikere og det øvrige næringslivet
2. Arbeide for økt kunnskap om landbrukssamvirket overfor fagskolene og det øvrige skoleverket
3. Være ansvarlige for opplæringstiltak overfor medlemmer, tillitsvalgte og ansatte
4. Arrangere fellesmøter, styrekonferanser o. l. for å styrke kontakten og fremme samarbeidet mellom deltakerne
5. Være ansvarlig for felles behandling av søknader om støtte, bl. a. fra 4H og NBU
6. Ha felles representasjon
7. Identifisere nye arbeidsområder og utvikle nye konsepter

3.7.2 Hva sier forskningen om etter- og videreutdanningsbehovet hos voksne?

Så langt utvalget vet er det ikke gjort større nasjonale forskningsarbeider på bønders behov for etter- og videreutdanning. Vi legger derfor til grunn en undersøkelse gjort i Nord-Trøndelag på oppdrag fra det lokale EB-utvalget (Etterutdanning for bønder).

Undersøkelsen er foretatt innenfor fylket. Det ble sendt ut spørreskjema og ca. 666 personer avga skriftlige svar. Det ble bedt om to svar fra hver familie slik at en fikk sett på både brukers og ektefelle/samboers behov for etter- og videreutdanning. Kompetansen hos utvalget som ble spurt var noenlunde på samme nivå som hos befolkningen ellers i Nord-Trøndelag. En gruppe som skilte seg ut med en høy andel av høyskoleutdannede var kvinnene. I undersøkelsen vises det også til at landbruksbefolkningen er aktiv og tar verv innenfor organisasjoner, næringsliv og politikk.

Resultatet av undersøkelsen overrasket også forskerne. Det viste seg at store deler av gårdbrukerfamiliene ikke var opptatt av etterutdanning. Utvalget av personer mener at deres utdanning og ferdigheter er godt egnet for tradisjonelt landbruk og middels egnet for annen næringsutvikling.

68,1% av personene i undersøkelsen svarer at de ikke føler behov for ny kunnskap/etterutdanning/kurs. Det er også en liten del av utvalget som tidligere har gjennomført kurs/etterutdanning, og bare 9% har konkrete planer om kurs/etterutdanning. Det er en tendens til at de som har den høyeste utdanningen fra før føler størst behov for etterutdanning. Videre er det personer med inntekt utenom bruket som angir størst behov for etterutdanning. Av de 31,9 % som føler behov for mer ny kunnskap/etterutdanning/kurs er det først og fremst kurs/etterutdanning innen planteproduksjon (42%) de ønsker seg innenfor tradisjonelt landbruk. Oppdatering på det økonomisk/administrative fagområder er også rangert høyt (25%). Kun 17% ønsket etterutdanning innen husdyrfag. Et fagområde som går igjen i kategorien «utenom tradisjonelt landbruk» er behov for etterutdanning innen data, økonomi og administrasjon.

Rapporten viser til ni hovedutfordringer for landbruket mht. kompetanse:

1. Økt spesifikk produksjonskunnskap innen tradisjonelt landbruk
2. Økt kunnskap om markedsetablering og risikotaking
3. Økt kunnskap om miljø, økologi, kvalitet og kvalitetsstyring i landbruket
4. Økt kunnskap om (samvirke)organisering og organisasjoner i en markedsøkonomi
5. Økt kunnskap om organisering av veiledning og formidling i landbruket
6. Økt kunnskap om bygde- og næringsutvikling
7. Økt kunnskap om hva landbruk og landbruksproduksjon kan være
8. Økt kunnskap om forvaltning av natur- og kulturverdier
9. Økt generell kunnskap om omstilling i bygdesamfunn

Landbrukets nye utfordringer stiller landbruksbefolkningen overfor nye kompetansekrav. I denne anledning viser rapporten til at landbrukets aktører stilles overfor betydelige utfordringer mht. koordinering av innsatsen for kompetanseutvikling.

Maximite la i presentasjonen av sitt arbeid også vekt på at landbruket måtte engasjere seg i eget kompetansesystem - for å utvikle, koordinere og tilpasse dette til beste for fremtidens brukere.

3.8 Oppsummering kap. 3

Vi spissformulerer her noen av hovedfunnene i kapittel 3;

Familien påvirker;

- rekruttering
 - gjennom meninger om egnethet, gjerne ut fra egne egenskaper som bonde
 - gjennom «kjøkkenbordsvaksinerings» og negativ omtale av eget yrke. Dette skaper ikke stolthet og optimisme hos de unge
 - gjennom ulik fordeling av arbeidsoppgaver, jenter har arbeidsoppgaver både ute og inne, gutter har arbeidsoppgaver ute, men ikke inne i huset
- likestilling
 - ved at også de voksne delvis opprettholder kjønnsdelte arbeidsoppgaver; kvinnene tar mer ansvar i gårdsdrifta enn det menn gjør av husarbeid
 - ved at flere kvinner i landbruket vil skape bedre nettverk og er rollemodeller for andre kvinner/jenter

Gården påvirker;

- rekruttering
 - gjennom muligheter og valg mht. driftsopplegg slik at de unge kan påvirke sin framtid i landbruket
- likestilling
 - ved at kvinners føler sterkt forvalteransvar mht. natur og miljø, jord og dyr, noe som er en ressurs for gården

Lokalsamfunnet og bygda påvirker;

- rekruttering
 - gjennom at guttene i større grad enn jentene vil bli boende på hjemstedet
 - gjennom at lysten til å bo på hjemstedet ser ut til å være større blant elever ved studieretning for naturbruk enn for andre elever ved vgs.
 - gjennom å tilby et kultur- og fritidstilbud til både gutter og jenter
- likestilling
 - gjennom lokale muligheter for arbeid som står i samsvar med utdanning (for inngiftede til gård spesielt)
 - gjennom å tilby miljø, nettverk og fellesskap

Organisasjonene påvirker;

- rekruttering
 - gjennom å tilby - eller ikke tilby et faglig nettverk for de unge bøndene.
 - å skape debatt og engasjement om temaet generasjonsskifter, spesielt rettet mot odelsjenter
 - gjennom å presentere landbruket på en måte som er attraktiv for unge som har mange andre alternativ mht. jobb og bosted
- likestilling
 - gjennom å arbeide for større deltakelse fra kvinner (tillitsvalgte og medlemmer)
 - å presentere jord- og skogbruk som ei næring også for kvinner - og synliggjøre kvinners ressurser

Landbruksforvaltningen påvirker;

- rekruttering
 - gjennom forvaltning av virkemidler (økonomiske og juridiske), og gjennom å debattere og veilede kundene mht. generasjonsskifter
 - gjennom å informasjon, formidling av virkemidler og muligheter også til de unge, og bidra til å skape nettverk og aktivitet blant odelsjenter
- likestilling
 - gjennom forvaltning og rådgiving som er tilpasset kvinner og som bygger på kunnskap om kvinners situasjon
 - gjennom å arbeide for flere kvinner i egen etat, spesielt i ledelsen

Utdanningen påvirker;

- rekruttering
 - ved at jentene er mer usikre om overtakelse, også under utdanning, enn guttene
 - ved at jentene interesserer seg for stell av dyr, guttene for tekniske/mekaniske fag
 - ved at rådgivningen oppleves som en hindring/ikke god nok
 - ved at ungdommen tvinges til å velge utdanningsløp for tidlig
 - ved mangel på utdanningstilbud til de som ønsker å ta over gård etter annen utdannelse og yrkeskarriere
- likestilling
 - ved at jentene føler seg forskjellsbehandlet i praksisundervisningen
 - ved mangel på kvinnelige forbilder/spesielt praksislærere

4. Økonomiske, juridiske og skattemessige forhold av betydning for likestilling og rekruttering

4.1 Hvordan påvirker økonomien i landbruket rekruttering og likestilling?

I forbindelse med generasjonsskiftet tas mange beslutninger av økonomisk karakter. De beslutninger om investering, bosetting og videre drift som skjer i forbindelse med et generasjonsskifte er viktige for utviklingen av det enkelte bruk og derved også for produksjons- og strukturutviklingen i landbruket. Gjennomføring av et generasjonsskifte vil også påvirke både den eldre og yngre generasjons livssituasjon, valgmuligheter og økonomi. En vurdering av de framtidige inntektsmuligheter i næringen og på bruket vil stå sentralt i beslutningene som tas omkring driftsform og investeringer – eller om eiendommen tenkes videreført som bosted.

Den eldre generasjon legger det økonomiske grunnlaget for sin pensjonisttilværelse ved opptjening av pensjonspoeng i yrkesaktiv alder, annen pensjonssparing og pengeplassering, kårbetingelser og salg av gårdsbruket. Arbeid og inntekt utenom bruket, eller supplerende virksomhet på bruket, kan gjøre det lettere for den eldre generasjon både å tjene opp tilstrekkelig pensjonspoeng, og å overlate driften til neste generasjon før pensjonsalder. På den annen side kan heltidsbrukere finne det vanskelig å overdra gården tidlig siden de fremdeles har mange yrkesaktive år igjen samtidig som de ikke har noen annen yrkestilknytning.

Økonomien på gården har også betydning for likestilling. Dette kan dreie seg om de økonomiske disponeringer som deling av inntekt og de sosiale og velferdsmessige betingelser en slik fordeling gir. Det kan også dreie seg om gårdens samlede inntektsgrunnlag og muligheter for arbeid på gården eller utenfor gården.

I dette avsnittet beskriver vi først sentrale faktorer som påvirker økonomien i landbruket, herunder både inntekter fra bruket og inntektskombinasjoner. Deretter vurderer vi nærmere hvilken betydning økonomi har for likestillings- og rekrutteringssituasjonen i landbruket.

Næringsinntekter fra landbruket

Inntekter i landbruket kommer fra priser på de varer som landbruket produserer og tilskuddsordninger. I tillegg til produksjon av landbruksvarer bidrar landbruket med fellesgoder til samfunnet ved at det legger grunnlag for bosetting, sysselsetting, matvaresikkerhet og produksjon av miljø- og friluftsgoder m.m.. Disse faktorene omsettes ikke i ordinære markeder og skaper behov for offentlig finansiering og gjennomføring av tiltak overfor landbrukssektoren.

St.prp. nr. 8 (1992-93) Landbruk i utvikling og Stortingets behandling av denne, innebærer at landbruksbefolkningen skal sikres muligheter for inntekt og levekår på linje med den øvrige befolkningen. I St.prp. nr. 8 ble det også lagt vekt på å styrke bøndernes rolle som selvstendige næringsdrivende, med økt vekt på utformingen av de generelle og langsiktige rammevilkår for næringens utvikling. Det er understreket at en gjennom inntekt/og investeringspolitikken må

få tilpasset produksjonskapasiteten slik at det ikke stimuleres til høyere produksjon og ressursinnsats enn det er rom for i markedet.

Landbrukets produksjon er derfor regulert innenfor visse rammer. Det er bl.a. etablert kvoteordninger for melk og konsesjonsbestemmelser for de kraftfôrkrevende produksjoner. Prisene følger av de avtalepriser som settes i tilknytning til jordbruksoppgjøret, importbestemmelsene og markedssituasjonen. Samtidig har bonden muligheter for å påvirke inntektssituasjonen gjennom valg av produksjon og produksjonsmåter, kvalitet og tilpasninger på kostnadssiden. De inntekter den enkelte næringsutøver oppnår er derfor avhengig både av forhold næringsutøveren selv har kontroll over og forhold som utøverne ikke bestemmer over.

Forskjeller i inntekt mellom produksjoner og regioner kan skyldes ulike bruksstørrelser, ulike klimatiske forhold og forskjeller i den enkeltes tilpasning når også arbeids- og inntektsmulighetene utenom jordbruket tas i betraktning. I tillegg vil distriktsdifferensiering mht. budsjettoverføringer fra jordbruksavtalen spille inn (se nedenfor).

Skogbrukets inntekter kommer i hovedsak fra salg av tømmer. Aktiviteten i næringen har nær sammenheng med markedsforholdene for skogprodukter. Virkemidlene i skogpolitikken har derfor som mål at næringen skal kunne utnytte de markedsmuligheter som er til stede.

I Jordbruksforhandlingene fastsettes målpriser som er priser jordbruket skal kunne nå i et balansert marked og ved det fastsatte importregimet. Importregimet er ikke gjenstand for forhandlinger. I tillegg får bøndene deler av sin inntekt fra budsjettoverføringer fra staten.

Budsjettoverføringene over jordbruksavtalen er bygd opp om følgende hovedgrupper av virkemidler :

Produksjonsavhengige virkemidler : Støtte for hver kilo kjøtt eller liter melk som blir produsert. Disse virkemidlene stimulerer til økt produksjon.

Produksjonsuavhengige virkemidler : Støtte til hvert dyr eller dekar jord, uavhengig av hvor mye som blir produsert. Disse virkemidlene kan stimulere til ekstensiv drift.

Virkemidler uten direkte innvirkning på inntekt : Her kommer velferdsordninger, investeringsstøtte, kulturlandskapsmidler, forskning, forsøksringer mm.

Jordbruksavtalens virkemidler differensieres etter kriteriene distrikt, bruksstruktur og miljø. Dette for å nå landbrukspolitiske mål om en miljøvennlig landbruksproduksjon og likeverdige levekår og bosetting i hele landet. Innenfor Jordbruksavtalen er det kun Bygdeutviklingsmidlene (BU-midlene) som differensieres etter kriteriet kjønn.

Yrkes- og inntektskombinasjoner

Yrkes- og inntektskombinasjoner er et vanlig forhold for mange gårdbrukere. Dette vil si at inntekten er sammensatt av flere kilder, enten på gården eller utenfor gården.

Når en skal beskrive og vurdere økonomien i landbruket og dens betydning for rekruttering og likestilling er det naturlig å se på landbrukshusholdets samlede økonomi. Mulighet for lønnsinntekter utenfor bruket kan i mange tilfeller være avgjørende for valget om overtagelse.

I et hushold med flere medlemmer kan en skille mellom følgende brukstyper: Heltids familiebruk (begge ektefeller arbeider på gården), tradisjonelt kombinasjonsbruk (kun mannen har arbeid utenom bruket), moderne kombinasjonsbruk (mannen er heltidsbonde, kona

arbeider utenom bruket), trippelkombinasjon (begge ektefeller kombinerer gårdsdrift og arbeid utenom).

De moderne kombinasjonene og trippelkombinasjonene har økt mens den tradisjonelle kombinasjonene har hatt sterk tilbakegang. I løpet av de siste 20 årene har derfor lønnsinntekter utenfor bruket blitt stadig viktigere for jordbruksfamilienes samlede økonomi. I 1980 utgjorde inntektene fra annen virksomhet 20% og i 1996 vel 50%. Denne utviklingen ser vi også i en rekke europeiske land. Mellom 1980 og 1995 gikk andelen av norske brukerfamilier med mer enn 90% av inntektene fra bruket ned fra 32% til 23% (SSB). Tendensen skyldes bl.a. den økte andelen kvinner som tar seg arbeid utenfor bruket. I 1995 arbeidet 31% av bondekvinnene halv stilling eller mer utenfor bruket og denne andelen har vært økende i de siste åra. Beregninger på grunnlag av SSBs utvalgstillinger viser at kvinnenes bidrag til de totale inntektene i jordbrukshushold har økt fra 26% i 1985 til 31% i 1990 og 34% i 1995 (Jervell og Løyland 1997). I tillegg er det også en stor andel av den mannlige landbruksbefolkningen som har inntektsgivende arbeid utenom bruket.

Den økende andelen av inntekter utenfra bruket kan forklares ut fra to forhold. På den ene siden kan den økende tendensen til lønnsarbeid være respons på fallende lønnsomhet i landbruket eller for små inntekter fra et deltidsbruk. Brukerfamilien er opptatt av å skaffe ekstraintekter for å opprettholde levestandarden.

På den andre siden kan en slik økende tendens til lønnsarbeid forstås ut fra et ønske om og interesse av å ha en jobb i tillegg til å drive landbruk, uten at dette har direkte sammenheng med lønnsomheten i landbruket.

Mekanisering og rasjonalisering har ført til økt produksjon og behovet for arbeidskraft har blitt mindre. Dette har åpnet for denne muligheten til å ta seg arbeid utenom bruket. Etterhvert som ungdom (kvinner og menn) tar høyere utdanning og opparbeider seg en yrkeskompetanse utenom jordbruket, vil det sannsynligvis være flere og flere som faktisk ønsker inntektskombinasjoner for å kunne nytte sin faglige bakgrunn. Valget om å arbeide utenom bruket kan bunne i et ønske om å ha et faglig og sosialt arbeidsmiljø.

Blekesaune og Krokstad (1997) peker på flere forhold som tyder på at den kvinnelige yrkesaktiviteten først og fremst bærer preg av en selvstendig yrkeskarriere, og slett ikke er noen midlertidig løsning for å skaffe ekstra inntekter til landbruket: Kvinner velger i helt annen grad enn tidligere å investere tid og penger i utdanning. Dette tyder på at utdanningen inngår i en større plan. Kvinner venter lenger med å gifte seg, venter lenger med å få barn, og er gjerne ugifte når de starter yrkeskarrieren basert på fagutdanning. Yrkesaktiviteten går ikke avgjørende ned i småbarnsperioden. Nå kan vi derfor snakke om et helt annet kvinnelivsløp enn tidligere, der en selvstendig yrkeskarriere er et sentralt trekk. Dette innebærer også at kvinnene ikke lenger er avhengig av menn for å finne seg en plass i bygdesamfunnet.

Rekruttering og økonomi

Vi har tatt utgangspunkt i undersøkelsene til Eldby (1996) og Maximite (1998) for å kunne si noe om hvilken betydning økonomi i landbruket har for rekruttering. Inntrykket er at økonomiens betydning er noe ulikt vektlagt i de to undersøkelsene.

I følge rapporten fra Maximite er den økonomiske situasjonen og rammevilkårene i landbruket en avgjørende hindring for ungdom når det gjelder spørsmålet om å overta og

drive gård. De økonomiske rammebetingelsene virker også inn på ungdommenes egne holdninger til bondeyrket og samfunnets og foreldrenes holdninger til yrkes status og det å være bonde.

Eldbys (1996) undersøkelse blant odelsberettigede viser ingen klar sammenheng mellom gårdens økonomiske bæreevne og vilje til overtagelse. Andelen som ønsker å overta er likt fordelt uavhengig av økonomi. Det er en viss forskjell mellom jenter og gutter når det gjelder ønske om å overta bruk med god økonomi. Bare 37% av jentene som kommer fra gårder med best økonomi¹¹ ønsker å ta over, mot 63% av jenter fra gårder med dårligst økonomi. For guttenes del er det en svak tendens i retning av at de er mer interessert i å ta over hvis bruket har god økonomi. Utvalget er imidlertid såpass lite at funnet ikke er statistisk signifikant. Jentene ser i motsetning til guttene ut til å foretrekke bruk som er mindre enn 100 dekar hvor det ikke er foretatt større investeringer og hvor det ikke er mer enn ett årsverk. I kapittel 2 så vi også at jenter i større grad tar over små bruk enn store.

Eldbys teoretiske hypotese var at ønsket om overtagelse var størst hos de som kom fra gårder med god økonomi, men dette kunne hun altså ikke påvise. En årsak kan være at muligheten for inntektskombinasjoner gjør at økonomien i selve gården ikke spiller en avgjørende rolle. Eldby viser også til at 7% av de odelsberettigede tror eller vet at gårdsbruket vil være familiens viktigste inntektskilde i framtida. I utvalget var det 31% som hadde en slik betydning for familiene. Dette «funnet» kan si noe om hva dagens ungdomsgenerasjon vil velge av yrkestilpasninger når de går inn i landbruket. Det ser ikke ut til at ungdom anser det som realistisk å drive gårdsbruk på heltid eller det kan være et uttrykk for et ønske om å ha et yrke i tillegg til landbruket.

På bakgrunn av de nevnte undersøkelsene er det vanskelig å si med sikkerhet at inntektsmuligheter og økonomi på gården er en *avgjørende årsak* til at ungdom ikke ønsker å ta over landbrukseiendommer. Økonomien i landbruket er imidlertid en av flere faktorer som ser ut til å påvirke valg om overtagelse. Dette gjelder særlig for guttene. Derimot blir økonomien langt mer avgjørende for beslutningen om å gå aktivt inn i landbruksyrket. Dette blir forsterket i perioder med stramt arbeidsmarked og gode alternative inntektsmuligheter.

Likestilling og økonomi

Under likestilling ser vi først på landbrukskvinnerens posisjon i landbruket og på bygda. Deretter har vi valgt å legge vekt på inntektsdeling mellom kvinner og menn og hvordan dette påvirker kvinnenens sosiale og skattemessige stilling i landbruket. I den forbindelse har vi hentet en del informasjon fra brosjyren «Nøkkelinformasjon om kvinner i landbruket» (1997).

Kvinner i Bygde-Norge har jevnt over bedre utdanning enn menn. På mange gårdsbruk har ofte mannen landbruksutdanning mens kvinnen gjerne har relevant yrkesutdanning for det lokale arbeidsmarkedet. Det er derfor kvinnen som er best kvalifisert for en karriere i lønnsarbeid og eventuelt for etablering i nye næringer. I tillegg til at kvinner i stor grad tar arbeid utenfor bruket, ser vi også at mange kvinner starter med tilleggsnæringer i landbruket (BU-tiltak). Et interessant spørsmål i denne sammenheng er hvordan disse forholda påvirker

¹¹ Indikatoren som er brukt for å definere gårdens økonomi sier noe om potensialet ved gårdene i utvalget og gir først og fremst et bilde av en families behov for ekstra inntekter. Indikatoren er utarbeidet på bakgrunn av spørsmålet: «Hvis du skal vurdere den økonomiske siden ved bruket som du har odelsrett til, hvordan vil du karakterisere inntektsmulighetene på bruket?»

maktbalansen på gården. En kan anta at kvinnene gjennom å bli mer økonomisk selvstendige enn tidligere, styrker sin formelle og uformelle posisjon på gården og i bygda.

I henhold til nye skatteregler innført i 1992 skal det skilles mellom den delen av avkastningen fra landbruket som skyldes kapital bundet i næringa, og den avkastningen som skyldes arbeidsinnsats. Konsekvensen er at personinntektsandelen fra bruket er blitt redusert. Skattemotiverte tilpasninger sammen med hensyn til en fremtidig alderspensjon gjør at mange bønder fører hele inntekten på en av ektefellene. Ofte føres inntekten på mannen som vanligvis står oppført som hovedbruker, til tross for at kvinner faktisk legger ned rundt ¼ av alt registrert arbeid innen landbruket. Dette er en klar ulempe for landbrukskvinnenes rett til pensjonsgivende inntekt.

Det å få ført en rettmessige del av gårdens inntekt på seg selv vil ha en egenverdi for mange kvinner. Å oppnå egen inntekt kan gi anerkjennelse og identitet, og i tillegg danner egen inntekt grunnlag for en rekke sosiale og juridiske rettigheter. Vi har allerede vært inne på oppsporing av pensjonspoeng. I tillegg kan det nevnes at ved skilsmisse er det kvinnens registrerte arbeidsinntekt som danner grunnlag for de fleste rettigheter. Det er viktig at både kvinner og menn i landbruket er kjent med disse forholdene.

4.2 Jordbruksavtalens tilskuddsordninger

I beskrivelse av Jordbruksavtalens ordninger er det lagt størst vekt på tiltak og ordninger som enten har en uttalt målsetting om å fremme kvinner og unges muligheter i landbruket eller som kan bidra til en slik virkning uten at det er et uttalt mål. Andre tiltak som vurderes å ikke ha noen særskilt virkning er også kort beskrevet.

Budsjettoverføringene over jordbruksavtalen inneholder følgende hovedposter av virkemidler, St.prp.nr. 1 (1997-98) Landbruksdepartementet :

Poster	Mill. kr.
Fondsavsetninger (herunder BU-midlene)	586,860
Markedsregulering (til kostnader ved markedsregulering)	188,800
Pristilskudd (utbetaling pr. produsert kg. kjøtt eller liter melk)	1 968,600
Direkte tilskudd (utbetaling pr. dyr eller areal)	6 413,079
Markedsordninger (til dekning av omsetningskostnader)	892,650
Utviklingstiltak (forskning, forsøksringer, inseminering, økologisk jordbruk mm)	256,000
Velferdsordninger (avløser, folketrygd, sykepenger mm.)	1 606,110
SUM	11 912,099

Utvalget har her sett på de muligheter som finnes til dreining eller vektlegging av ulike virkemidlene over jordbruksavtalen og som kan fremme likestilling og rekruttering i landbruket. De ordninger utvalget har trukket ut og sett på i en slik sammenheng er følgende hovedposter: Fondsavsetninger (herunder BU-midlene), noen av de direkte tilskuddene, utviklingstiltak og velferdsordninger.

Vi gir her en beskrivelse av de enkelte ordninger som inngår i de hovedpostene som utvalget finner det aktuelt å se nærmere på. Deretter er det foretatt en vurdering av hver ordning eller hovedgruppe av ordninger. Disse vurderinger er forsøkt delt på likestilling og rekruttering selv om vurderingene enkelte steder kan være sammenfallende.

4.2.1 Fondsavsetninger over Landbrukets utviklingsfond, LUF, (herunder BU-midler)

Under denne hovedposten trekker vi fram bygdeutviklingsmidlene (BU-midlene) pga. midlenes målsetting om å skape arbeidsplasser og aktive bygdesamfunn ved en prioritering av kvinner og unge. Når det gjelder BU-midlene skiller disse seg fra andre hovedgrupper virkemidler over Jordbruksavtalen ved at det ligger krav til eget initiativ og aktivitet bak. Dette er midler som søkes om på grunnlag av forretningsplaner og beskrivelse av prosjekt eller virksomhet. Søker har imidlertid ikke «krav» på midlene og tildeling skjer ut fra prosjektets kvaliteter.

BU-midlene er en del av landbrukspolitikken for omstilling innen landbruket og avsettes årlig over jordbruksavtalen. Midlene skal fremme lønnsom næringsutvikling innen og i tilknytning til landbruket ved å:

- Medvirke til at det etableres og/eller utvikles småskalapregede virksomheter/tiltak.
- Fremme tiltak som legger forholdene til rette for næringsutvikling i lokalsamfunnet.

Det skal særlig satses på menneskelige og naturgitte ressurser knyttet til bygda og til landbruket. Tiltak for å skape strukturer og miljø for omstillinger i bygdesamfunnene vektlegges.

Bygdeutviklingsmidlene er en del av landbrukspolitikken for omstilling innen landbruket og primærmålgruppen er derfor personer med landbrukstilknytning. Det kan også gis støtte til samarbeidsprosjekter i bygdene der personer uten landbrukstilknytning deltar. Det skal særlig legges vekt på fremme av samarbeidstiltak og tiltak som gir arbeidsplasser for kvinner. Videre skal det legges vekt på varig og lønnsom sysselsetting i distrikter med særlige sysselsettingsvansker eller svakt utbygget næringsgrunnlag.

Bygdeutviklingsmidlene tildeles på tre nivåer. Sentralt forvaltes de av Statens landbruksbank, på fylkesplan av Fylkesmannens landbruksavdeling. I tillegg disponerer 49 landbruksavhengige kommuner Bygdeutviklingsmidler. Midlene er i stor grad samordnet med andre nærings- og distriktsrettede virkemidler fra Kommunal- og regionaldepartementet og Statens nærings- og distriktsutviklingsfond (SND), bl.a. gjennom samordning av styringsorganer på fylkesplan (BU-styrene).

Hvert fylke utarbeider selv strategier og handlingsplaner for bruk av Bygdeutviklingsmidlene innenfor de rammer som settes av Landbruksdepartementet i forskrifter og rundskriv.

BU-midlenes består av en rekke ulike ordninger. Vi beskriver her de enkelte ordninger og gir en vurdering av de likestilling- og rekrutteringsmessige faktorer rundt disse.

Vi begynner med de ordninger som har som mål å fremme rekruttering eller likestilling. Dette er praktikantordningen, støtte til onnebarnehager og etablerertilskott ved generasjonsskifte. Noen av ordningene (etablererstipend, arbeidskraftstøtte, støtte til bedriftsutvikling og investeringer i tilleggsnæringer) har vi gruppert slik at det gis en samlet vurdering av gruppen. Til slutt kommer vi inn på investeringer i tradisjonelt jord- og hagebruk.

Praktikantordningen

Praktikantordningen har som mål å sikre rekruttering til landbruket ved at de unge får mulighet til å skaffe seg praksis for videre utdanning eller jobb innenfor landbruket. Spesielt er det viktig å nå jentene, som ellers kan ha vansker med å skaffe seg nødvendig praksis.

En praktikant kan få praksis hos en vert i min. 6 og max 12 mnd. Lønnen er regulert til 65% av lønnstrinn 1 i Statens lønnsregulativ. Verten får refundert 60 % av sine lønnsutgifter samt alle utgifter til kurs og verneutstyr. Praksisperioden skal inneholde allsidig og variert landbrukspraksis under grundig veiledning og oppfølging. Praksisens innhold er beskrevet i en skriftlig avtale som underskrives av vert, praktikant og landbrukskontor/ kommunen.

Ca. 14 mill. kr. (3,2%) av de totale BU-midler i 1997 gikk til praktikantordningen. Dette gikk til rundt 350 praktikanter som gjennomførte en praksisperiode på 6-12 mnd. Av dette var det 177 jenter. Andelen tiltak og midler til jenter økte fra 1996 til 1997 og er nå på 50%.

Vurdering av praktikantordningen

Rekruttering

Praktikantordningen har i hele tiden den har eksistert vært en populær ordning med mange søkere. Nå registrerer noen fylker en nedgang i antall søknader til praktikantordningen. Det er da særlig tilgangen på praktikanter som går ned. Praktikantene som går inn i ordningen trenger praksisen til videre utdanning (eks. Veterinærhøgskolen) - eller de ønsker praksis for å få en bredere innsikt i praktisk landbruk. En kan ikke se bort at i en tid med større arbeidsledighet blant unge har ordningen vært et mer attraktivt alternativ.

Praktikantordningen fyller det formelle behovet for landbrukspraksis for de som går inn i ordningen. Vi har også grunn til å tro at de fleste praktikanter virkelig får en god og allsidig praksis. Imidlertid kan det være behov for å ruste opp selve ordningen og lage den mer spennende for de unge. En ting kan være å sette klarere krav til opplæringen og et klarere krav i forhold til arbeidskontrakt og type praksis som verten forplikter seg på å gi. Å være praksisvert vil kreve at bonden er bevisst sitt arbeidsgiveransvar, og legger opp arbeidsmetoder, sikkerhet og samarbeidsform etter dette. Tilbud om kurs i løpet av praksisperioden må videreføres og kanskje forsterkes. Et bevis/attest som er standardisert vil kunne gi praksisperioden en høyere kompetansemessig verdi. Bedre informasjon vil også bidra til å styrke rekrutteringen til ordningen.

Likestilling

Ordningen kan ikke i like stor grad ses som et likestillingstiltak siden det er en ren rekrutteringsordning. Likevel vil noe av likestillingen dreie seg om rekruttering av flere jenter/kvinner til landbruket. Derfor er det viktig at antall jenter som inngår i ordningen økes. Etter at praktikantordningen inngikk i de øvrige BU-midlene ser en at andelen midler til jenter har gått ned. Her uttrykker enkelte fylker at de føler fokuset på jenter som hovedmålgruppe er tonet noe ned i forhold til tidligere år og at de vanskelig kan forsvare en prioritering av jenter kun ut fra forskriften. Ut fra rapporteringen kan det se ut til at en del odelsjenter/jenter som skal overta gård søker praksisplass. Her kan det være et ønske om å oppleve noe annet enn foreldrenes gårdsbruk og at det er lettere å slippe til eller lære av andre - eller det er kan være resultat av en praktisk tilpasning til forskriften som ikke tillater praksis på eget eller foreldrenes bruk.

Her må det fortsatt gis klare signal om fordeling til jenter gjennom BU-midlenes styringsdokumenter (rundskriv og forskrift). Videre kan en sette fokus på kvinnelige praksisverter og arbeide for å få flere av disse.

Onnebarnehager

Målet med ordningen er 1) Å frigjøre småbarnsforeldres tid slik at begge foreldrene kan delta aktivt i gårdsdriften, og 2) Gården kan være en farlig lekeplass, særlig i onnene. Ut fra sikkerhetsmessige hensyn kan onnebarnehage være en måte å gi barna sikrere omgivelser.

Oppstart og drift av tidsmessig avgrensede barnehagetilbud (onnebarnehager) knyttes til arbeidstopper innenfor landbruket. Tilbudet knyttes gjerne til onner (høyonn, lamming, våronn etc.) og tilbudet kan ha ulik varighet (alt fra noen få dager til flere måneder). Onnebarnehagene skal ha kontakt med den kommunale barnehageetat, for veiledning og evt. besøk til kommunale barnehager mm. Hvis onnebarnehagen ønsker statlig barnehagetilskudd (som gis pr. barn), må den formelt godkjennes av kommunen. Den har da krav på statlig støtte.

Fylkesmannens landbruksavdeling behandler søknader og har kontakt med barnehageetat/-konsulent.

Ca. 1,2 mill. kr. (0,3%) av de totale BU-midler i 1997 gikk til onnebarnehager. Dette gikk til rundt 87 prosjekt. Det er ingen øvre støttegrense for bruken av midler til ordningen, men det viser seg at stipendene ligger på 10.000 - 20.000 kr.

Vurdering av onnebarnehager

Rekruttering

Onnebarnehagene kan ha en funksjon både i forhold til rekruttering og likestilling. I forhold til rekruttering vil ordningen kunne gi praksis- og kortvarig arbeidsmuligheter for unge som tar en utdanning innenfor undervisning. Videre vil onnebarnehager kunne være et tilbud til småbarnsforeldre i landbruket som har behov for avgrenset tilbud om barnepass.

Onnebarnehagene startes ofte av lokale lag eller foreninger, eller av privatpersoner som ser behovet for et slikt tilbud og gjør en innsats for å få dette igang. Det er imidlertid få søknader hvert år og enkelte fylker har ingen. I et fylke har en også gått inn på å samarbeide med eksisterende barnehager om å få landbruk inn som et tema med temauke, med besøk på gård o.l. Det er få av onnebarnehagene som går inn på den formelle godkjenningen og gjennom den mottar statlig støtte.

Om ordningen vurderes som viktig og ønskes videreført kan det være et behov for å se oppstart og drift i en større sammenheng. Det kan være mulig å knytte ordningen opp mot lærer- eller førskolelærerutdanning (eller andre aktuelle utdanningsveger) og se drift av en onnebarnehage som et praksistilbud for studentene - eller sommerjobb. Det vil fremdeles være behov for å knytte ordningen opp mot kommunal barnehageetat for veiledning og sikring av kvalitet. Utarbeidelse av materiell til bruk i barnehagen kan gjøre ordningen lettere å formidle for Fylkesmannens landbruksavdeling.

Likestilling

For likestilling er ordningen et viktig virkemiddel for at kvinner skal kunne delta mer aktivt i drifta. Det er fremdeles kvinnene som har størst arbeidsbyrde mht. barn og på gårder der barna ikke går i ordinær barnehage kan et slikt korttidstilbud i de travleste periodene gi begge foreldre mulighet til å arbeide ute på gården. I en tid hvor fler er yrkesaktive utenfor gården kan en anta at andelen som benytter seg av barnehageplass også øker. Bedre informasjon om ordningen vil helt klart være nødvendig for å øke bruken av tilbudet.

I tillegg bør det ses på muligheten for å at støtte til onnebarnehager kan gå til nye og mer utradisjonelle barnepassordninger. Dette må i tilfelle vurderes ut fra erfaringene i fylkene.

Etablerertilskott ved generasjonsskifte

Ved generasjonsskifte på landbrukseiendommer kan det gis tilskott til gjennomføring av mindre investeringer som er nødvendige for å opprettholde driften på gården. Ordningen skal også stimulere til at kvinner overtar gårdsbruk og tar aktivt del i drifta. Det kan gis tilskott til investeringer i fast driftsapparat som driftsbygning og eventuelt nødvendige investeringer i grøfting, kanalisering, vegbygging og framføring av vann, når disse investeringene gjennomføres samtidig med byggearbeidene på driftsbygningen.

Tilskottet kan gis med inntil 35% av godkjent kostnadsoverslag begrenset oppad til kr. 105.000 pr. landbrukseiendom. For kvinnelige brukere kan tilskottet gis med inntil 50% av godkjent kostnadsoverslag begrenset oppad til kr. 150.000 pr. landbrukseiendom. Øvre kostnadsgrense for investeringer som det kan gis tilskott til er kr. 300.000. Fristen for å fremme søknad om etableringstilskott er 5 år regnet fra tidspunkt for eierskifte.

Midlene til etablerertilskott ved generasjonsskifte går over rammen til investeringer i tradisjonelt landbruk. Nærmere 8 mill kr. av BU-midlene til tradisjonelt landbruk gikk i 1997 til denne ordningen. Dette dreide seg om 86 saker. 2 søknader kan det ikke redegjøres for mht. kjønn. Forøvrig var det 54 mannlige søkere som tilsammen fikk innvilget rundt 4,4 mill. kr. og 30 kvinnelige søkere som fikk innvilget nærmere 3,4 mill. Vestfold, Aust-Agder og Sogn- og Fjordane hadde ingen søknader, mens Oppland og Buskerud var de fylkene som hadde flest søknader om etablerertilskott (13 i hvert fylke).

Vurdering av etablerertilskudd ved generasjonsskifte

Rekruttering

Ordningen med etablerertilskudd ved generasjonsskifte skal gå til nødvendige investeringer for å opprettholde driftsapparatet på gården ved et generasjonsskifte. Ordningen vil kanskje ha størst effekt på rekrutteringen i og med at tilskottet er ment å gi den yngre generasjon økonomisk støtte i en vanskelig startfase. Tilskuddet har ingen aldersbegrensning.

Investeringer opp til 300.000 kr. kan støttes, hvorav 50% av investeringen til kvinner og 35% til menn. Samtaler med noen fylker tyder på at enkelte fylker har en bevisst prioritering av ordningen før eller i forhold til investeringer til bruksutbygging, mens rapportering viser at andre fylker ikke bruker mulighetene innenfor ordningen i det hele tatt. Her kan grunnen være at det foretas en stram prioritering av bruksutbyggingssaker innenfor en begrenset bevilgning.

Innenfor dagens forskrift kan investeringsformål som investeringer i fast driftsapparat som driftsbygning og eventuelt nødvendige investeringer i grøfting, kanalisering, vegbygging og framføring av vann - når disse investeringene gjennomføres samtidig med byggearbeidene på driftsbygningen. Disse investeringene går under «mindre investeringer for å opprettholde drifta» og en kan anta at mange unge kan ha behov for noe større investeringer hvis overtakelse innebærer store endringer i produksjonsmåte eller gården har svært nedslitt utstyr. Dette kan være en av årsakene til at ordningen er relativt lite brukt.

Likestilling

Effekten og hensikten av ordningen er drøftet under rekruttering. De samme hensynene vil gjelde for likestilling. I og med at satsen er forskjellig for kvinner og menn kan ordningen også gi en ekstra effekt for kvinner.

Bedriftsretta virkemidler, herunder ordningene etablererstipend, arbeidskraftstøtte, støtte til bedriftsutvikling og investeringer i tilleggsnæringer.

Etablererstipend

Ordningen har som mål å fremme lønnsomme etableringer. Stipendet kan gis i forbindelse med utredningsfasen hvor etablereren forbereder seg på en evt. etablering - eller til selve etableringsfasen. Ordningen er åpen for både kvinner og menn og fellesprosjekter/samarbeid.

Maksimalt beløp for begge fasene samlet er kr. 200.000. Ordningen er åpen for unge søkere, men det viser seg å være relativt få unge søkere.

Ca. 28,3 mill. kr (6,3%) av de totale BU-midlene gikk i 1997 til etablererstipend. Dette fordelte seg med 3,2% på utviklingsfasen og 3,1% på etableringsfasen. Av disse ble 56% tildelt til kvinner.

Arbeidskraftstøtte

Ordningen skal bidra til å gjøre nystartingsfasen for virksomheter lettere ved at det kan gis støtte til egen lønn eller lønn for ansatte (ikke familie). Dette kan også fremme sysselsetting. Ordningen gjelder ikke tradisjonelt landbruk.

Midlene kan søkes først når bedriften er oppe i en omsetning på over kr. 60.000 og søknad må fremmes i løpet av virksomhetens 5 første år. Det kan gis en samlet støtte på 80.000 kr. fordelt over 3 år til egen arbeidskraft, og en prosentdel av bruttolønn utbetalt til leid arbeidskraft også fordelt over en 3-årsperiode.

Ca. 9,7 mill. kr. (2,2%) av de totale BU-midlene gikk i 1997 til arbeidskraftstøtte. Av dette ble rundt 55% tildelt til kvinner.

Bedriftsutvikling

Dette er et tilskudd som skal gå til videreutvikling av bedriften, som f.eks. produktutvikling, kompetanseoppbygging, markedsundersøkelser, testsalg, nettverksbygging, markedsføring (ikke tilknyttet eksisterende produkter/markeder) o.l.

Tilskudd kan gis med inntil 50% av godkjent kostnadsoverslag, kvinner kan få inntil 75% av godkjent kostnadsoverslag.

Ca. 16 mill. kr. (3,6%) av de totale BU-midlene i 1997 gikk til bedriftsutviklingstiltak. Av dette gikk rundt 43% til kvinner/kvinnetiltak.

Investeringer i tilleggsnæringer (utenom tradisjonelt)

Det kan gis tilskudd og investeringslån til investeringer i nybygg, utvidelse, ombygging og modernisering av bygninger og anlegg for den virksomhet som skal drives. Det kan også gis støtte til anskaffelse av varig produksjonsutstyr.

Tilskott kan gis pr. landbrukseiendom med inntil 30% av godkjent kostnadsoverslag mens investeringslån er rentefritt og kan dekke inntil 40% av det resterende etter at tilskott er beregnet.

Ca. 133 mill. kr. (29,5%) av de totale BU-midlene i 1997 gikk til investeringer i tilleggsnæringer. Av disse gikk 31% til kvinnetiltak.

Vurdering av de bedriftsrettede virkemidlene

Rekruttering

Disse virkemidlene er i hovedsak rettet mot bedriftsetableringer. Ordningene er ment å dekke perioden fra idé via oppstart av virksomheten til behov for videre utvikling. Det viser seg at det er de «voksne» som er mest aktive når det gjelder å søke om BU-midler. Det er relativt få unge som starter opp egen virksomhet. Evalueringen av BU-midlene trekker fram behovet for å fokusere mer på de godt voksne når det gjelder mer økonomisk retta virksomhet, mens en for de unge må styrke arbeidet med tilrettelegging og lokalsamfunnstiltak. Dette underbygges delvis av rapporten fra Maximite as. som vektlegger kreative tiltak i bygdemiljøet, spesielt for å skape gode miljøer for de unge.

Imidlertid viser utvalgsarbeidets eksterne prosess at unge ser svært positivt på at det skjer nye ting på gården og i nabolaget. Dette kan styrke deres motivasjon for å overta gården.

Hanne Eldby har også i sin undersøkelse kommet fram til at mange av de odelsberettigete i høy grad er villige til å vurdere andre produksjoner i tillegg til de som allerede finnes på gården i dag.

Likestilling

Å skape arbeidsplasser for kvinner er en målsetting med BU-midlene, og ut fra resultatene så langt lykkes en med å nå dette målet. Den ferske evalueringen av BU-midlene viser imidlertid at kvinner søker om - og får mindre beløp enn menn, de har også lavere overskudd - og mindre underskudd enn menn. Tidligere forskning og rapporteringer viser også at kvinner ser ut til å ta mindre økonomisk risiko enn menn, og at dette kan vise seg på det økonomiske resultatet. Samtidig står kvinnene for en stor del av den sysselsettingen som BU-midlene skaper. Mange kvinner ser virksomheten som en faktor som må avstemmes i forhold til huset, gården og familien. Likevel ser etablererstipendet ut til å ha stor effekt spesielt for kvinner som ønsker å gå inn i egen virksomhet i eller i tilknytning til gården. For mange av etablererne er det en stor overgang å gå inn i en egen virksomhet. Til tross for bøndernes rolle

som selvstendig næringsdrivende har samvirkebedriftene ivaretatt forholdet til marked, salg, markedsføring, forretningsutvikling mm. Som etablerer på nye områder stilles helt andre krav til prosjekteiers kunnskaper og nettverk. Tradisjoner og holdninger må endres. Slik endring krever ny kunnskap - og tid.

Ordningen med arbeidskraftstøtte har en noe annen karakter enn de øvrige bedriftsrettede tiltak. Ordningen sikter ikke mot en særskilt aktivitet, men bygger på omsetning og utbetalt lønn i egen bedrift i tidligere år. Ordningen er tenkt å gi spesielt kvinner en bedre start i sin etablering. Vi vet at egeninnsatsen er stor ved oppstart av egen virksomhet, og at etablerere generelt heller kanalisere overskuddet tilbake i virksomheten enn at det tas ut som lønn. En tendens er at kvinner tar ut svært lite lønn i sine prosjekter og ordningen med arbeidskraftstøtte kan bidra til å gi etablereren en mulighet til å opprettholde/oppnå et visst inntektsnivå. Ordningen er også tenkt å gi en ekstra motivasjon til å skape sysselsetting for andre ved å bedre virksomhetens lønnsevne i en økonomisk vanskelig oppstartingsfase. Samtidig kan det stilles spørsmålsteget ved om ikke et kriterie for tilskuddet også burde være at søker må foreta en gjennomgang av bedriften sin for å se på hvordan en kan oppnå en bedre lønnsevne. Behovet for bedriftsutvikling kan være til stede.

Når det gjelder bedriftsutvikling er dette virkemiddelet brukt relativt mindre av kvinner enn etablererstipend og arbeidskraftstøtte. Det samme gjelder for investeringer i tilleggsnæringer, som går til større investeringer i forbindelse med bedriftsetablering eller -utvikling. Det er derimot vanskelig å se at det ligger reelle hindringer i ordningenes regelverk som skulle virke hindrende for kvinner å komme inn på ordningene. Derimot kan det tenkes at kvinner investerer mindre (kr.) i sine bedrifter og at utviklingen av bedriften gjøres gjennom løpende investering av overskudd.

En landsomfattende evaluering av de bedriftsrettede BU-midlene er nettopp utarbeidet, og denne viser at BU-midlene er en viktig bidragsyter når det gjelder å skape ny - og sikre bestående sysselsetting i landbruket (Sørbrøden, 1998). Se forøvrig kap. 2.5.4 for mer data.

Ser vi prosjektene i sammenheng med øvrig næringsutvikling som ikke har sin tilknytning til landbruket ser landbrukstilknyttede virksomheter ut til å ha en høy overlevelsesgrad. Dette tror evaluator henger sammen med at prosjektene er en tilleggsaktivitet på gården, slik at familiens økonomi ikke står og faller med om prosjektet lønner seg etter kort tid.

Forskjellen i kvinne- og mannsprosjektene formulerer evaluatorene slik : «menn tar høyere risiko, har større underskudd, men også større overskudd. Kvinner ser ut til å foretrekke redusert risiko, men dette gir også svakere resultater» (s.47).

Når det gjelder de ikke-økonomiske forholdene opplever prosjekteier å ha fått et bedre liv gjennom sin etablering. Samtidig ser det ut til at BU-midlene bidrar mye når det gjelder å styrke kvaliteten i bygdemiljøet. I noen grad bidrar også BU-midlene til å fremskynde generasjonsskiftet på gården, dette knyttet til tiltak der alder på prosjekteier er over gjennomsnittsalderen.

Evalueringsrapporten viser til nøkkelfaktorer som er viktige for å sikre vellykkede prosjekt;

- prosjekteier må ha god innsikt i det produkt det skal satses på, god markedsinnsikt og gode kunnskaper om det å drive egen, markedsavhengig bedrift. Ofte er produktet og markedsføringen nært knyttet til den enkeltes personlige egenskaper.

- den som skal sette igang et prosjekt, må ha et visst innslag av viktige personlige egenskaper som ryddighet, kreativitet, kvalitetsbevissthet, utålmodighet, utholdenhet og kommunikasjonssevne. i mange prosjekter er det også avgjørende at prosjekteieren har gode støttespillere nær seg, og et godt nettverk.
 - prosjektet sikrer bedre utnyttelse av gådens samlede ressurser (folk, arealer, bygninger, tradisjoner og kultur)
 - prosjektet gjør overtakelse av gården mer interessant for neste generasjon, eller framskynder overtakelse. Dermed blir det også indirekte meget interessant for ungdom.
 - prosjektet sikrer en eller flere heltids arbeidsplasser på gården.
 - det er vilje og evne til å satse nok ressurser i form av egenkapital, egeninnsats og/eller reinvestering av overskudd til at prosjektet kommer skikkelig på fote.
- (Sørbrøden, 1997)

Evalueringen er viktig for utvalgets videre vurdering av virkemidlene og anbefaling av tiltak.

Utredning og tilrettelegging

Tiltak under utredning og tilrettelegging kan bl.a. være bygdemobilisering og andre lokalsamfunnstiltak. Tilskudd til slike tiltak kan gis med inntil 75% av godkjent kostnadsoverslag.

Ca. 84 mill. kr. (18,7%) av de totale BU-midlene gikk i 1997 til utredning- og tilretteleggingstiltak. Av disse ble 14% definert som kvinnetiltak. Under denne ordningen er det en rekke fellestiltak (til organisasjoner, bygdelag mm.), og en fordeling på kvinner/ andre kan gi et noe upresist bilde. Andelen av BU-midler som går til denne ordningen har økt de siste årene.

Vurdering av utredning og tilrettelegging

Rekruttering

Dette tiltaket skal bidra til å tilrettelegge for økt verdiskaping. Grunnlaget for nyetableringer og økt aktivitet lokalt ligger ofte i et visst aktivitetsnivå og lokalt miljø for nyskaping. Tiltak av mer mobiliserende og aktivitetsfremmende karakter er det vanskelig å måle resultatene av, og det er på det nåværende tidspunkt ikke mulig å si i hvilken grad effekten av disse midlene er nødvendig eller forsterkende for de mer bedriftsøkonomisk rettede prosjektene. BU-evalueringen påpeker viktigheten av tiltak som kan skape strukturer og miljø for omstilling i bygdesamfunnet. Maximite-rapporten slår også fast at miljøskapende arbeid blant de unge er svært viktig for deres forhold til hjemstedet eller lokalmiljøer generelt.

Likestilling

Ordningen har også en viss betydning for kvinners tilpasning til lokalmiljøet. Mange lokalmiljø sliter med få aktivitetstilbud, især for kvinner. Jakt og idrett er kan selvsagt fenge både gutter og jenter, men forskning i bygdemiljøer viser at især jentene ønsker bedre kulturelle og sosiale tilbud. BU-evalueringen påviser ikke hvordan de mer tilretteleggende virkemidler fungerer som spore til økt aktivitet innenfor f.eks. kultur, men det kan være et tankekors at såvidt lite av midlene over denne ordningen gikk til kvinner. Samtidig går en stor del av tiltakene til typiske fellesprosjekt der organisasjoner eller grupper står som søker, og det er derfor vanskelig å si noe klart om utslaget for kvinner.

Skogbruk

Det kan gis tilskott til skogbrukstiltak som øker skogbrukets bidrag til verdiskaping og sysselsetting i bygdene. Ordningen dekker de generelle støtteordningene drift i vanskelig terreng, førstegangs tynning og sekundærveier. I tillegg kan det gis støtte til andre skogbruksrelaterte tiltak på linje med andre utviklingstiltak innen landbruket. Her var det relativt få prosjekter i 1996, og ingen ble registrert som kvinnerettet tiltak.

Ca. 4,9 mill. kr. (1,1%) av de totalte BU-midlene i 1997 gikk til skogbruksprosjekter. Av dette ble 6% registrert som kvinneprosjekter.

Vurdering av skogbruk

Rekruttering

Ordningene innenfor skogbruk har ikke vært spesielt rettet mot rekruttering. En godt drevet skog har derimot verdi, og tiltakene kan bidra til å opprettholde et aktivt og godt drevet skogbruk som igjen kan gjøre det mer attraktivt å overta. Slike sammenhenger er ikke påvist. Det som derimot har vist seg i løpet av utvalgets eksterne prosesser er et ny aktivitet på gården ser ut til å øke de unges interesse for å overta. De unge viser positive holdninger til at det skjer noe nytt på gården. Dette kan en tenke seg også vil være tilfelle for skogeiendommer eller kombinasjon jord/skog.

Likestilling

Innenfor denne ordningen ble ingen av prosjektene registrert på kvinner i 1996. De generelle støtteordningene har en noe annen karakter enn de andre BU-midlene i og med at det er refusjon av utgifter (støtte til drift i vanskelig terreng og tynning). Imidlertid er det rom for prosjekter som skal bidra til verdiskaping og sysselsetting i bygdene. Flyttestatistikken viser at det er fylker som også er sterke skogbruksfylker som er særskilt hardt rammet av utflytting. Det kan her være behov for en sterkere mobiliseringsinnsats innenfor skogbrukssektoren når det gjelder kvinnearbeidsplasser og rekruttering av unge med nye idéer i regioner med mye skog. Videre kan det være behov for at både skogforvaltningen og skogbrukssektoren generelt oppgraderer sitt arbeid med kvinnesatsing og med rekruttering. Dette er i tilfelle en oppgave som påhviler både sentralt og lokalt nivå.

De midlene som bevilges over LUF til ekstra skogkultursatsing bør brukes mer målrettet i forhold til kvinner i skogbruket. Dette er midler til kurs, informasjon m.v. og bør i større grad tilpasses kvinner slik at deres interesse for å delta øker. Dette gjelder også tilskudd gjennom BU-midlene som går til skogbrukstiltak som øker skogbrukets bidrag til verdiskaping og sysselsetting i bygdene. Kvinnesatsingen må synliggjøres i rundskriv, forskrifter og strategier for bruk av BU- og LUF-midler.

Investeringer i tradisjonelt jord- og hagebruk

Kan gis som 1) tilskudd og investeringslån til bygging av driftsbygninger m.m., 2) tilskudd og investeringslån til kjøp av landbruksareal og 3) etableringstilskott til generasjonsskifte (tidligere gitt særskilt omtale pga. sitt rekrutteringsformål).

Når det gjelder tilskudd og investeringslån til bygging av driftsbygninger gjelder samme prosentsatser som for investeringer i tilleggsnæringer.

Til investeringer i tradisjonelt jord- og hagebruk avsettes hvert år en egen bevilgning over BU-midlene. Denne faste avsetning vil bestemme hvor stor andel som faktisk går til investeringer i tradisjonelt jord- og hagebruk. Innenfor denne rammen vil fordelingen på de tre tiltakene variere fra fylke til fylke og fra år til år.

Ca. 128 mill. kr. (28,4 %) av de totale BU-midler gikk i 1997 til investeringer i tradisjonelt landbruk. Totalt for de tre ordningene var andelen som gikk til kvinnetiltak i 1997 på 17%.

Vurdering av investeringer til tradisjonelt jord- og hagebruk

Rekruttering

Det er stadig et behov for fornyelse av driftsapparat innenfor landbruket. Dette kan gå på vedlikehold/oppretholdelse av det nødvendige driftsapparat, eller det kan gå på nyinvesteringer. Ønske om nyinvesteringer kan gjerne komme i forbindelse med generasjonsskifte, og ofte opplever nye brukere å overta gården på et stadie der det er et visst investeringsbehov. Behovet kan også fremkomme ved at de nye brukerne ønsker å drive bruket på en annen måte enn tidligere. Samtidig innebærer selve overtakelsen av gården en økonomisk belastning for de unge, hvor utgangspunktet kanskje er studielån og små inntjeningsmuligheter de første årene. Bruksutbygging kan øke gårdens verdi og kan bidra til å øke neste generasjons motivasjon.

Vurderingene her vil i stor grad være sammenfallende med vurderingene av etablerertilskott ved generasjonsskifte.

Likestilling

Det er vanskelig å se at tiltaket kan ha noen direkte innvirkning på likestilling. Det at det er lite av tilskuddet som går til kvinner kan en anta henger sammen med fordelingen av kvinnelige og mannlige eiere og brukere. Med flere kvinner som aktive eiere og brukere kan en derfor anta at andelen vil øke.

4.2.2 Direkte tilskudd (herunder produksjonstillegg gitt etter areal og husdyr)

Størsteparten av de direkte tilskudd gis til alle som driver landbruk, ut fra opplysningene i søknad om produksjonstillegg. Noen av de direkte tilskuddene gis på bakgrunn av spesielle aktiviteter, f.eks. seterdrift og endret jordarbeiding. Formålet med de direkte tilskuddene er generelt å jevne ut ulikheter i lønnsomhet mellom ulike bruksstørrelser, produksjoner og distrikter, mens noen også stimulerer til visse former for aktivitet. Tilskuddene er differensiert med ekstra tillegg/høyere satser for bruk og produksjoner i distriktene, og for små driftsenheter/de første enhetene på hvert bruk.

Direkte tilskudd utbetales i stor grad pr dyr og per dekar. Siden slutten på 1980-tallet har det skjedd en vridning fra produksjonsavhengige (tilskudd pr kg og liter produsert vare) til mer produksjonsuavhengige tilskudd som direkte tilskudd, dette bl.a. for å stimulere til mer ekstensive driftsformer og for å redusere produksjonspresset i landbruket. Samtidig er en slik vridning av tilskuddene tilpasset internasjonale avtaler.

Driftstilskudd melkeproduksjon

Formålet med driftstilskuddet i melkeproduksjonen er å bidra til en inntekts- og produksjonsutvikling i melkeproduksjonen som medvirker til å jevne ut ulikheter i lønnsomhet mellom ulike bruksstørrelser generelt og mellom bruk i Sør-Norge og Nord-Norge. Tilskuddet gis pr. liter produsert melk opp til 30.000 liter. Bruk med større produksjon får et fast beløp uavhengig av størrelse på bruket. Det er to ulike satser for Sør-Norge og Nord-Norge.

Bevilgningen til driftstilskudd i melkeproduksjon er 1449,6 mill kroner for avtaleperioden 1997/98.

Tilskudd til husdyr

Tilskuddet skal bidra til å styrke og jevne ut inntektene mellom ulike produksjoner og bruksstørrelser i husdyrholdet.

Tilskuddet blir gitt pr. dyr, og blir avgrenset oppad ved en beløpsgrense, 82.000 kroner pr søker pr år. For tilskuddsordningene tilskudd til husdyr, areal- og kulturlandskapstilskudd, driftsvansketillegg for brattlendte bruk, produksjonstillegg til seterdrift og produksjonstillegg for dyrking av fôr i fjellet blir samlet tilskudd redusert med 5.000,- kroner for å få en bedre sammenheng mellom yrkesmessig drevet jordbruk og utbetaling av tilskudd. For pensjonister blir det i tillegg foretatt en reduksjon på 8.000,- kroner i de samme tilskuddene.

Endelige satser fastsettes på grunnlag av bevilgningen og antall dyr innenfor de enkelte dyregrupper. Det er høyere satser for de minste brukene/første dyrene.

Bevilgningen til Tilskudd til husdyr er 1.733,3 mill kroner for avtaleperioden 1997/98.

Areal- og kulturlandskapstilskudd

Disse tilskuddsordningene inngår i underposten:

1. Areal- og kulturlandskapstilskudd
2. Driftsvansketilskudd for brattlendte bruk
3. Tilskudd til seterdrift
4. Tilskudd til endret jordarbeiding

1. Areal- og kulturlandskapstilskudd

Tilskuddet skal bidra til:

- å styrke og jevne ut inntektene mellom ulike produksjoner, bruksstørrelser og distrikter innenfor planteproduksjon og grovfôrbasert husdyrproduksjon
- skjøtsel, vedlikehold og utvikling av kulturlandskapet gjennom aktiv drift
- å opprettholde jordbruksarealer i drift i samsvar med gjeldende landbrukspolitiske mål

Tilskuddet blir gitt som en sats pr. dekar med høyere satser for de minste enhetene/første arealene av hvert bruk og mer for bruk i distriktene enn i sentrale strøk. Det utbetales ulike satser for ulike produksjoner. Det blir gitt et tillegg i areal og for dyr som går minst 8 uker på utmarksbeite.

Endelige satser for tilskuddet fastsettes på grunnlag av bevilgningen og antall dekar innenfor de enkelte vekstgrupper og satsintervaller. Samlet ramme for 1997/98 er på 3,4 mrd kr.

2. Driftsvansketilskudd for brattlendte bruk

Tilskuddet skal kompensere for ulempene med jordbruksdrift i bratt terreng.

Tilskuddet blir gitt til bruk hvor minst 50% av fulldyrka og overflatedyrka jord har en helling på 1:5 eller mer. Tilskuddet blir gitt med 200 kroner pr dekar med helling 1:5 eller brattere, og blir avgrenset oppad ved 50 dekar pr bruk. For areal utover dette gis det ikke tilskudd. Endelig sats for tilskuddet fastsettes på grunnlag av bevilgningen og totalt registrert areal med helling 1:5 eller mer.

3. Tilskudd til seterdrift med melkeproduksjon

Tilskuddet skal bidra til:

- å opprettholde og gjenoppta tradisjonell seterdrift med melkeproduksjon
- å vedlikeholde det tradisjonelle kulturlandskapet i seterområder gjennom beiting med husdyr

Tilskuddet blir gitt som en fast sats pr. seter. For 1997/98 er satsen fastsatt til 10.000 kroner.

4. Tilskudd til endret jordarbeiding

Formålet med ordningen er redusert erosjon og arealavrenning. Tilskuddet skal bidra til:

- redusert jordarbeiding om høsten, dvs overvintring i åkerstubb
- tilsåing med vegetasjon på erosjonsutsatte arealer
- tilsåing med fangvekster

For arealer hvor all jordarbeiding blir utsatt til våren gis et arealtilskudd, med stigende sats etter økende erosjonsrisiko, dvs 50 - 70 - 100 og 120 kroner pr daa. Det gis et tillegg med 80 kroner pr daa for fangvekster og 200 kroner pr daa for grasdekte vannveier. Ordningen ble introdusert i 1991. For kommende avtaleperiode er det avsatt 125 mill kroner til tilskudd til endret jordarbeiding.

Tabell 4.1: Utviklingen i areal under ordningen tilskudd til endret jordarbeiding

År	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Areal	398 000	690 000	930 000	1 050 000	1 010 000	1 110 000

Tilskudd til dyrking av fôr i fjellet

Tilskuddet skal kompensere for ekstra arbeids- og transportkostnader i forbindelse med dyrking av fôr i fjellet.

Tilskuddet blir gitt pr. dekar. Satsene varierer med veiavstanden fra driftsbygningen på bruket til dyrkingsjorda på fjellet. Endelig sats for tilskuddet fastsettes på grunnlag av bevilgningen og totalt registrert tilskuddsberettiget areal. Bevilgningen til ordningen er 10,5 mill kroner for 1997/9, satsene tilpasses på grunnlag av bevilgningen og antall dekar innenfor de enkelte kategorier.

Vurdering av hovedposten driftstilskudd

Rekruttering

Disse tilskuddene er med på å styrke den generelle inntektssituasjonen i landbruket. De gis i hovedsak pr dyr og dekar. Tilskuddene er knyttet til bruket og det gis ett tilskudd uavhengig av hvor mange som faktisk arbeider på bruket eller er eiere. Det er opp til brukerne selv å finne en hensiktsmessig tilpasning mellom arbeid og kapital og av arbeidsmengden på bruket. Tilskuddene er derfor ikke knyttet til egenskaper ved brukeren, som f.eks. kjønn eller alder. Det er ett unntak fra dette prinsippet; for pensjonister reduseres tilskuddet med 8.000,- kroner. En slik reduksjon kan være en (negativ) stimulering av den eldre generasjonen til å overdra gården til yngre.

Likestilling

I og med at tilskuddene er differensiert med høyere satser for små enheter og maksimale beløpsgrenser stimulerer de til opprettholdelse av mindre enheter. Dette kan ses i sammenheng med tidligere data som viser at relativt flere kvinner overtar og driver mindre bruk. Tilskuddene vil representere en viktig del av økonomien på disse brukene. En annen ordning som har hatt en viss betydning for kvinner er tilskuddet til seterdrift. Selv om tilskuddet pr. seter ikke utgjør så stor sum vil det gi en stimulering til å ta opp eller videreføre tradisjonelle driftsformer og holde kulturlandskapet i hevd. Kvinner har tradisjonelt vært drivkraft bak seterdriften. Det er vanskeligere å si med sikkerhet hvilken rolle kvinner har i den moderne og mer rasjonelle seterdriften, der det ofte er flere brukere som driver sammen.

4.2.3 Utviklingstiltak

Hovedgruppen utviklingstiltak består av tiltak som skal legge til rette for utvikling og tilpassing innenfor jord- og hagebruk. Herunder hører tiltak som går på forsøksringer og forskning, kvalitets- og salgsfremmende tiltak, økologisk jordbruk mm.

Tilskudd til inseminering m.m

Formålet med tilskuddsordningen er å bidra til at kostnadene med inseminering av ku og svin kan holdes på samme nivå i hele landet. Bevilgningen til inseminering og veterinære reiser er 70,3 mill kroner for avtaleperioden 1997/98.

Tilskudd til frøavl m.m.

Formålet med tilskuddet er å fremme dyrking og frøforsyning av gras, belgvekster, rotvekster og grønnsaker med klimatilpassede sorter. Det kan gis tre ulike typer tilskudd under ordningen: pristilskudd, arealtilskudd og lagringstilskudd. Satsene for lagringstilskudd blir fastsatt på grunnlag av overlagret mengde og tilgjengelig bevilgning når pristilskuddene og arealtilskuddene er dekket. Bevilgningen er 6 mill kroner for avtaleperioden 1997/98.

Tilskudd forsøksringer og forskning

Underposten skal dekke tilskudd til forsøksringer, forsknings- og utredningsarbeid. Tilskuddsordningen skal støtte forsøksringene i arbeidet med å klarlegge praktiske spørsmål til nytte for den enkelte bruker og for distrikter som ringen arbeider i, arbeide for en god og ressursriktig drift på brukene, og å fremme det faglige miljøet i distriktet. Forsøksringene skal løse disse oppgavene først og fremst gjennom forsøk, opplysning, rådgivning, prøvetaking og

registreringer. Forsøksringene skal også samarbeide med andre som driver forskning innenfor landbruket og etter nærmere avtale stille forsøksfelt til rådighet for Statens forskingsstasjoner i landbruk, eller andre offentlige forskningsinstitusjoner som trenger forsøksfelt. Med hensyn til forskningsmidlene er det etablert et nært samarbeid med Norges Forskningsråd.

Tilskudd til pelsdyrførlag og andre tilvirkere av pelsdyrfôr

Formålet med tilskuddsordningen er å bidra til utjevning av fraktkostnadene ved innfrakt av råstoff til, og utfrakt av ferdigfôr fra førkjøkken. Ordningen skal derfor fremme en mest mulig rasjonell omsetning av pelsdyrfôr. Tilskuddet til innfrakt skal gå til ferdigfôrprodusenter, innkjøpslag eid av oppdrettere og som omsetter råstoff til enkeltoppdrettere når ferdigfôr blir fremstilt på farmen. Tilskuddet til utfrakt skal gå til pelsdyrførlag eller andre organiserte førkjøkken.

Ordningen bidrar til en god utnyttelse av avfall fra fiske- og slakteri industri, til opprettholdelse av pelsdyrfarmer i dal- og innlandsstrøk og til pelsdyr som tilleggsnæring på mindre bruk i distriktene. Utbetalingene til førlagene avstemmes etter innkomne søknader for hvert år og bevilget beløp. Bevilgningen er 27 mill kroner for kommende avtaleperiode.

Tilskudd til kvalitets- og salgsfremmende tiltak

Under denne paraplyen finner vi en rekke ordninger som skal bidra til å gjøre norske jordbruksprodukter mer konkurransedyktige såvel på hjemmemarkedet som på eksportmarkedene. Bevilgningen er på 66,5 mill kroner for 1997 og 69,3 mill kroner for 1998.

1. Utvikling av plantemateriale

Formålet med ordningen med tilskudd til utvikling av plantemateriale er gjennom statskontrollert avl å fremskaffe sykdomsfritt formeringsmateriale av bær, frukt, prydplanter og grøntanleggsplanter tilpasset norske forhold. Avsatt 8,7 mill kroner i 1997 og i 1998.

2. Statskontrollert settepotetavl

Formålet med ordningen med tilskudd til statskontrollert settepotetavl er å stimulere til økt bruk av settepoteter av høy kvalitet. Stor bruk av statskontrollerte settepoteter er ønskelig for å heve potetkvaliteten. Avsatt 7,5 mill kroner i 1997 og 8,1 mill kroner i 1998.

3. Konkurransestrategier for norsk mat

Konkurransestrategier for norsk mat finansieres delvis over jordbruksavtalen og delvis over det ordinære statsbudsjettet og har en samlet bevilgning på 61 mill kroner for 1997.

Kvalitetssystemer i landbruket (KSL) er et samarbeid mellom primærprodusenter, varemottakere, myndigheter og faglag og skal bidra til en bred dokumentasjon av hele produksjonsprosessen, herunder forhold av betydning for kvaliteten på det endelige produktet, forhold av betydning for miljøet, samt etiske krav, dyrevern m.m.

Konsulent- og nettverksprogrammet, som ledes av Matforsk, har som formål å heve kompetansen og lønnsomheten i bedrifter ved hjelp av bedriftsrettet rådgivning, systematisk produktutvikling og nettverkssamarbeid.

Forum for grønn verdiskapning skal bidra til å styrke koblingen mellom forskning og næringsutvikling bl.a. ved å bidra til at FOU-miljøene får mer direkte kontakt med markedsaktørene.

Godt Norsk er en felles merkeordning som innebærer nye krav utover hva lov og forskrifter krever, f.eks. på områder som dyrevern, bruk av sprøytemidler og gjødsling, kjøling, innhold av tilsetningsstoffer og merking. Merkebrukerne, som omfatter de tyngste aktørene innenfor landbruksprodukter, etablerer kvalitetssikringssystemer. Ved årsskiftet 1996/97 var antallet merkebrukere 28 og antallet merkegodkjente varer 883. Samlet omsetningsverdi på disse varene utgjør mellom 12 og 15 mrd. kroner.

Eksporprogrammet har hatt som formål å bidra til lønnsom eksport av norske jordbruksvarer. Bedrifter og bransjer har fått bistand til markedsundersøkelser, markedsintroduksjon, produkttilpasning og kompetanseoppbygging.

4. Opplysningsarbeidet om frukt og grønnsaker

Formålet med tilskuddet til opplysningsarbeidet om frukt og grønnsaker er å stimulere til økt totalforbruk av frukt, bær og grønnsaker på kort og lang sikt. Bruk av midler over jordbruksavtalen og fra omsetningsavgiften skal styrke omsetning for forbruk av norske produkter. Avsatt 5,5 mill kroner i 1997 og 5,5 mill kroner i 1998

Tilskudd til økologisk jordbruk

Tilskudd til økologisk jordbruk dekker bla. ordningene omleggings- og arealtilskudd, tilskudd til forskning, tilskudd til veiledningsprosjekter og tilskudd til organisasjoner.

Formålet med omleggingstilskuddet er å stimulere til omlegging til økologiske driftsformer og bidra til at etterspørselen etter økologiske produkter dekkes. Tilskuddet skal også kompensere for økte kostnader og avlingsnedgang i omleggingsfasen. Økologisk godkjente arealer kan få et særskilt arealtilskudd på 110,- kroner pr. dekar. Dette tilskuddet skal stimulere til opprettholdelse av de økologiske arealene. Arealtilskuddet for økologisk korn til modning og annet åpenåkerareal (poteter, grønnsaker, frukt og bær) er 150 kr/dekar for ferdig omlagt areal.

Tabell 4.2: Økologisk jordbruk (mill kroner)

Ordning	Fordeling 1997	Fordeling 1998
Omleggings-/Arealtilskudd	12,1	27,0
Tilskudd til forskning	3,3	6,0
Tilskudd til veiledningsprosjekter	3,0	6,5
Tilskudd til organisasjoner	5,9	7,2
Informasjon, evaluering m.v.	0,7	3,3
SUM	25,0	50,0

Tilskudd til fruktlager

Formålet med tilskuddet til fruktlager er å stimulere til et forpliktende samarbeid om felles lagring, sortering, pakking og omsetning av frukt som bidrar til å sikre tilgang på norsk kvalitetsfrukt.

Tilskuddet består av et fast beløp til hvert fruktlager. Ved fjorårets jordbruksoppgjør ble det vedtatt å sette det faste driftstilskuddet til 100 000 kroner pr. fruktlager. Den resterende del av tilskuddsrammen blir betalt ut til de samme godkjente fruktlagrene med en flat sats pr. kg. Bevilgningen til tilskudd til fruktlager er 8,1 mill kroner for kommende avtaleperiode.

Vurdering av hovedposten utviklingstiltak

Rekruttering

Når en vurderer utviklingstiltakenes innvirkning på likestilling og rekruttering i landbruket må en se på hvert enkelt tiltak siden tiltakene har en såvidt ulik karakter og ulike mål. Om en skal vurdere i hvilken grad virkemidlene under denne hovedgruppen kan virke rekrutterende kan en kobling være at det ser ut til at de unge viser stor interesse for økologisk landbruk og for det som skjer av kvalitetsutvikling innen landbruket. Det er vanskelig å klart påvise en slik sammenheng.

Likestilling

Tidligere gjennomgang i rapporten viser at kvinner er opptatt av kvalitet i landbruket og at det er mange kvinner som ønsker å starte innenfor økologisk jordbruk. Ved en satsing i denne retning vil en til en viss grad imøtekomme kvinners interesser. Det er likevel vanskelig å se at en endring i disse virkemidlene ville kunne ha klare effekter på likestillingen i landbruket. Det kan derimot være viktig å se på hvorvidt kvinner er med i og har interesse for å være med i forsøksringer og derved ha en rolle i utviklingen av næringa. Dette vil også gjelde for unge bønder. Vi har foreløpig ingen data som viser hvorvidt en slik interesse er tilstede eller ei.

4.2.4 Velferdsordninger

Formålet med velferdsordningene er å legge til rette for ferie og regelmessig fritid for husdyrbrukere. Ordningene skal også bidra til at produksjonen på husdyrbruk og på bruk med helårs plantedyrking i veksthus holdes i gang ved sykdom, fødsel e.l..

Velferdsordningene skal bidra til at bonden i forbindelse med uttak av ferie og fritid, eller ved sykdom, har tilgang på avløser/landbruksvikar og at hele eller deler av utgiftene ved avløsningen blir refundert.

Tilskudd til avløsning for ferie og fritid

Tilskuddsordningen skal legge til rette for at husdyrbrukere skal kunne få ferie, ordnet fritid og hjelp til avlastning i onnetider gjennom å bidra til finansiering av innleie av arbeidskraft.

Tilskuddet beregnes på grunnlag av satser pr. dyr. Satsene er differensiert etter dyreslag og antall dyr på bruket, høyest sats for de første dyrene. Totalt tilskudd er avgrenset til 40.000 kroner pr bruk. Tilskuddet blir gitt for faktiske utgifter til avløsning, som må dokumenteres, opp til maksimalt beregnet tilskudd for det enkelte bruk.

Dersom en når taket på 40.000 kroner, blir refusjonen avgrenset ved dette beløpet. Brukeren må videre få beregnet et beløp på minst 4.000 kroner for å være berettiget tilskuddet. Ordningen har en høy utnyttelsesgrad.

Tabell 4.3: Beregnet mulig tilskudd, faktisk utbetalt tilskudd og brukernes utnyttelse av ordningen, 1990-96

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Maksimalt tilskudd (i mill kr)	1 142,5	1 179,7	1 192,9	1 257,5	1 248,9	1 241,0	1 212,3
Utbetalt tilskudd (i mill kr)	1 064,6	1 106,8	1 119,0	1 170,1	1 168,2	1 165,7	1 142,3
Utnyttet andel av maks. tilskudd (%)	93,2 %	93,8 %	93,8 %	93,0 %	93,5 %	93,9 %	94,2 %
Brukere tot. som kan benytte ordningen	52 706	51 979	51 976	51 267	50 576	50 069	49 153
Brukere som faktisk benytter ordningen	49 993	49 527	49 545	48 803	48 445	48 032	47 523
Brukere som ikke benytter ordningen	2 713	2 452	2 431	2 464	2 131	2 037	1 630
Utnyttelsesgrad, antall brukere (%)	94,9 %	95,3 %	95,3 %	95,2 %	95,8 %	95,9 %	96,7 %

Bevilgningen til Refusjon av avløserutgifter for ferie og fritid er 1192,31 mill kroner for avtaleperioden 1997/98.

Tilskudd til avløsning ved sykdom m.v.

Ordningen skal bidra til å finansiere avløsning på bruk med husdyrproduksjon eller helårs veksthusproduksjon når brukeren av «særlige grunner» og for et «kortere tidsrom» ikke kan delta i arbeidet på bruket.

Med «særlige grunner» menes i denne sammenheng sykdom, svangerskap/fødsel, dødsfall, repetisjons-/heimeverns-/sivilforsvarsøvelser, følge av barn under 12 år eller funksjonshemmet barn under 16 år til sykehus og foreldre som er hjemme med barn under 16 år som har en kronisk sykdom. Med «kortere tidsrom» menes en periode på inntil ett år.

Tilskuddet til husdyrbrukere blir fastsatt ut fra beregnet maksimalt tilskudd i ordningen med tilskudd til avløserutgifter for ferie og fritid. For veksthusprodusenter blir tilskuddet fastsatt ut fra veksthusarealet. Ut fra dette grunnlaget blir det beregnet dagsatser for tilskuddet. Dagsatsene varierer med produksjonsomfanget, tabellen under viser satser for 1997.

Tabell 4.4: Dagsatser for tilskudd til avløsning ved sykdom m.v, 1997

Husdyrprodusenter:	Veksthusprodusenter:	Dagsats
Maksimalt tilskudd i ferie- og fritidsordningen	Veksthusareal, m ²	Maksimalt beløp
kr 4.000 - 10.000	285 - 714 m ²	kr 207
kr 10.001 - 15.000	715 - 1071 m ²	kr 310
kr 15.001 - 20.000	1072 - 1429 m ²	kr 413
kr 20.001 - 25.000	1430 - 1786 m ²	kr 517
kr > 25.000	> 1786 m ²	kr 620

Tilskuddet blir gitt for faktiske utgifter til avløsning, opp til maksimal dagsats for det enkelte bruk.

Tabell 4.5: Antall søknader, avløste dager, beregnet maksimalt tilskudd samt utbetalt tilskudd totalt og etter årsak, 1996

	Antall søknader	Avløste dager	Maks tilskudd (mill)	Utbetalt tilskudd (mill)	Fordelt etter årsak (mill kr)				
					Sykdom	Svangerskap/fødsel	Dødsfall	Barn til sykehus	Rep. øvelse
Antall/mill kr	13 032	265 096	152,78	110,94	75,67	30,01	1,36	0,85	3,07
% av totalt utbetalt					68,2 %	27,1 %	1,2 %	0,8 %	2,8 %

Bevilgningen til Refusjon av avløserutgifter for sykdom m.v. er 123 mill kroner for avtaleperioden 1997/98.

Medlemsavgift til folketrygden

Den enkelte brukeren skal av den pensjonsgivende inntekten innenfor jordbruk, husdyrhold, hagebruk, gartneri og skogbruk betale en avgift til folketrygden som er lik den avgiften lønsmottakere betaler. Forskjellen mellom den avgiften som er fastsatt for selvstendig næringsdrivende (10,7%) og den avgiften som skal betales av den enkelte brukeren (7,8%) blir finansiert over jordbruksavtalen. Bevilgningen er beregnet med utgangspunkt i pensjonsgivende inntekt i jord- og skogbruk. Midlene inntektsføres Folketrygdens inntekter under trygdeavgift.

En konsekvens av skattereformen var at pensjonsgivende inntekt (personinntekt) for jord- og skogbrukere er blitt betydelig redusert. Senere er reglene for fordeling av kapital- og personinntekt endret (kapitalavkastningsgraden er gjort valgfri). Det er derfor stor usikkerhet knyttet til hva som er nivået på pensjonsgivende inntekt i jord- og skogbruket. Det materialet som pr. i dag foreligger viser tildels svært store sprik.

Bevilgningen til dekning av medlemsavgift til folketrygden er 130,8 mill kroner for kommende avtaleperiode (1997).

Tilskudd til sykepengeordningen i jordbruket

Den kollektive innbetalingen over jordbruksavtalen til sykepengeordningen dekker tilleggspremien for økning av sykepengene fra 65 til 100% av inntektsgrunnlaget for sykdom utover 14 dager. Fødselspenger ytes også med 100% av inntektsgrunnlaget. Ordningen er regnet som kollektiv forsikring som ikke gir rett til fradrag ved ligningen. Bevilgningen blir regnet ut med utgangspunkt i samlet næringsinntekt for de jordbrukere som går inn under ordningen. Midlene blir ført over sentralt til Folketrygden. Bevilgningen til sykepengeordningen er 77 mill kroner for 1997.

Tilskudd til landbruksvikarordningen

Ordningen skal bidra til å yte hjelp for en kortere periode når bruker eller ektefelle/samboer av «særlige grunner» ikke kan utføre arbeidet på bruket.

Med «særlige grunner» menes i denne sammenheng sykdom, svangerskap/fødsel, dødsfall, repetisjons-/heimeverns-/sivilforsvarsøvelser, følge av barn under 12 år eller funksjonshemmet barn under 16 år til sykehus og foreldre som er hjemme med barn under 16 år som har en kronisk sykdom. Landbruksvikar er en kommunalt ansatt avløser for husdyr- og planteprodusenter. Det er opp til den enkelte kommune å etablere en landbruksvikarordning.

Gjennom tilskuddsordningen blir det gitt økonomisk støtte til kommuner som har landbruksvikar. Tilskuddet er delt i et grunntilskudd og et direkte tilskudd. Grunntilskuddet er et fast årlig beløp til alle kommuner med landbruksvikarordning. Grunntilskuddet er kr 40.000,- pr landbruksvikar i minst 50% stilling. I tillegg til grunntilskuddet gis kommunen et direkte tilskudd for hver dag landbruksvikaren arbeider med sykdomsoppdrag. Dette følger

den maksimale satsen i forskrift for refusjon av avløserutgifter ved sykdom, som for tiden er 620 kr/dag.

Brukers betaling: Ved «særlige grunner», jfr ovenfor, ytes det gratis hjelp i 14 dager for brukere som ikke mottar sykepenger eller fødselspenger. Ved bruk av landbruksvikaren utover denne perioden ytes gratis hjelp et visst antall timer, avhengig av størrelsen på produksjonen på bruket. Brukere som mottar syke- eller fødselspenger betaler full timepris for avløseren, avgrenset til utbetalte syke- eller fødselspenger. Ved bruk av landbruksvikaren til andre formål må brukeren betale full timepris.

Tabell 4.6: Antall kommuner med landbruksvikar, antall landbruksvikarer totalt, samlede utgifter ved ordningen, og fordeling av disse utgiftene mellom stat, kommune og bruker, 1985-95

År	Antall kommuner	Antall vikarer		Samlede utgifter (mill.kr)	Fordeling av utgifter (%)		
		totalt	på heltid		Stat	Kom.	Bruker
1985	340	419	365	57,8	44 %	36 %	20 %
1990	339	450	390	82,4	48 %	33 %	19 %
1991	339	451	405	91,5	45 %	37 %	18 %
1992	336	458	421	94,5	43 %	39 %	18 %
1993	329	465	413	94,1	44 %	37 %	19 %
1994	323	461	383	93,7	45 %	36 %	19 %
1995	313	437	364	92,3	44 %	38 %	18 %

Avsetningen til landbruksvikarordningen er på 46,5 mill kroner for kommende avtaleperiode.

Administrasjonstilskudd til avløserlag

Tilskuddsordningen skal legge til rette for at husdyrbrukere skal kunne få ferie, ordnet fritid og hjelp til avlastning i onnetider gjennom å bidra til finansiering av driften av avløserlag.

Avløserlag har som formål å kartlegge, organisere og administrere all avløsning innenfor et område der det ligger til rette for slikt samarbeid.

Godkjente avløserlag kan få tilskudd til dekning av administrasjonsutgifter. Tilskuddet til det enkelte lag fastsettes på grunnlag av antall medlemmer i laget. Tilskuddet pr. medlem beregnes på følgende måte:

- + 140 kr pr medlem
- + 2,4% av maksimalt tilskuddsbeløp medlemmet er berettiget til i avløserordningen for ferie og fritid
- + 1 kr pr dekar planteproduksjon (bortsett fra grovfôrproduksjon) pr medlem

Maksimalt administrasjonstilskudd er avgrenset oppad til 1.100 kroner pr medlemsbruk.

Avsetningen til administrasjonstilskudd til avløserlag er på 34 mill kroner for kommende avtaleperiode.

Tilskudd til Landbrukshelsen

Landbrukshelsen er en ideell stiftelse opprettet i samarbeid mellom Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukerlag. Stiftelsen har som formål å organisere et effektivt og godt helse- og arbeidsmiljø i landbruket. Virksomheten skal gi et forebyggende tilbud for alle gårdbrukere og ansatte i landbruket. Landbrukshelsen skal bidra til at gårdbrukere selv tar

ansvar for å forbedre sitt arbeidsmiljø, og til å skape en sikker og triveleg arbeidsplass og et trygt oppvekstmiljø for barna. Tilskuddet til Landbrukshelsen er 7,3 mill kroner for kommende avtaleperiode.

Tilskudd til kursvirksomhet

Ordningen skal fremme gjennomføring av kortvarige, fagorienterte kurs for avløsere og landbruksvikarer, samt for daglige ledere og tillitsvalgte i avløserlag. Avsetningen til stipend og tilskudd er 3 mill kroner for kommende avtaleperiode.

Vurdering av hovedposten velferdsordninger

Rekruttering og likestilling

Når vi skal vurdere velferdsordningene fant vi det formålstjenlig å vurdere likestilling og rekruttering under ett fordi betingelsene for velferd/sosiale ordninger for kvinner (og menn) i næringa samtidig har betydning for rekrutteringen til næringa.

Det viktigste med hensyn til rekruttering og likestilling er den totale effekten av velferdsordningene i landbruket som gir muligheter for ferie og fritid og hjelp ved sykdom eller fødsel. Ordningene skal bidra til å dekke kostnader ved avløsning og opprettholde et tilbud av avløsere i forhold til behovet for avløsning. Ordningene innebærer at brukere får bedre ordninger enn andre selvstendig næringsdrivende. Selv om ikke alle ordningene blir identiske med de som gjelder for lønnstakere har de ført til rettigheter som ligger mellom øvrige selvstendige næringsdrivende og lønnstakere.

En partssammensatt arbeidsgruppe (Effektiviseringsgruppa) har grundig gjennomgått velferdsordningene med tanke på forenkling. Effektiviseringsgruppa har sett på en mulig forenkling av ordningene og ikke på hva som kan fremme henholdsvis rekruttering eller likestilling i næringa. Forslagene til forenklinger legges fram til behandling under Jordbruksoppgjøret 1998. Gruppa avga sin rapport 10.02.98. Utvalget for rekruttering og likestilling i landbruket og effektiviseringsgruppa har hatt ulike mål for sitt arbeid og forslagene i de respektive utredningene må tas opp og fremmes uavhengig. Sekretariatene har hatt kontakt undervegs i arbeidet.

4.3 Skogbruk og offentlige virkemidler

4.3.1 Utviklingen i skogbruket

Eiendomsstrukturen i skogbruket har vært stabil mens den teknologiske utviklingen, arbeidsinnsats og organisering av arbeidet i skogbruket sammen med den jordbruksmessige utviklingen har medført betydelige endringer i bruksmønsteret og utnytting av ressursene på eiendommene. Industriens krav til jevn tilgang på ferskt virke gjennom året medfører et større grad av tilpasning for den enkelte skogeier. En mer dynamisk prissetting gjennom året stiller store krav til skogeierne om å holde seg orientert i markedene og utnytte prisemulighetene bedre. Økt fokus på miljøspørsmål krever omfattende planlegging, også på tvers av eiendomsgrenser.

I mange tilfeller er lønnsomheten ved å sette bort administrasjonen så vel som det praktiske skogbruket like høy eller høyere enn ved et tradisjonelt driftsmønster. Dette er et resultat av den omfattende mekaniseringen på hogst og utdriftssiden. Framveksten av entrepenørsystemet i skogbruket har vært betydelig og har arbeidskraftsmessig og sysselsettingsmessig konsekvenser.

Endringer i driftsmønsteret og færre brukere med heltids engasjement i jord- og skogeiendommene innebærer at det kan bli vanskeligere å nå skogeiere med både informasjon og kompetanseoppbyggende tiltak. Samlet sett synes driftkombinasjonen jord- og skogbruk å ha mindre betydning enn før. Det er grunn til å tro at dette sammen med andre faktorer innvirker på aktiviteten i skogbruket så vel som investeringene. Mange av skogbrukstiltakene er av meget langsiktig karakter og investeringene har en rekkevidde over flere generasjoner.

En ny stortingsmelding om skogpolitikken legges fram høsten 1998. Den vil ta for seg rammebetingelsene for skogbruket hvor internasjonale forhold i tillegg til de ovenfornevnte utviklingstrekk vil bli gjennomgått.

4.3.2 Offentlige virkemidler knyttet til skogbruket

Virkemiddelbruken i skogbruket skal bidra til at den enkelte skogeier skal ta skogen aktivt i bruk.

De økonomiske virkemidlene administreres av fylkesmennene. Landbruksdepartementet har presisert at det er et overordnet mål at virkemidler og tiltak i landbrukspolitikken i større grad må tilpasses kvinners behov og at skogbruket også har et ansvar for å bidra til en slik utvikling. Videre er det sagt at det er viktig at fylkene er seg dette bevisst ved fastlegging av virkemiddelbruken.

Skogbruksloven

Skogbrukslovens formål er å fremme skogproduksjon, skogvern og skogreising samtidig som det legges vekt på skogområdenes betydning for andre formål. Loven gjelder for alle eierkategorier, og den er bygget på prinsippet om frihet under ansvar for de enkelte skogeiere.

I henhold til loven skal det ved omsetning av tømmer svares skogavgift. Denne ordningen er et sentralt virkemiddel i skogpolitikken, og departementet gir gjennom forskrifter nærmere regler om avgiftens anvendelse. Ordningen innebærer at skogeiere er pålagt en tvungen fondsavsetning. Midlene skal føres tilbake til skogen i form av langsiktige investeringer i skogkultur eller skogsveger.

I medhold av loven er det fastsatt flere forskrifter. I forbindelse med arbeidet med en ny stortingsmelding om skogpolitikken, er det i gjennom en høringsrunde, fremmet forslag om en ny miljøforskrift.

Tilskudd til skogbruksplanlegging

Ressursregistrering og etterfølgende skogbruksplanlegging er en forutsetning for å oppnå en forvaltning i tråd med skogpolitiske mål. Det takseres omlag 600 000 ha årlig (1996) med sikte på utarbeidelse av skogbruksplaner for enkelteierdommer. Ressursdata som innhentes

danner grunnlaget for utarbeidelse av skogbruksplaner som gjør det mulig å kunne gjennomføre en rasjonell og flerbrukstilpasset drift av den enkelte skogeiendom. Det gis betydelig støtte til planlegging gjennom Landbrukets utbyggingsfond.

Det gis også tilskudd til oppfølgingskurs for skogeiere som har fått skogbruksplan. For å aktivisere kvinnene i dette planarbeidet kan det gis tilskudd for inntil to kursdeltagere fra hver eiendom.

Tilskudd til skogkultur og skogreising

Formålet med tilskuddsordningen er å sikre en bærekraftig ressursforvaltning gjennom å stimulere til etablering og oppbygging av ny skog med bl.a. hensyn til framtidige generasjoners ressursgrunnlag. Alle eierkategorier kan ytes tilskudd. Tiltakene skal være samfunnsøkonomisk lønnsomme. Differensiering av støtten foretas etter tiltak og distrikt ut fra skogfaglige kriterier, det økonomiske grunnlaget for å drive skogbruk, andre lokale forhold samt nasjonale prioriteringer. Tilskuddsordningen har en klar distriktsprofil og har betydning for lokale arbeidsplasser i distriktene. Tilskuddet er med på å opprettholde spredt bosetting ved oppbygging, videreutvikling og bruk av lokale ressurser.

Det bevilges også ekstramidler til skogkultursatsing via LUF. Bevilgningen er forutsatt brukt til kurs, informasjons- og veiledningstiltak rettet mot foryngelsesarbeid og stell av ungskog. Tiltakene skal være aksjonsrettet og aktivitetsfremmende og skogeierne og kontaktutvalgene er sentrale samarbeidspartnere.

Tilskudd til biotopskjøtsel

Ordningen gjelder tiltak for bevaring eller utvikling av biotoper for nasjonalt truede og sårbare arter. Ordningen dekker ikke reduserte inntekter som følge av redusert hogstkvantum. Å avstå fra hogst er følgelig ikke et tilskuddsberettiget tiltak, men økte kostnader som følge av spesielle skogbruksmessige tilpasninger kan dekkes.

Tilskudd til skogveger

Ordningen skal stimulere til utbygging av et vegnett i områder der det er grunnlag for å drive et økonomisk skogbruk. Ordningene er viktige virkemidler for å sikre at vegbyggingen skjer på en måte som gir optimale skogbruksfaglige helhetsløsninger samtidig som det blir tatt nødvendig hensyn til miljøverdier.

Tilskudd til drift i vanskelig terreng

Omlag 25 % av det produktive skogarealet har vanskelige driftsforhold. Noe over halvparten av dette arealet kan igjen klassifiseres som meget vanskelig. På grunn av skogtilstanden, virkesforskyvningen til industrien og sysselsettingssituasjonen i næringssvake distrikter, ble det etablert en tilskuddsordning for skogsdrift i vanskelig terreng. Ordningen ble i 1995 overført til BU-fondsystemet og det er følgelig BU-styrene som avgjør om fylket skal ha en slik ordning. Utbetalingene over denne ordningen har de seinere år blitt sterkt redusert særlig på grunn av dårligere lønnsomhet.

4.4 Juridiske forhold

Framstillingen tar sikte på å gjøre rede for en del sentrale prinsipper og virkemidler som ligger i konsesjonsloven, jordloven og odelsloven. Konsesjon, forkjøp, bo- og driveplikt, ekspropriasjon, delingsforbud, omdisponering og odelsfrigjøring er eksempler på virkemidler som følger av disse lovene. Etter en kort beskrivelse av hver lov, er det gjort en liten vurdering av hvordan lovreglene kan tenkes å ha innvirkning på rekruttering og likestilling i landbruket. Lovreglene er kjønnsnøytrale, men det kan selvsagt ikke utelukkes at praktiseringen av dem kan slå noe ulikt ut sett i et kjønnsperspektiv. Etter departementets kjennskap er det gjort lite forskning på området. Statistikk og andre data vil imidlertid kunne gi inntrykk av sammenhenger mellom årsak og virkning for de enkelte tiltak.

4.4.1 Jordloven

Formålet med jordloven (lov av 12. mai 1995 nr. 23) er angitt i § 1:

«Denne lova har til føremål å leggja tilhøva slik til rette at jordviddene i landet med skog og fjell og alt som høyrer til (arealressursane), kan verte brukt på den måten som er mest gagnleg for samfunnet og dei som har yrket sitt i landbruket.

Arealressursane bør disponerast på ein måte som gir ein tenleg, variert bruksstruktur ut frå samfunnsutviklinga i området og med hovudvekt på omsynet til busetjing, arbeid og driftsmessig gode løysingar.

Ein samfunnsgagnleg bruk inneber at ein tek omsyn til at ressursane skal disponerast ut frå framtidige generasjonar sine behov. Forvaltninga av arealressursane skal vera miljøforsvarleg og mellom anna ta omsyn til vern om jordsmonnet som produksjonsfaktor og ta vare på areal og kulturlandskap som grunnlag for liv, helse og trivsel for menneske, dyr og planter.»

Vern av dyrka jord

Av sentrale bestemmelser i jordloven kan nevnes bl.a. reglene om vern av dyrka jord som innebærer at all jord som kan gi grunnlag for lønnsom drift, skal holdes i hevd. Det er også bestemmelser om at dyrka jord ikke må brukes til formål som ikke tar sikte på jordbruksproduksjon. Reglene er begrunnet i et ønske om å verne produktive arealer. Slike arealer er en svært begrenset ressurs i Norge, og det er et nasjonalt mål å opprettholde produksjonspotensialet på de begrensede arealene som finnes.

Forbud mot deling av landbrukseiendom

Eiendom som brukes eller kan brukes til jordbruk eller skogbruk, kan ikke deles uten samtykke fra landbruksforvaltningen. Forvaltningen kan gi samtykke til slik deling dersom samfunnsinteresser av stor vekt taler for det eller deling er forsvarlig ut fra den avkastning eiendommen kan gi. Jordloven har bl.a. som mål å styrke driftsenhetene og dermed bør det også unngås at driftsenhetene blir svekket gjennom fradeling. Hensynet til jordvernet er også en del av bakgrunnen for bestemmelsen.

Ekspropriasjon

Jordloven gir hjemmel for ekspropriasjon dersom bruksrasjonalisering ikke lar seg oppfylle ved frivillige statlige kjøp eller forkjøp. Dette er en hjemmel som nå blir lite brukt. Det kan også eksproprieres husmanns-, bygsel- eller leilendingsbruk til fordel for leieren, men disse brukene er det ikke mange igjen av i dag. Ekspropriasjonsvedtak fattes svært sjelden; max 1-2 saker pr. år.

Nydyrking

Med hjemmel i jordloven er det fastsatt en forskrift om nydyrking. Formålet er å sikre at nydyrking skjer på en måte som tar hensyn til kultur- og naturlandskap. Prinsippet i ordningen er at nydyrking bare kan skje etter plan godkjent av kommunen. Det kan settes vilkår for godkjenningen. Nydyrking av areal over 300 dekar kan ikke godkjennes med mindre tiltaket er konsekvensutredet.

Vurdering rundt jordloven

Rekruttering

Jordloven tar sikte på å verne produktive arealer og få en tjenlig bruksstruktur. Det framgår av forarbeidene at det er et hovedmål å styrke driftsenhetene. Det er grunn til å anta at størrelsen på brukene vil ha betydning for hvor attraktivt det er å overta en landbrukseiendom, selv om enkelte undersøkelser tyder på at egenskaper ved gården har liten betydning for motivasjonen til å overta. Under forutsetning av at ressursituasjonen er av betydning, kan det hevdes at virkemidlene i jordloven vil bidra til å sikre rekrutteringen til landbruket.

Delingsbestemmelsen praktiseres i dag slik at en på en landbrukseiendom regelmessig kan få fradelt husene dersom landbruksarealet selges til nabobruk som tilleggsjord. Dette vil føre til noe færre bruk - noe som enkelte vil finne uheldig - men som klart vil føre til at nabobruket blir styrket og dermed har større muligheter til å overleve på lengre sikt. I de tilfeller hvor bolighusene nyttes til helårsbolig vil en slik praktisering sikre både bosetting i området og drivverdige bruk.

Forskriften om nydyrking, som innebærer at det må søkes om tillatelse til nydyrking, tar utgangspunkt i at også landbruket må ta miljøhensyn. Dette kan innebære at næringsutøvelsen i enkelte tilfeller må vike i forhold til andre hensyn. Noen vil nok finne dette uheldig og oppleve det som en hindring i driften og begrensning av eierrådigheten, mens andre ser det positive i å se naturressursene i et noe mer helhetlig perspektiv.

Ekspropriasjon fra bruk som ikke er i drift er et virkemiddel som - hvis det ble brukt mer - kunne bidra til å bedre ressursituasjonen på nabobrukene. I tråd med det som er anført over vil dette kunne medføre at det ble mer attraktivt å overta bruk. Ekspropriasjon er imidlertid et inngripende virkemiddel hvor det rettslig sett stilles strenge krav før det kan benyttes. Det er dessuten dyrt og ressurskrevende. Det er derfor lite aktuelt å bruke dette virkemidlet i særlig større omfang enn det som gjøres i dag.

Likestilling

Som nevnt er det nedfelt i jordloven at arealressursene skal sees i et langsiktig perspektiv. Om det rent juridisk vil være anledning til å praktisere bestemmelsene slik at det legges avgjørende vekt på kjønn, er nok tvilsomt.

4.4.2 Konesesjonsloven

Formålet med konsesjonsloven (lov av 31. mai 1974 nr. 19) går fram av § 1:

«Denne lov har til formål å regulere og kontrollere omsetningen av fast eiendom for å oppnå et effektivt vern om landbrukets produktionsarealer og slike eier- og bruksforhold som er mest gagnlige for samfunnet, bl.a. for å tilgodese:

1. jord-, hage- og skogbruksnæringen (landbruksnæringen).
2. behovet for utbyggingsgrunn,
3. almenne naturverninteresser og friluftinteresser,
4. en samfunnsmessig forsvarlig prisutvikling vedrørende fast eiendom.»

Utgangspunktet i konsesjonsloven er at fast eiendom ikke kan erverves uten tillatelse med mindre det er gjort unntak i loven. Ett av de viktigste unntakene er boligtomter under to dekar. Forutsetningen er imidlertid at erververen eller hans nærmeste familie ikke eier annen tomt i kommunen. Bebygde tomter er på visse vilkår også unntatt fra konsesjonsplikten dersom tomten ikke er større enn 5 dekar. Erverv av bebygde tomt kan likevel være underlagt konsesjonsplikt i de tilfeller hvor kommunen har fått innført forskrift for å hindre at hus som bør nyttes til helårsbolig blir brukt til fritidshus.

Andre viktige unntak fra konsesjonsplikten er overdragelse innen nær familie, når erververen er odelsberettiget til eiendommen og i visse tilfeller hvor det offentlige er erververen.

Konesesjon

Ved avgjørelsen av om konsesjon på landbrukseiendommer skal gis, skal det legges særlig vekt på om erververen er skikket til å drive eiendommen, og om han vil bo på eiendommen og drive den selv. Ikke minst legges det vekt på om det ved ervervet vil etableres en rasjonell driftsenhet som gir mulighet for å gi en rimelig familieinntekt, og om ervervet vil føre til en hensiktsmessig arrondering. Hvis konsesjon gis, kan forvaltningen stille vilkår som er i tråd med lovens formål. Det kan bl.a. stilles vilkår om bo- og driveplikt og om avståelse av areal.

Forkjøp

Når et erverv er betinget av konsesjon, har staten og kommunen forkjøpsrett på nærmere angitte vilkår. Staten bruker først og fremst forkjøpsretten som virkemiddel for å styrke eksisterende bruk der det ikke er tvil om at man ved å bruke forkjøpsretten oppnår et resultat som er bedre sett i lys av jordlovens formål enn den avtale det gripes inn i. Forkjøpsretten brukes imidlertid også i andre tilfeller f.eks. for å skaffe areal i forbindelse med makeskifter ved f. eks. anleggelse av flyplass, fremføring av veier e.l. Når forkjøpsrett brukes, trer staten eller kommunen inn i erververs rettigheter og plikter. I de tilfeller forkjøpsrett nyttes har overdrageren med visse unntak rett til å gå fra avtalen innen en gitt frist. Bruken av forkjøpsrett har variert noe. I 1985 ble forkjøpsrett gjennomført i 44 saker og i 1996 i 66 saker. I denne perioden er det imidlertid år hvor antallet gjennomførte forkjøp har vært 19 (1988), 21 (1991), 27 (1987) og 29 (1994). I 1996 behandlet Landbruksdepartementet 59 klager over at forkjøpsretten var brukt. Av disse førte klagen fram i 24 saker. I samme år behandlet departementet 206 klager over at forkjøpsretten *ikke* var brukt. Av disse førte klagen fram i 26 saker. Av de saker departementet fikk til behandling og hvor statens forkjøpsrett ble nyttet (uavhengig av om vedtaket ble fattet av fylkeslandbruksstyret eller departementet), hadde konsesjonssøker oppgitt at formålet var selvstendig bruk i 57% av tilfellene, mens 43% hadde oppgitt at formålet var tilleggsjord.

Priskontroll

Som det fremgår av formålsbestemmelsen §1 nr. 4 er det et mål å tilgodese en samfunnsmessig forsvarlig prisutvikling vedrørende fast eiendom. Det er utarbeidet et eget rundskriv om prisvurdering på landbrukseiendommer som slår fast at prisen skal bidra til å realisere mål innen landbrukspolitikken, bl.a. å forbeholde landbrukseiendommer for aktive yrkesutøvere, sikre rekruttering til næringen og å gi yrkesutøverne i landbruket økonomisk og sosialt tilfredsstillende forhold. Bruksverdi (avkastningsverdi) er utgangspunktet for verdsettingen av areal, og nedskrevet gjenanskaffelsesverdi for bygninger.

Vurdering rundt konsesjonsloven

Rekruttering

Konsesjonsloven tar i følge formålsbestemmelsen sikte på å fremme både slike eierforhold og slike bruksforhold som er mest ganglige for samfunnet. I landbrukssaker vil imidlertid jordlovens formål ofte supplere konsesjonslovens formål, slik at ved praktiseringen er det ofte bruksforholdene og de langsiktige perspektivene i landbruket som vektlegges mest.

Praktiseringen av konsesjonsloven er stadig debattert i lokalsamfunnene, i landbruksnæringa og i media. Særlig debatt har det vært rundt spørsmålet om det skal brukes forkjøpsrett i konkrete saker. I disse sakene vil det ofte være vanskelig å gi fasitsvar på hva som best sikrer rekrutteringen og hva som er mest samfunnsgagnlig i det lange løp. Holdningene til dette vil variere blant annet etter hvilket samfunnssyn en har. Departementet praktiserer reglene i tråd med intensjonene i St.prp 8 (1992-93) Landbruk i utvikling - hvor målet er å utvikle robuste bruk som kan overleve i et noe lengre perspektiv.

Ved vurderingen av hvilken betydning praktiseringen av forkjøpsretten har, må det tas i betraktning at bare omlag 3,8 % av antall overdragelser blir konsesjonsbehandlet. Det er bare i disse sakene det er anledning til å bruke forkjøpsretten.

Når det brukes forkjøpsrett, er det som regel for å styrke landbruksproduksjonen på andre bruk. Å få mulighet til å kjøpe tilleggsjord vil ofte være avgjørende for fortsatt drift på en eiendom hvor det allerede er en etablert person i landbruksnæringen. Det er grunn til å anta at motivasjonen for neste generasjon til å overta bruk med et brukbart ressursgrunnlag er større enn der hvor eiendommene er svært små. På den annen side vil det forekomme tilfeller hvor det kan være tilstrekkelig ressursgrunnlag for å opprettholde begge bruk i begrenset tid dersom driverne er dyktige og finner en egnet produksjon eller eventuelt kombinerer landbruksdrift med annen virksomhet.

Hvis målet er rekruttering til bruk, må det også tas i betraktning at det ikke bare er brukets ressursgrunnlag som vil ha betydning. Bl.a. er miljø, velferdstilbud og andre tilbud også svært viktige. Miljøet vil bl.a. kunne være avhengig av bosettingen i et område, og her vil bruksstrukturen kunne ha betydning. Ved å gi konsesjon på små bruk som er egnet som tilleggsjord i stedet for å nytte forkjøpsretten, vil det kanskje være mulig å få flere gårdbrukere i et område. På noe lengre sikt er det imidlertid en fare for at eierne av begge brukene velger å legge ned bruket sitt fordi det ikke er grunnlag for videre drift med det ressursgrunnlaget de har. Å sikre arbeidsplasser i landbruket gjennom aktivt å styrke bruk, vil derfor kunne være det som gjør det mulig å sikre rekrutteringen på lengre sikt.

Også når det gjelder priskontroll er det ulike oppfatninger. På den ene side bidrar priskontrollen til at personer som er interesserte i å drive en landbrukseiendom har økonomisk mulighet for å kjøpe en. På den annen side vil den forholdsvis lave prisen på landbrukseiendommer muligens gjøre at færre velger å legge eiendommene ut på salg på det åpne markedet. Fra enkelte hold hevdes det at dersom prisreguleringen oppheves, vil det føre til en betydelig økning i antall landbrukseiendommer på det åpne markedet. Spørsmålet vil imidlertid da bli om ikke disse vil få en pris bare et fåtall ville ha råd til å betale. Skal rekruttering til næringa sikres, må ikke prisen på landbrukseiendommer ligge høyere enn at en person med vanlige fagkunnskaper og dyktighet skal kunne skaffe seg en eiendom uten urimelig stor egenkapital og at det med normal god utnyttelse av eiendommens driftsgrunnlag blir en økonomisk avkastning som gir tilfredsstillende godtgjørelse for arbeidet som legges ned. Nøyaktig hvor prisnivået skal ligge er et annet spørsmål.

Ved vurdering av om konsesjon skal gis, vil det være en konkret vurdering av flere forhold som legges til grunn. I den grad vurdering av personers egnethet gjøres, vil alder kunne spille inn.

Likestilling

Som nevnt åpner konsesjonsloven for å se på eierforholdene, dog slik at når det gjelder landbrukseiendommer vil jordlovens formål om disponering av ressursene i et langsiktig perspektiv ha stor betydning. Etter dagens praksis blir ikke likestillingshensyn vektlagt i vurderingen av om konsesjon bør gis, og det er et spørsmål om dette er ønskelig og i tilfelle hvilken betydning det ville fått for praktiseringen om likestillingshensyn ble innarbeidet i konsesjonsloven.

Noen undersøkelser tyder på at kvinner i noe større grad enn menn ønsker å drive med nisjeproduksjoner som f.eks. urter. Arealkravet vil være mye mindre på en slik type produksjon enn ved tradisjonell drift. Enkelte undersøkelser tyder også på at kvinner i større grad enn menn ønsker å overta de små brukene med dårlig økonomi (Eldby 1996). Ved spørsmål om det skal nyttes forkjøpsrett, tas det ikke hensyn til hvilket kjønn konsesjonssøker eller evt. jordsøkere har. Det legges imidlertid vekt på erververs formål. På denne måten tas det hensyn til den enkelte eier. I den grad myndighetene faktisk overprøver en kjøpers vurdering av lønnsomheten ved en driftsform eller av andre grunner legger et annet formål til grunn, er det mulig at dette faktisk kan slå ut som en ulempe som er større for kvinner enn menn. For å få nærmere kunnskap om hvordan forkjøpsretten slår ut i et likestillingsperspektiv, må det foretas nærmere undersøkelser.

4.4.3 Odelsloven

Odelsretten er grunnlovfestet. Grunnloven § 107 slår fast at «Odels- og Aasædesretten maa ikke ophæves». Kort sagt er odelsretten en rett slekten har til å overta en landbrukseiendom, og den bygger på et aldersprinsipp kombinert med et linjeprinsipp. Som regelverk betraktet er den således kjønnsnøytral.

Odelsfrigjøring

I forbindelse med arbeidet med å bedre eiendomsstrukturen, kan Kongen frigjøre en eiendom fra odel. Dette er i realiteten en opphevelse av odelsretten på eiendommen. Når odelsfrigjøring kan skje, går nærmere fram av loven. De hensyn som vektlegges i slike saker er bl.a. hensynet

til odelsretten som rettsinstitutt, de enkelte odelsberettigedes interesser, den odelsberettigedes tilknytning til eiendommen, jordrasjonaliseringshensyn og forholdene forøvrig. Det kan ikke odelsfrigjøres fra nære slektninger uten at det foreligger ekspropriasjonsvilkår etter jordloven. Når stat/kommune overtar odelsjord til bruk for offentlige formål, kan denne også odelsfrigjøres for å hindre senere løsningsaker. I de siste årene er det vedtatt odelsfrigjøring i 4-5 saker pr. år. (I 1994 var det 13 saker.)

Likestilling mellom kjønnene

I forbindelse med vedtakelsen av odelsloven i 1974 ble reglene om odelsrekkefølgen endret slik at det ble likestilling mellom kjønnene. Etter gjeldende lov går eldre søsken foran yngre med seg og sin linje. Loven spør bare etter alder, ikke etter kjønn som tidligere lov. De nye reglene gjelder for barn født etter 1. januar 1965, og mange overdragelser skjer derfor fremdeles etter reglene i den gamle odelsloven.

Bo- og driveplikt

Reglene tar sikte på å styrke bosettingen i distriktene og sørge for at eiendommen blir forvaltet på en skikkelig måte. Reglene hindrer også i en viss grad at det spekuleres i landbrukseiendommer. Bo- og driveplikt kan følge både av odelsloven (for de som overtar en landbrukseiendom på odel), konsesjonsloven (for de som overtar en landbrukseiendom konsesjonsfritt på grunn av nært slektskap med overdrageren) og av vilkår i konsesjonvedtaket (for de som får konsesjon). Bo- og driveplikten er personlige plikter. Eieren må selv bo på eiendommen og drive den, eventuelt sørge for oppfyllelse av driveplikten gjennom bortleie av jordbruksarealene der dette er mulig. Bortleie er imidlertid ikke mulig i odelsløsningstilfeller og heller ikke der driveplikten følger av konsesjonvedtaket med mindre det positivt tillates i vilkårene. I perioden 1985-1991 var antall saker som fylkeslandbruksstyret avgjorde om fritak fra bo- og driveplikten stabilt på rundt 1600-1700 saker i året. Avslag ble gitt i mellom 6 % og 8 % av sakene. Det ble gitt tidsbegrenset fritak i ca 1000 saker pr. år og varig fritak i ca 550 saker pr. år. I 1992 var det en økning i antall saker som fylkeslandbruksstyret tok opp til behandling (2137 saker). Tallmaterialet viser imidlertid en gradvis nedgang i sakstilfanget, og i 1996 behandlet fylkeslandbruksstyret totalt 1214 saker om fritak fra bo- og driveplikt. 1008 av dem var etter odelsloven og 206 etter konsesjonsloven. Av de innkomne søknadene ble 80 saker avslått. Dette gir en avslagsprosent på 6,6 %.

Landbruksdepartementet har i perioden 1986 -1996 behandlet mellom 30 og 80 klager pr. år. I 1996 behandlet departementet 79 klager over fylkeslandbruksstyrenes vedtak. Klagene gjelder både avslag og vedtak der søker ikke fikk fullt medhold. Av klagene ble fylkeslandbruksstyrets vedtak stadfestet i 56 tilfeller, mens klagen ble tatt til følge helt eller delvis i 23 saker. For nærmere redegjørelse, vises det til praktiseringsmeldingene som Landbruksdepartementet har lagt fram for Stortinget i denne perioden.

Ved vesentlig mislighold av bo- og driveplikten som følger av odelsloven eller konsesjonsloven, vil landbruksmyndighetene kunne pålegge eieren å søke om konsesjon. Dersom eieren ikke søker om konsesjon, kan landbruksmyndighetene kreve at eiendommen selges til noen som kan få konsesjon eller som ikke trenger konsesjon. Blir eiendommen ikke overført i samsvar med pålegget, kan det kreves at eiendommen blir solgt på tvangsauksjon.

Det er under 10 saker i året hvor departementet har krevd eiendommen solgt på tvangsauksjon.

Vurderinger rundt odelsloven

Rekruttering

Odelsoven har tradisjonelt bidratt til å hindre oppsamling av jordeiendommer på noen fåtallige personer. Reglene motvirker også at landbrukseiendommer blir vanlig handelsvare og spekulasjonsobjekt. Også andre regler ivaretar disse hensynene, og enkelte reiser spørsmål om ikke f.eks. konsesjonsloven er bedre egnet til å ivareta disse hensynene enn odelsloven. Utvalget antar imidlertid at odelslovens regler styrker ansvarsfølelsen i og med at eiendommen blir i slekta. Det er på det rene at odelsretten bedrer forutsigbarheten for den neste generasjonen, og det er blitt hevdet at odelsretten har betydning for den tilknytning ungdom kjenner til jordbruksnæringa. At odelslovens system påvirker rekrutteringen, synes klart. For nærmere vurdering av hvordan og i hvilken grad den påvirkes, bør det foretas nærmere undersøkelser.

Boplikt og driveplikt som påhviler den som overtar landbrukseiendom, er med på å knytte eieren til bruket. Dette skal bidra til at det er aktive og interesserte erververe som overtar landbrukseiendommer. I dag praktiseres bo- og drivepliktsbestemmelsene noe forskjellig i ulike distrikter. En måte å fremme rekruttering på vil antagelig være å praktisere disse reglene strengere. Det er imidlertid ingen bestemmelser (annet enn vanhevdbestemmelsen i jordloven) som «tvinger» en besitter av en landbrukseiendom til å bli på bruket etter at årene med boplikt og driveplikt er utløpt. En måte å styrke eierens tilknytning til et bruk og et område på, er derfor også å utvide lengden av boplikten og/eller driveplikten. I odelsammenheng blir det imidlertid et spørsmål hvor langt det juridisk (og politisk) er mulig å stramme inn på praktiseringen av bo- og driveplikten uten å komme i konflikt med odelsretten som rettsinstitutt.

En annen side ved boplikten er hvor mye en erverver faktisk må oppholde seg på en eiendom for at boplikten skal anses oppfylt. I en dom i Høyesterett fra sommeren 1997 stilte Høyesterett mindre strenge krav til boplikten innhold enn hva departementet tidligere har praktisert. Ønsker man en rekruttering til landbruket av personer som har til hensikt å bosette seg og være drivere av en landbrukseiendom, er det naturlig å se nærmere på innholdet i boplikten.

Mislighold av bo- og driveplikten medfører at eier må selge eiendommen videre. Kontrollen og oppfølgingen med misligholdssaker ligger på kommunalt- og fylkesnivå, og kan nok variere noe. En streng oppfølging av tilfeller hvor bo- og driveplikten er misligholdt, gir grunn til å anta at noen flere landbrukseiendommer kommer på salg. Dette vil kunne gjøre det lettere for interesserte å komme inn i næringa.

Likestilling

Odelsoven gir den førstefødte rett til å overta eiendommen uavhengig av kjønn. At dette styrker jenters mulighet til å overta en landbrukseiendom, er lite tvilsomt. En lovendring skaper imidlertid ikke automatisk en ny virkelighet/holdning, og oppfatningen av mulighetene til å overta oppleves nok noe forskjellig avhengig av kjønn, jf. Maximiterapporten.

En bestemmelse i odelsloven gir imidlertid eieren rett til å avhende odelsjord til et yngre barn på vilkår av at den best odelsberettigede gis mulighet til å overta på samme betingelser innen

en viss frist. Denne regelen kan muligens brukes til å rokke ved eldste datters rett til å overta en gård og således hindre likestilling.

Praktiseringen av bo- og driveplikten kan muligens også sees i et kjønnsperspektiv. Enkelte undersøkelser tyder på at menn og kvinner har noe ulike ønsker om hvordan landbrukseiendommer skal drives. Det er bl.a. enkelte undersøkelser som viser at kvinner i større grad enn menn har et bedriftseiernsynspunkt, slik at de kan eie og lede driften av eiendommen uten at de nødvendigvis trenger å forestå alt det praktiske arbeidet selv. Det at konsesjonsloven og odelsloven nå i mange tilfeller åpner for at det er adgang til å oppfylle driveplikten ved bortleie, skulle etter disse forutsetningene være positivt for kvinner.

4.5 Skattemessige forhold

Næringsdrivende betaler inntektsskatt av to ulike grunnlag i dagens skattesystem. For det første betales det flat skatt på 28 pst. av et nettoinntektsgrunnlag (alminnelig inntekt). For personlige skattytere i Finnmark og Nord-Troms er satsen 24,5 pst. Grunnlaget består av skattepliktige inntekter etter fradragberettigede utgifter. Næringsdrivende har bl.a. krav på fradrag for faktiske utgifter knyttet til virksomheten, og det gis derfor ikke minstefradrag i næringsinntekten.

Det betales i tillegg trygdeavgift og ev. toppskatt av inntekt fra arbeid og pensjoner, uten fradrag av noen art (personinntekt). For næringsdrivende i primærnæringer utgjør trygdeavgiften 7,8 pst. uavhengig av inntektens størrelse. Toppskatten har to trinn. Det første trinnet starter i 1998 på 248 000 kroner i klasse 1 og 300 000 kroner i klasse 2. Skattesatsen på dette trinnet er 9,5 pst. Det andre trinnet starter på 272 000 kroner i klasse 1 og 305 000 kroner i klasse 2. Her er skattesatsen 13,7 pst. Personlige skattytere i Finnmark og Nord-Troms er fritatt for det øverste trinnet i toppskatten.

Det svares ikke arbeidsgiveravgift av næringsinntekt.

En personlig næringsdrivendes inntekt fra virksomheten skyldes dels arbeidsinnsats og dels den kapitalen som er investert i virksomheten. Da arbeidsinntekter (personinntekt) gjennomgående beskattes med en høyere skattesats enn kapitalinntekter (alminnelig inntekt) er det nødvendig å ha et regelverk for å fastsette fordelingen av inntekten på hhv. kapitalinntekt og arbeidsinntekt. Dette skjer etter den såkalte delingsmodellen. Hovedtrekket ved dette regelverket er at beregnet personinntekt for skatteformål framkommer som differansen mellom netto næringsinntekt før finansposter og den anslåtte avkastningen på realkapitalen.

Nedenfor gis en oversikt over de særskilte skattereglene for jordbruk og skogbruk.

F.o.m. 1995 er det innført en fleksibel kapitalavkastningsrate i delingsmodellen for primærnæringsene. Bakgrunnen for dette var at beregnet personinntekt kunne bli svært lav i disse næringene, og at mange næringsdrivende og aktive eiere derfor i liten grad opparbeidet seg trygderettigheter. Ved å velge lavere kapitalavkastningsrate vil skattyteren få høyere beregnet personinntekt og dermed større trygderettigheter. Motstykket er høyere skatt.

Det er generelt ikke anledning til å samordne positiv beregnet personinntekt fra et delingsforetak med negativ beregnet personinntekt fra et annet delingsforetak. Det er imidlertid gjort unntak fra denne regelen for enkelte typer virksomheter i landbruket, gitt at det er høy grad av innholdsmessig og økonomisk nærhet mellom virksomhetene.

Gevinst ved avhendelse av alminnelig gårdsbruk og skogbruk er etter gjeldende regler skattefri når avhendelsen finner sted eller avtales mer enn 10 år etter ervervet. Det stilles ikke krav til botid. Hvis avhendelsen skjer før det er gått 10 år etter ervervet, men etter 5 år, gis det fritak for skatt med en femdel av gevinsten for hvert hele år utover fem. Bestemmelsen omfatter grunn og bygning, men ikke redskaper, besetning og avling.

Føderåd er en form for pensjonsordning ved eierskifter innen landbruket. Avhenderen har tradisjonelt betinget seg løpende naturalytelser som fritt hus, strøm, ved, jordbruksprodukter ol. Også kontantytelser kan være aktuelle. Avhenderen inntektsbeskattes for verdien av ytelsene i de årene disse mottas. Den som overtar får tilsvarende fradrag. I tillegg får overtaker etter praksis fradrag i form av avskrivninger, fordi den neddiskonterte verdien av de årlige ytelsene tillegges eiendommens kostpris og fordeles på samme måte som kostpris for øvrig.

Inntekt av skogbruk skal som hovedregel settes til gjennomsnittlig skattemessig overskudd de siste 5 inntektsårene. Gjennomsnittsligning skal normalt ikke påbegynnes før virksomheten har vært drevet i 8 år og kan på visse vilkår påbegynnes tidligere. Det gjelder særlige regler ved opphør (avbrudd) av gjennomsnittsligning. Formålet med ordningen er utjevning av sterkt svingende inntekter på grunn av ujevn avvirking, særlig i mindre skoger, for dermed å unngå at progressive skattesatser får sterke negative virkninger.

Skogeiere plikter å svare skogavgift av brutto avvirkningsverdi det enkelte år. Avgiften kan ikke settes lavere enn 2 pst. av virkets bruttoverdi. Etter gjeldende bestemmelser kan skogeiere velge avgiftssats i intervallet 5 pst. til 25 pst. Avgiftsbeløpet trekkes i tømmeroppgjøret og settes på en individuell skogkonto. Det er ingen øvre grense for innestående totalbeløp og heller ingen frist for anvendelse. Skogeier har ikke krav på rente på innestående. Ved beregning av skattepliktig overskudd kan årets skogavgift trekkes fra. Skogavgiften regnes som hovedregel som skattepliktig inntekt i det året den utbetales, men ved nærmere spesifiserte anvendelser (skogkultur, skogsveier, avvirkningsfremmende tiltak i vernede områder) skal bare deler av beløpet tas til inntekt.

Våningshus på gårdsbruk skal regnskapslignes, og ikke prosentlignes som andre bolighus. Gårdsbrukere skal lignes for brutto leieverdi av huset samtidig som det gis fullt fradrag for vedlikeholdsutgifter mv. Underskudd ved drift av våningshus kan kun komme til fradrag i inntekt fra jordbruk, skogbruk eller pelsdymæring. Det er en forutsetning for regnskapsligning at jordbruksvirksomheten har karakter av virksomhet i skattelovens forstand, og at skattyters bruk av våningshuset har tilstrekkelig tilknytning til virksomheten.

All grøtfeformyelse på dyrket mark skal anses som vedlikehold, og kan således utgiftsføres direkte. Tidligere aktiverte grøfter må fortsatt saldoavskrives på vanlig måte inntil restsaldo kan utgiftsføres.

Utgifter til skogsbilveier skal også utgiftsføres direkte. Når det gjelder skogsbilveier som tidligere var avskrivbare og pr. 1. januar 1983 ikke var helt avskrevet, skal avskrivningene fortsette inntil veiene er nedskrevet.

Utgifter til nydyrking og overflatedyrking i jordbruket er fradragsberettiget, men bare for den del som ikke dekkes av offentlige tilskudd. Dyrkingsveier regnes som en del av nydyrkingsutgiftene. Slike veier må normalt aktiveres inntil nydyrking faktisk skjer.

Det er fradragsrett for samtlige påløpne utgifter til skogkultur, som f.eks. grøfting, planting, såing, markberedning, rydding av hogstflater, inngjerding av skogkulturfelt til vern av nyplanting, ungskogpleie, gjødsling og sprøyting. Dette må ses i sammenheng med plikten etter skogvernloven til å sørge for ny skog etter hogst.

4.6 EU's økonomiske ordninger for unge bønder

Utvalget fant det interessant å se hva som er gjort i andre land med tanke på likestilling og rekruttering til landbruket. I EU finnes ordninger spesielt rettet mot unge bønder, og det finnes fellestrekk mellom EU's landbruk og det norske landbruk med tanke på ungdom og kvinners rolle. Kvinners svake representasjon på eier og brukersiden og stigende gjennomsnittsalder blant landbruksbefolkningen er en sammenfallende utfordring. Samtidig er bruksstrukturen svært ulik den norske i mange EU-land, og flere av EU's ordninger er tilpasset gårdsbruk med flere arbeidsplasser/ flergenerasjonsbruk.

Det som synes sterkere vektlagt i EU er kompetanse og utdanning for de unge bønder. Dette har nok sitt utgangspunkt i at det er store variasjoner i kompetansenivået blant bønder i EU. I Norge har bøndene generelt et høyt formelt kompetansenivå, og fokus på utdanning har kanskje ikke vært like nødvendig. Samtidig kan det være nødvendig å ha en ekstra innsats for å opprettholde og videreføre det høye nivået i Norge. Ettersom mange av de unge som skal overta gård i voksen alder ofte har andre utdannings- og yrkespreferanser enn landbruk er det viktig å gi gode og relevante tilbud på den landbruksfaglige delen den dagen avgjørelsen om å gå inn i landbruket tas.

EU setter fokus på rekrutterings- og generasjonsskifteproblemer gjennom en rapport fra kommisjonen av september 1996 «De unge landmænd og generasjonsskifteproblemerne i EU's landbrug». Denne gir en oversikt over tiltak innenfor EU's landbruks- og strukturpolitikk som skal bidra til å lette rekrutteringen til landbruket. Rapporten tar også for seg nasjonale tilpasninger.

Den norske delegasjonen i Brussel har gjort supplerende undersøkelser hvorvidt det i landbruks- og strukturpolitikken er utformet særskilte virkemidler med formål å stimulere til rekruttering av kvinner til landbruket. De fant ingen konkrete tiltak innenfor EU's landbrukspolitikk med et slikt formål. Generelt legges det i EU vekt på «mainstreaming», dvs. integrering av kjønnsperspektiv i de tiltak og ordninger som utformes. Dette betyr bl.a. at konsekvenser for kvinner skal komme fram og vektlegges ved utforming av tiltak.

Selv om vi ikke fant tiltak som gikk direkte på kvinners rekruttering til og deltakelse i landbruket finnes derimot en rekke tiltak for en mer generell rekruttering til landbruket. Forslagene er beskrevet i rapporten «De unge landmænd og generationsskifteproblemerne i EU's landbrug» KOM (96) 398 av 04.09.96 - beretning fra Kommisjonen.

I EU finnes ca. 8,5 mill. landbruksbedrifter. Kun 8,3% av bedriftslederne er under 35 år, mens 24,5% er over 65 år gamle. Gjennomsnittsalderen har steget betydelig de senere år.

I EU viser det seg at de unge bønder leder de største bedriftene (de største landbrukseiendommene) i forhold til andre aldersgrupper selv om gårdene i gjennomsnitt ikke er større enn det nasjonale gjennomsnitt. De unge er sterkt representert innenfor gartneri og melkeproduksjon.

Rapporten viser til at det kan være store forskjeller mellom unge bønders betingelser landene imellom, og at dette er knyttet nært opp til landbrukets rolle, posisjon og økonomi i det enkelte land. Det vil likevel være enkelte felles utfordringer som vil gjelde for alle unge som etablerer seg i landbruket for første gang. Rapporten skiller på hva som kan foregå på EU-plan og hva som bør gjøres på nasjonalt plan.

De unge bønders vanskeligheter og ønsker

Rapporten understreker at en stor del av de vanskeligheter som de unge står overfor ved et generasjonsskifte knyttes til økonomien. Forøvrig er disse vanskelighetene ikke spesifikke for landbruket, men opptrer innenfor alle næringer/virksomheter i forbindelse med generasjonsskifte.

Problemområdene rapporten kommer inn på er følgende:

1. Avfolkning og tilbakegang i landdistriktene som et generelt problem
2. Bevarelse av landdistriktene og kvinnenens bidrag. Kvinnene tar høyere utdannelse og flytter ut av distriktene. Svært få kvinner leder landbruksbedriftene (10%) selv om kvinner utgjør 35% av de yrkesaktive i landbruksnæringa. Rapporten slår fast at pga. kvinners gode lederegenskaper er det en nødvendighet at kvinner får en sterkere posisjon som ledere av landbruksbedriftene. I tillegg må en se på kvinners evner og ressurser mht. diversifisering.
3. Etableringsomkostninger
4. Deling av inntekten i overtakelsesperioden. Deling av inntekt foregår her mellom overtaker og overdrager

EU's ordninger for unge bønder

Ordningene som skal gjelder for unge bønder kommer inn under de ulike «horisontale» strukturtiltak, supplerende tiltak i forbindelse med reformen av den felles landbrukspolitik, visse tiltak som inngår i politikken for utvikling av landdistrikter og regionalpolitikken, - samt de felles markedsordninger.

1. Strukturtiltak under mål 5a

EU's støtte til unge bønder skal sikre de unge mulighet for å skaffe de nødvendige midler til etableringen. Støtten er forbeholdt unge bønder under 40 år (noen land har satt grensen ved 35 år), som overtar det formelle ansvar samt ledelsesansvaret for en bedrift (gårdsbruk) som krever en arbeidsinnsats på minst ett årsverk (mandsarbejdsenhet). Dette gjelder unge bønder som etablerer seg med gårdsdriften som hovedervert eller de som etter en tid som deltidsbruker nå etablerer seg som heltidsbruker. Ordningen innbefatter også arbeid med «blandet aktivitet», dvs. tilleggsnæringer/nye næringer som skogbruk, turisme, håndverk.

Søkerne må ha tilstrekkelig faglige kvalifikasjoner, med dette menes minst landbruksutdanning på landbruksskole og/eller et forberedende kurs på minst 150 timer vedrørende etablering.

Dette er krav som vi ikke har i Norge når det gjelder tilgang til økonomiske virkemidler. Det er kun i forhold til ordningen arbeidskraftstøtte innenfor BU-midlene det stilles krav til skoloring (etablererskole/-kurs eller tidligere mottatt etablererstipend). I Norge stilles heller ingen formelle utdanningskrav for overtakelse av går eller for innvilgning av konsesjon for kjøp av gård. Generelt kan det virke som EU en større vekt på de unge bønders kompetanse enn det som gjøres generelt i Norge.

EU's ordninger er uavhengige av hverandre og omfatter :

- **Etableringsstøtte** bestående av en engangssum på maks. 15.000 ECU (tilsvarende ca. kr. 120.000). Den enkelte medlemsstat kan eventuelt gi beløpet som en rentegodtgjørelse av tilsvarende verdi. I tillegg kan det gis en rentegodtgjørelse på 5% over 15 år for låneopptak i forbindelse med etableringen (den kapitaliserte verdi må ikke overstige 15.000 ECU). Rentegodtgjørelsen kan evt. utbetales som et tilskudd.
- **Supplerende investeringsstøtte** som gis for 25% av de nye investeringene/utbedringer som er planlagt i forbindelse med overtakelse. Det må lages en plan over utbedringene som er planlagt. Den unge bonden må ha de faglige kvalifikasjoner som kreves (landbruksutdanning og/eller minst 150 timers kurs) og forelegge planen senest 5 år etter etableringen. Støtten kan ytes uavhengig av etableringsstøtten.

Videre kan det gis støtte til:

- **Yrkesutdanning** for unge bønder. Formålet med ordningen er å heve utdanningsnivået i landbruket. Støtten ytes til deltakelse i og tilretteleggelse av fullstendige og supplerende yrkesutdanningskurs innenfor landbruket - for unge bønder. Kursene skal være av minst 150 timers varighet (samme nivå som for å motta etableringsstøtte). Støttebeløpet er på 10.000 ECU pr. person (ca. 80.000 kr), herav 4.000 ECU (ca.32.000 kr) til kurs innenfor miljø, skogbruk og produksjonsomlegging.

2. Supplerende tiltak i forbindelse med reformen av den felles landbrukspolitik

Under disse tiltakene kommer ordningen med støtte til førtidspensjonering inn. Formålet med ordningen er å fremme en utskiftning og en omstrukturering av landbruksbedriftene og en forbedring av deres økonomiske bæredyktighet. Ordningen gjelder bedriftsledere som er minst 55 år og som definitivt opphører med sin landbruksdrift samtidig som de avstår fra sin bedrift. En kan få utbetalt en førtidspensjonspremie på maksimalt 36.225 ECU (ca. 290.000 kr) eller en årlig godtgjørelse på maksimalt 12.075 ECU (ca. 97.000 kr). Overtakeren av gården forplikter seg til å drive gården i minst 5 år og til å overholde kravene om beskyttelse av miljøet. Vedkommende skal også utvide sin bedrift betydelig. Ordningen er frivillig for medlemslandene.

Med ordningen tas det sikte på å få frigjort areal til formål utenfor landbruket, som skogbruk eller naturfredede områder. Resten vil bli overført til utvidelse av eksisterende bedrifter eller til etableringer. Noen av medlemslandene har innført betingelser om begunstigelse av unge bønder ved eldre bønders opphør vha. førtidspensjonsordning.

Rapporten nevner videre at flere ordninger vil begunstige unge bønder i og med at det er spesielt de unge bøndene som gjør seg bruk av ordningene. Dette gjelder miljøvennlige produksjonsformer, naturpleie og skogbrukstiltak.

3. Politikken i forbindelse med regionalprogrammer

Rapporten vektlegger det faktum at de tiltak som er nevnt over ikke er tilstrekkelig for å imøtekomme behovene hos de unge som vil leve og bo i distriktene. Her kommer strukturfondene under mål 1, 5b og 6 samt initiativet LEADER inn som viktige virkemidler. Det finnes ingen nøyaktige opplysninger for hvor mange unge bønder som deltar i de ulike programmene. Ved utarbeidelse av de operasjonelle programmene og kontroll av de forskjellige tiltak har det imidlertid vist seg at de unge bønder er sterkt representert og at de f.eks. for LEADERs vedkommende utgjør den viktigste gruppen.

4. Andre tiltak

EU's utdanningsprogrammer

De sosioøkonomiske endringer og den omfattende teknologiske utvikling har gjort det nødvendig at de som er beskjeftiget i landbruket, og spesielt de unge bønder, har en god yrkesutdanning og stor tilpasningsevne. Ulike programmer innenfor undervisning og utdanning er i gang (YOUTHSTART, «Sokrates», «Leonardo»). Disse er ikke spesielt innrettet mot landbruket, men kan benyttes av unge som begynner på landbruksutdanning og av andre som vil begynne med yrkesaktiviteter/-utdanning i distriktene.

Innenfor landbruksutdannelsen finnes f.eks. ERASMUS-programmet der det i 1992 er 2.000 studerende innenfor agronomi ved universiteter og høyere læreanstalter. Studenter som kommer inn i programmet kan ta hele eller deler av sin utdanning ved universitet/høyskoler i utlandet. En slik fleksibilitet kan virke stimulerende og gi anledning til å ta studier en ikke finner i hjemlandet.

EU's nye forskningsprogram

Som et ledd i det fjerde program for EU's innsats innenfor forskning, teknologisk utvikling og demonstrasjonsaksjoner for perioden 1995-1998, har Rådet vedtatt et program for landbruk, skogbruk og utvikling av landdistriktene. Formålet er å skaffe fram vitenskapelig grunnlag for forberedelse, iverksettelse og evaluering av EU-politikken i disse sektorene.

I vårt materiale fant vi ikke noe som tydet på at det var en spesiell likestillings- eller rekrutteringsvinkel på programmet.

Informasjon

EU-kommisjonen har opprettet forbindelser med de unge bønders organisasjoner og har arrangert seminarer, møter og besøk. Videre er det et program (PEJA) for utveksling av unge bønder. Målet med programmet er å lette erfaringsutvekslingen og fremme kjennskapet til landbruk i andre land. Enkeltpersoner eller grupper kan ha utveksling/studiebesøk i 3 uker - eller flere måneder, hovedsakelig til EU-land.

Forslag og henstillinger fra kommisjonen

Kommisjonen henstiller medlemslandene å vektlegge følgende EU-tiltak : Etableringsstøtte, utdanning, førtidspensjonering, markedsordninger.

I tillegg henstilles medlemslandene å vektlegge en del nasjonale ordninger. Vi nevner her to tiltak som kan være relevante sett ut i fra norske forhold :

-
- Vikarordninger - det legges vekt på støtte til vikartjenester slik at de unge kan sikres fritid. I tillegg ses det på muligheter for å lage smidighet i reglene for arbeidskontrakter.
 - Unge som ikke har bakgrunn fra landbruket som vil etablere seg på gård - i Frankrike har en vellykket ordning gått ut på å skape kontakt mellom eldre bønder uten etterfølgere og unge uten bakgrunn fra landbruket. Det etableres registre som kan fremme møtet mellom bedriftsledere og unge som ønsker å gå inn i landbruket.

Rapporten avsluttes med å peke på viktigheten av opplysningsvirksomhet som kan gi de unge forståelse for bondeyrkets særpreg og verdier. I tillegg er det viktig å hjelpe unge med relevant informasjon, især opplysninger om nasjonal støtte og EU-støtte.

4.7 Oppsummering kap. 4

Noen «funn» fra kapittel 4;

Økonomien i landbruket påvirker

- rekruttering - ved at inngangen til yrket kan være preget av store oppstartingskostnader
- ved at inntektsmulighetene vurderes opp mot alternative inntektsmuligheter
- økonomien ikke avgjørende for valget om å ta over landbrukseiendom, snarere for valget om å drive som aktiv bonde
- likestilling - ved at inntektsdeling ikke samsvarer med arbeidsinnsats. Dette handler om rettigheter, men også om status, synliggjøring og egenverd

Jordbruksavtalens ordninger påvirker

- rekruttering - kun en ordning er innrettet mot unge brukere (BU-midlene, da spesielt etablerertilskudd ved generasjonsskifte)
- likestilling - kvinner mottar en svært liten andel av midlene over jordbruksavtalen, de skaper mye (verdier/sysselsetting) av de små midlene de mottar

De juridiske forhold påvirker

- rekruttering - gjennom praktisering av konsesjonslov, prissetting og odelslov. bo- og driveplikt spiller også inn
- likestilling - gjennom å sikre at kvinner og menn har like rettigheter i forhold til odel

Skatten påvirker

- rekruttering - overdragelsestidspunkt gjennom måten overdragelsen skjer på?
- likestilling - gjennom skattetilpasning som gjør at all inntekt skrives på mannen?

Sammenfallende utfordringer

- tips til løsninger og tiltak fra andre land som har rekrutteringsvansker

5. Oppsummering, mål, strategier og tiltak

5.1 Mål og strategier

5.1.1 Mål for likestilling

Gjennomgangen i kapittel 2-4 viser at det er en relativt lang vei å gå før det er likestilling i landbruket. Jenter opplever flere hindringer enn gutter når de skal ta valget om å gå inn i landbruket. Selv om andelen kvinnelige eiere øker er det fremdeles få kvinnelige eiere i primærlandbruket, kvinners arbeidsinnsats i landbruket går tilbake, kvinner har en lavere andel av overføringene enn menn, kvinners deltagelse i landbrukets faglige og økonomiske organisasjoner er lav mm.

Utvalget mener det er viktig for næringen selv og for samfunnet at også kvinner finner det attraktivt å bli gårdbrukere. For kvinnene selv er det viktig at de får samme muligheter som menn til å gå inn i næringen på egne premisser. For næringen er det viktig å dra nytte av den ressurs som kvinner representerer bl.a. fordi de ofte har en annen erfaringsbakgrunn enn menn. I et samfunns- og distriktsperspektiv er det også viktig med en bred satsing på rekruttering av kvinner til landbruksnæringen. Landbruket er viktig for matvareproduksjon, for opprettholdelse av bosettingsmønsteret og for å skape attraktive bygdesamfunn. Dersom kvinner ikke finner det attraktivt å arbeide i landbruket vil det utvikle seg en næring utelukkende basert på mannlige verdier. Dette vil i sin tur få negativ effekt på kvinners interesser for å bo i distriktene.

På bakgrunn av dette har utvalget utarbeidet mål og resultatindikatorer for likestilling i landbruket. Utvalget mener at resultatindikatorerne er viktige for å synliggjøre at det er en prioritert oppgave å gjøre landbruket attraktivt for flere kvinner. Klare indikatorer er også viktige for utformingen av virkemidlene slik at det overordnede mål kan nås.

Det er vanskelig å måle likestilling fordi det dreier seg om både formelle og uformelle valg, holdninger og prosesser. Å måle utviklingen opp mot de resultatindikatorer som er satt kan imidlertid si noe om hvilken retning utviklingen går i, og en kan måle status og endringer i kvinners representasjon i forhold til menns.

Målet for likestilling har et langsiktig perspektiv. Milepælen er satt ved 2005 og en kan da etterprøve resultatindikatorerne. Dessuten bør utviklingen følges opp gjennom forskning, årlig gjennomgang av landbruksregisteret, produksjonstilleggene, Budsjettnemnda for jordbruket og Landbruksdepartementets egen statistikk over råd og utvalg.

Utvalget anbefaler følgende mål for likestilling i landbruket

- Kvinner og menn skal ha reell frihet og like reelle muligheter til å gå inn i landbruket, dvs. det skal ikke ligge hindringer som kan forklares ut fra kjønn i veien for valg
- Kvinner og menn skal ha en jevn fordeling av inntekt og eierskap til landbrukets kapital (formell og faktisk eiendomsrett)

Utvalget anbefaler følgende resultatindikatorer for likestilling i landbruket¹²:

Innen 2005 skal:

- 30 % av landbrukseiendommene overdras til kvinner (17% i perioden 1983-92)
- 35 % av søkerne på produksjonstillegg være kvinner (11%)
- 35 % av medlemmer og tillitsvalgte i råd og organisasjoner være kvinner¹³
- 30 % av alle årsverk innen landbruket utføres av kvinner (23%)

Utgangspunktet for indikatorene er dagens situasjon og dagens data på de samme områder. Dagens situasjon viser at det er en lang vei å gå, og en vil derfor måtte ha en stor innsats for å innfri forventningene. Selv om indikatorene er ambisiøse sett i forhold til dagens situasjon tror utvalget at det vil bidra til å styrke arbeidet med likestilling i landbruket. Utvalget har tatt i betraktning at de jentene som kommer inn under dagens odelslov nå er i en alder hvor det er naturlig å overta. Ut fra at de fleste overtakelser skjer innenfor odelslovens rammer vil det derfor være mulig å se større endringer i tiden framover enn en hittil har hatt mht. jenter som aktive brukere. Utviklingen vil også henge sammen med landbrukspolitikken og de øvrige samfunnsendringer.

Indikatorene har også noe ulik karakter da noen vil dreie seg om mer formelle lovfestede forhold (eks. overtakelse) mens andre kan dreie seg om personers mer uformelle avgjørelser og forhold (eks. arbeidsdeling). Utvalget så ikke en slik fordeling av formelle og mer uformelle indikatorer som problematisk i denne sammenheng.

5.1.2 Mål for rekruttering

Ut fra generell statistikk er det vanskelig å konkludere at rekrutteringen til landbruket er dårlig. Rekruttering til landbruket er også et særskilt fenomen ved at rekrutteringen reguleres gjennom odelsloven og ikke opptrer som en ordinær kjøp/salg situasjon. Undersøkelser om eiendomsoverdragelse utenfor familien indikerer at det er stor etterspørsel etter landbruks-eiendommer.

Derimot er det trekk ved samfunnsutviklingen som kan påvirke framtidens rekruttering til landbruket. Forhold knyttet til befolknings- og bosettingsutviklingen og utviklingen i arbeidsmarkedet står sentralt. Vi ser at fraflyttingen fra bygdene øker og at utviklingen går i retning av eldre befolkning og mindre ungdomskull. Utvalgets eksterne arbeid har vist at mange unge føler at landbruket har lav status i befolkningen. Dette koblet med et generelt godt arbeidsmarked med gode inntektsmuligheter kan gjøre det mer attraktivt å velge andre yrker enn landbruket eller velge driftsformer som gjør det mulig å kombinere landbruksyrket med annen jobb utenfor bruket. Maximites rapport viser til at de unge ga uttrykk for at de vurderer forhold som status, økonomi og sosiale betingelser som viktige faktorer for sine yrkesvalg.

Til en viss grad kan også forskningsundersøkelser tyde på et manglende rekrutteringspotensiale blant odelsberettigede. Eldby (1996) viser at omlag 50% av

¹² Tall i parentes viser dagens situasjon.

¹³ Her er det forholdsvis stor spredning (se kapittel 2.7).

odelsguttene og 20% av odelsjentene har bestemt seg for å ta over gården. Dersom barn med best odel ikke overtar synes det i de fleste tilfeller slik at søsken/slektninger overtar. Hvis ikke er alternative løsninger driftsnedleggelse eller salg av eiendommen.

Indikasjonen på den framtidige rekrutteringen til landbruket kan også vurderes ut fra søkning til utdanning som er relevant for landbruksdrift. Statistikk indikerer at andelen søknader til videregående skole, studieretning naturbruk og Norges Landbrukshøgskole (enkelte linjer) er synkende. Det er også interessant å følge med hvorvidt landbruk som utdanningsvei mister status i forhold til andre fagretninger.

Dokumentasjon fra de eksterne møtene viser også at mange unge kommer i en konfliktsituasjon der de føler seg «forpliktet» overfor familien, tradisjonene og slekta til å ta over og drive familiegården videre. En slik pliktfølelse ser ut til å slå hardere ut for guttene enn for jentene. Det er viktig å arbeide for at valg om overtakelse skal være et fritt valg der motivasjon og interesse for landbruket er drivkraft. Samtidig må foreldre og omgivelser legge opp til at også jentene motiveres og gis et godt grunnlag for valget.

Utvalget mener på bakgrunn av det som er nevnt ovenfor at det i større grad enn tidligere bør følge med på rekrutteringssituasjonen i jordbruksavtalesammenheng. Det er viktig å ha ei landbruksnæring som drives av motiverte og godt kvalifiserte næringsutøvere som velger å gå inn i landbruket ut fra «lyst» og ikke en «plikt».

Utvalget anbefaler følgende mål for rekruttering til landbruket:

- At forholdene ligger til rette slik at det er god tilgang på dyktige næringsutøvere som ønsker å drive et aktivt landbruk

Utvalget mener det er for tidlig å tallfeste resultatindikatorer for rekruttering. Utvalget mener likevel at det er viktig å følge utviklingen på særskilte områder.

Utvalget anbefaler følgende indikatorer for rekruttering til landbruket

- Gjennomsnittsalder på bruker, fordelt på kjønn
- Gjennomsnittsalder ved overtakelse av gård, fordelt på kjønn
- Søknad, opptak, gjennomføring og antall studieplasser på landbruksfaglig videregående utdanning
- Søknad, opptak og ledige studieplasser i landbruksfaglig høgskole- og universitetsutdanning
- Omsetning av landbrukseiendommer uten odel og antall bud pr. eiendom, valg av driftsform og utdanning til kjøper
- Forskning og undersøkelser av ungdommers holdning til å benytte seg av sin odelsrett
- Data på hvorvidt odelsberettigede faktisk gjør seg bruk av retten sin
- Endringer i driftsform ved overtakelse (legges inn i produksjonsregisteret)
- Prisforskjeller på gård overtatt på odel og ved ordinært kjøp uten odel
- Statusrapport fra fylkene

Utvalget mener de nevnte resultatområder gir en god indikasjon på utviklingen i rekrutteringen. Det er viktig å sikre tilgangen på data gjennom å bygge ut systemer for registreringer. På de fleste punkt kan dette gjøres innenfor eksisterende system, men med innføring av nye registreringer. Utvalget har her sett på en situasjon som kan bli et framtidig problem, og utviklingen vil avgjøre hvorvidt de nevnte resultatområder gir en god nok oversikt over situasjonen.

Mål om likestilling og rekruttering henger nøye sammen

Skillet mellom likestilling og rekruttering er flytende i og med at kjønn er en viktig komponent i de fleste tema som omtales under rekruttering. Jenter opplever flere hindringer for å gå inn i landbruket, noe som i neste omgang påvirker likestillingsrelaterte problemstillinger som eierskap, arbeid og inntekt, representasjon i politiske og økonomiske fora osv. Når det gjelder rekruttering av jenter til landbruket, er det derfor naturlig at mål om rekruttering sammenfaller med mål om likestilling.

5.1.3 Strategier for likestilling og rekruttering

Hovedmålene som er satt for likestilling og rekruttering kan etter utvalgets mening nås gjennom følgende strategier:

1. Økonomiske tiltak

Strategien går ut på å sikre unge bønder en forsvarlig økonomisk overgang til landbruksyrket gjennom å tilrettelegge for økt prioritering av økonomiske virkemidler for unge.

2. Tidligere generasjonsskifte

Strategien går ut på å fremme tidligere generasjonsskifte ved tiltak som kan stimulere til at eldre brukere lar de unge slippe til tidligere enn i dag.

3. Velferd

Strategien går ut på å imøtekomme spesielt unge bønder og landbrukskvinnens behov for tid til kompetanseheving og fri tid gjennom bruk av velferdsordningene.

4. Utdanning/kunnskap og kompetanseheving

Strategien går ut på å sikre god kompetanse innen landbruket ved å tilrettelegge og bedre landbruksbefolkningens muligheter for utdanning og kompetanseheving.

5. Innflytelse

Strategien går ut på å tilpasse landbruket også etter kvinner og ungdoms ressurser og behov gjennom å styrke kvinners og ungdoms innflytelse i beslutningsprosesser.

6. Holdningsskapende arbeid og informasjon

Strategien går ut på å bedre likestillingen og rekrutteringen i landbruket gjennom å fremme og synliggjøre behovet for holdningsskapende arbeid og informasjon.

7. Videre kunnskapinnhenting og utredninger

Strategien går ut på å bedre rekruttering og likestilling i landbruket gjennom å innhente kunnskap og informasjon/data.

5.1.4 Utvalgets forslag i forhold til arbeidet i statens forhandlingsutvalg til jordbruksforhandlingene

Ved jordbruksoppjøret i 1997 ble partene enige om å nedsette et bredt sammensatt utvalg for å vurdere likestilling og rekruttering i landbruket.

Utvalgets mandat er gjengitt i kapittel 1.1. I følge mandatet skulle utvalget legge fram utredninger, eller delutredninger, til jordbruksoppjøret i 1998.

Utvalget har i kapittel 5.2 – 5.8 fremmet en rekke tiltak som kan ha betydning for likestilling og rekruttering. Utvalget har i liten grad lagt vekt på å angi tidsfrister for når forslag bør gjennomføres og er klar over at enkelte tiltak eventuelt bør innføres over flere år. Utvalget er videre kjent med at det vil bli fremmet forslag fra andre arbeidsgrupper og utvalg og i forhandlingene ellers. Enkelte av utvalgets forslag innebærer økte bevilgninger. Utvalget er klar over at det er partene i jordbruksforhandlingene som endelig tar stilling til hvilke forslag som skal fremmes og hvilket prioritet de gis videre i forhandlingsprosessen innenfor de økonomiske rammer som er gitt.

5.2 Strategi 1 - økonomiske tiltak

Problemforståelse/utfordring

Oppstart innenfor landbruket kan være kostnadskreven. Overtakelsen/kjøpet i seg selv krever en viss kapital samtidig som det ofte kreves ekstra investeringer i en oppstartingsfase, f.eks. knyttet til et nedslitt driftsapparat på gården. I tillegg står ungdom ofte dårligere rustet enn den eldre generasjon når det gjelder allsidig praksis og «livslang læring».

Ungdom tar i større grad enn tidligere høyere utdanning og opparbeider seg yrkeskompetanse før de går inn i landbruket. Gjennom utdanningen har de fleste også pådratt seg studiegjeld. Med bakgrunn i utdanning har mange unge opparbeidet seg kompetanse på områder som kanskje har et større inntektspotensiale enn landbruket, og hvor inngangen til yrket ikke er forbundet med store utgifter. Dette kan oppleves som en hindring. Inntektsutviklingen i landbruket omtales under kap. 2.6.3 og kap 4.1, men vil ikke bli gjort til gjenstand for konkrete forslag fra utvalget.

På denne bakgrunn er det viktig å legge til rette for at ungdom som ønsker å drive aktivt landbruk sikres nødvendige investeringsvirkemidler i forbindelse med etableringen.

Mye tyder på at unge kvinner kan oppleve andre hindringer enn menn i sin yrkesutøvelse, noe som gjør at en bør vurdere ytterligere tilpasninger for kvinner som ønsker å gå inn i landbruket.

5.2.1 Økt vekt på etableringstilskudd ved generasjonsskifte

Utvalget foreslår at investeringsvirkemidlene til unge bønder økes gjennom ordningen etableringstilskudd ved generasjonsskifte. I tillegg foreslås det å åpne forskriften til også å inkludere mindre utvidelser og modernisering. Utvalget anbefaler videre at satsen for tilskuddet økes til 40% for menn og 60% for kvinner (fra 35 og 50%) innenfor taket for investeringskostnader på 300.000 kr.

Utvalget mener også at retningslinjene for ordningen justeres slik at det fremgår at kvinnelige etablerere prioriteres. Utvalget anbefaler videre at 5-årsgrensen som hindrer tilskuddsmottakere å få tilskudd til ordinær bruksutbygging innenfor en 5-årsperiode fra mottatt etableringstilskudd fjernes.

Utvalget har ikke tatt stilling til samlet ramme og fordeling av BU-midlene.

Mål/begrunnelse

Hensikten er å gjøre unge bønder bedre i stand til å takle de økonomiske utfordringene etableringen innenfor landbruket er. Spesielt må fokuset rettes mot jentene og motivering/informasjon mot dem slik at de kan gjøre seg bruk av ordningen. Samtidig må det rettes en innsats mot kommunene som er førsteinstans når det gjelder søknadsbehandling og prioritering innenfor ordningen.

Organisering

Gjennom eksisterende ordning innenfor BU-midlene.

Kostnad

Utvalget har ikke tatt stilling til samlet ramme og fordeling av BU-midlene, men et anslag over kostnadene ved en økning til 40% og 60% innenfor kostnadsrammen på 300.000 kr kan komme på 10 mill kr.

Resultatkontroll

Resultatene må måles gjennom den årlige rapporteringen fra fylkene på BU-midlene. Pr. i dag finnes ikke ne fullgod rapportering på fordelingen kvinner/menn på denne ordningen. Dette må forbedres for å ha mulighet for å etterprøve fordelingen mellom kvinner og menn. Retningslinjer for hvor stor andel av midlene som skal gå til kvinner bør etter hvert innarbeides i rundskrivet for BU-midler. BU-styrene må etterse at målet om prioritering av kvinner faktisk skjer.

Drøfting

Unge som skal overta landbrukseiendommer er i en vanskelig fase når det gjelder økonomisk handlefrihet. Egenkapitalsituasjonen er svak og ofte er investeringsbehovet stort. Styrking av investeringsordningene innenfor tradisjonelt landbruk må skje med tanke på de unges situasjon. Maximites rapport viser også til viktigheten av å minske den økonomiske risikoen det er å overta bruk: «Særlig ungdommen var opptatt av tiltak som kunne bidra til å redusere den økonomiske risikoen ved å overta bruk. Forslag gikk på bedre lånevilkår i samband med overtakelsen, både til kjøpet og investeringene». Dette indikerer at investeringsstøtte til tradisjonelt landbruk er et viktig rekrutteringsfremmende tiltak.

Unge bønder har problemer med å finansiere utbygging/restaurering av eiendommen. Samtidig stilles nye kvalitetskrav som gir behov for investeringer, f.eks. nye husdyrforskrifter som krever investeringer i husdyrrom.

Organisasjonene har på denne bakgrunn fremmet et forslag om å styrke andelen av BU-midler som går til investeringer i tradisjonelt landbruk, bl.a. i tilknytning til ordningen om etablerertilskudd ved generasjonsskifte.

Ordningen har fungert innenfor rammene av investeringsvirkemidler til tradisjonelt landbruk under BU-midlene siden 1993. Ordningen med etablerertilskudd ved generasjonsskifte har et spesielt mål å stimulere til at kvinner overtar gårdsbruk og tar aktivt del i drifta. Rapporteringer viser at noen fylker prioriterer søkere til denne ordningen og på den måten bruker ordningen aktivt. Andre fylker benytter seg ikke av ordningen. Dette grunnes antakelig i mangel på søknader eller en sterkere prioritering av de ordinære investeringsvirkemidlene til bruksutbygging. Tildelingen til kvinner innenfor denne delen av BU-midlene er særdeles lav.

Ordningen gir et økonomisk løft til etablering uten at en går inn i en varig støtteordning knyttet til produksjonen. En økning av midlene som brukes til denne ordningen vil automatisk knyttes til unge som overtar eller nylig har overtatt gård i og med at ordningen er knyttet så nært til generasjonsskifter. En naturlig del av et slikt tiltak vil være en sterkere vekt på informasjon om ordningen til de målgrupper som er aktuelle.

En sterkere vektlegging av ordningen samtidig som en fører en nøye kontroll med tildelingen av midler vil kunne gi kvinner en mer rettmessig andel av midlene til tradisjonelt landbruk.

5.2.2 Ekstra produksjonstillegg for unge bønder

Utvalget anbefaler å gi et ekstra produksjonstillegg for unge bønder opp til 35 år. Tilskuddet kan søkes av personer som starter som bønder og som er berettiget produksjonstillegg, fra etableringsåret og totalt i 3 år. Satsen settes til 10.000 for menn og 15.000 for kvinner pr. år.

Mål/begrunnelse

Tiltaket vil styrke de unges, og spesielt kvinnes økonomi i en oppstartingsfase.

Organisering

Ordningen administreres gjennom det ordinære tilskuddsapparat. Det må være frivillig for de unge å søke om et slikt ekstra produksjonstillegg. Opplegg til administrativ gjennomføring må utarbeides.

Kostnad

Ekstra produksjonstillegg for unge brukere kan komme på kr. 10 mill. (fra kravdokumentet fra næringsorganisasjonene 1997).

Resultatkontroll

Som øvrig resultatkontroll for produksjonstilskudd. Det må registreres hvorvidt tilskuddet benyttes eller ei, fordelt på kjønn.

Drøfting

Ekstra produksjonstillegg for unge bønder gir mulighet for ekstra økonomisk gevinst for nystartede i en økonomisk vanskelig fase. Tilskuddet vil, på samme måte som for produksjonstillegget generelt, være mulig å søke om, og det må informeres gjennom de vanlige kanaler for produksjonstillegg. En må sikre at informasjonen når alle, og særskilt kvinnene. Det bør vurderes et særskilt informasjonsopplegg for disse.

5.2.3 Økt vekt på samarbeid - økonomiske og sosiale gevinster

Utvalget foreslår at problemstillinger rundt samarbeid gjennomgås med følgende to utgangspunkt :

- gjennomgang av tidligere anbefalinger, arbeid og evalueringer på feltet
- gjennomgang av regelverk med hensikt å fjerne hindringer for økt samarbeid

Mål/begrunnelse

Utvalget registrerer at flere grupper har foreslått økt samarbeid som viktig for likestilling og rekruttering uten at det er gitt nærmere presisering av konkret tiltak. Eksternt arbeid viste til hindringer for samarbeid i dagens regelverk.

Drøfting

Utvalget ser ikke umiddelbart at dagens regelverk er gjort vanskeligere mht. samarbeid, men en nærmere gjennomgang vil kunne kartlegge eventuelle hindringer. Hindringene kan også ligge i bøndenes vilje til samarbeid. Det må imidlertid foretas en nærmere kartlegging av disse forholdene.

Forslaget kommer i hovedsak fra unge bønder som ser ut til å ønske en stor grad av samarbeid både ut fra økonomiske og sosiale hensyn. Det ble også formulert et klart ønske om at det bør stimuleres til nærmere samarbeid mellom kvinnelige eiere/brukere innenfor jord- og

skogeiendommer. Et annet innspill som kom inn under utvalgets arbeid knyttet samarbeid opp mot vedlikehold/husringer etc.

Maximite gir tilbakemelding fra fylkene og omtaler samarbeidstiltak på denne måten i sin rapport : «Samarbeidsordninger kan bidra til både mer fri tid og bedre økonomi. Det er på det rene at det allerede i dag eksisterer flere ordninger for å stimulere til maskinsamarbeid, fellesdrift etc, men det er tydelig at ordningene enten ikke er godt nok kjent eller at de ikke alltid virker etter hensikten. På samlingen med yngre bønder ble det trukket fram at det var formelle vanskeligheter knyttet til felles bruk av driftsbygninger. Det ble på samlingen med organisasjonene trukket fram at samdrift nå var vanskeligere enn før på grunn av regelverket og vanskeligheter med å benytte seg av tilskuddsordninger».

Maximite sier videre at «ordningene som skal stimulere til samarbeid bør utvikles ut fra to synsvinkler: For det først å gjøre ordningene bedre og mer fleksible, slik at ikke uortodokse samarbeidstiltak støter mot formelle hindringer når det gjelder å utnytte andre vikemidler, og for det andre når det gjelder å sette i verk tiltak for å stimulere til utnyttelse av ordningene. Her bør landbrukskontorene kunne ta initiativ og drive veiledning».

5.2.4 Andre tiltak, ikke utredet

- Salg av melkekvoter til unge bønder.

5.3 Strategi 2 - tidligere generasjonsskifte

Problemforståelse/utfordring

Gjennomsnittsalderen ved overtagelse er 33 år for menn og hele 45 år for kvinner. Generasjonsskifte skjer såpass sent at de fleste har mange år med utdanning og/eller arbeid i andre næringer bak seg. Mange har dermed fått bindinger i form av familie, jobb, sosialt nettverk osv. utenfor bygda og landbruket, noe som kan gjøre det ekstra vanskelig å ta valget om å flytte og skifte yrke og livsstil. Undersøkelser viser at ønsket om å overta gården svekkes hos de som flytter fra hjemstedet, særlig jentene. På møtene i fylkene ble dette av mange oppgitt som en viktig hindring for overtagelse. På denne bakgrunn mener utvalget det er viktig å tilrettelegge for et tidlig generasjonsskifte, slik at ungdom som ønsker å drive aktivt landbruk slipper til mens de ennå er godt motiverte. Målet om tidligere generasjonsskifte fordrer samtidig at mange må ut av næringa mens de fremdeles er i yrkesaktiv alder. En utfordring er derfor å skape alternative sysselsettingsmuligheter for den eldre generasjon bønder som må overlate gården til den yngre generasjon.

Den høye gjennomsnittsalderen blant kvinner er foruroligende og skyldes i stor grad at mange kvinner overtar gården etter sin ektefelle og dermed drar opp gjennomsnittsalderen. I tillegg kan det være et uttrykk for at jenter slipper til senere enn guttene ved gårdsoverdragelser. Dette forholdet krever imidlertid nærmere utredning (se kap. 5.8).

5.3.1 Vektlegging innenfor BU-midlene

Utvalget anbefaler en vektlegging av «eldre» brukere ved tildeling av bedriftsrettede BU-midler og en sterkere vektlegging av lokalsamfunns tiltak for/med ungdom. En slik vektlegging må selvsagt ikke utelukke at en tar vel imot unge søkere til de bedriftsrettede BU-midlene - eller de voksne til mer tilretteleggende tiltak dersom de respektive grupper har gode prosjekt. Vektleggingen vil også fordre informasjon tilpasset de ulike målgrupper.

I arbeidet med lokalt utviklings-/mobiliseringsarbeid er det viktig å trekke ungdomsorganisasjonene med, både som bidragsyttere og for gjennomføring av prosjekt. Det er viktig at ungdomsorganisasjonene vet om mulighetene for å søke lokale BU-midler, og at det er rom for å utvikle og gjennomføre forsøksprosjekter (jfr. kapittel 3.4.1).

Mål/begrunnelse

Selv med en vektlegging av ungdom innenfor BU-forskriften ser en at ungdom utgjør en liten gruppe av søkerne om BU-midler til bedriftsetableringer. Dette er i og for seg naturlig ut fra hva en bedriftsetablering kan kreve, både økonomisk og kompetanse-/erfaringsmessig. Det foreslås derfor å vektlegge eldre brukere til bedriftsrettede tiltak slik at foreldregenerasjonen kan finne annen sysselsetting mens de unge kan gå inn i det tradisjonelle landbruket. Samtidig viser utvalgets arbeid og eksterne prosesser at ungdom ønsker og har behov for tiltak som kan bidra til å skape miljø og kulturtilbud i bygda. En slik vinkling av midlene støttes av BU-evalueringen som nettopp er gjennomført.

Organisering

Det er ikke behov for endringer i organisering ut over signaler i forskrift/rundskriv. Fylkene (både organisasjoner og Fylkesmannens Landbruksavdeling) må rette mer av sin oppmerksomhet mot mobilisering av ungdom mht. lokalsamfunns tiltak og mot

foreldregenerasjonen mht. bedriftsrettede tiltak. Valg av informasjonsprofil og -kanaler vil her spille en betydelig rolle og ungdomsorganisasjonene er en viktig aktør i en slik sammenheng (se kap. 5.6.2). Det er viktig at organisasjonene og Fylkesmannens Landbruksavdeling retter sin oppmerksomhet mot mobilisering av ungdommen. En kanal for dette er gjennom ungdomsorganisasjoner som Norges Bygdeungdomslag og 4 H. Ungdommen vil ikke bli i bygda uten et lokalsamfunn med tilbud som er attraktive for sin aldersgruppe.

Kostnad

Tiltaket vil i utgangspunktet gå på en dreining av fokus innenfor de eksisterende økonomiske rammene som ligger i BU-ordningen.

Resultatkontroll

Resultatkontroll foretas gjennom årlige rapporteringer om bruken av BU-midlene i fylkene der også alder på søkere må framgå.

Drøfting

Evalueringen av BU-midlene viser at ny virksomhet på gården kan fremme et tidligere generasjonsskifte selv om denne effekten foreløpig er svak. Mange unge finner det mer interessant å komme tilbake og overta gården dersom det foregår en tilleggsvirksomhet der. I tillegg er det en måte å organisere arbeidet på ved å la de unge gå inn og ta ansvar for den tradisjonelle gårdsdriften uten at foreldregenerasjonen blir «arbeidsledig». En slik arbeidsfordeling vil kunne gjenskape et arbeidsmiljø og aktivitet på gården.

Det viser seg at gjennomsnittsalder for etablerere ligger på godt over 40 år. Mange år som bønder kan ha gitt motivasjon til å starte med noe nytt og en kombinasjon av alder, erfaring, nettverk - og en bedre økonomi styrker de godt voksne som etablerere. Det kan være tungt å starte opp med en ny virksomhet for ungdom som har liten yrkeserfaring og et stort studielån.

Det som derimot ser ut til å være en svært viktig faktor for mange unge er at de har et lokalmiljø som er attraktivt mht. aktiviteter. Det er viktig at de unge har forankring i et slikt miljø før de evt. reiser ut for utdanning. En slik forankring kan øke motivasjonen for å vende tilbake etter utdanning.

Ungdomsorganisasjonene spiller her en viktig rolle både med tanke på opplæring, bevisstgjøring og holdningsskapende arbeid. NBU og 4Hgjør bl.a. en viktig jobb med tanke på rekruttering til landbruket noe som kommer til syne gjennom organisasjonenes formålsparagrafer (se kapittel 3.4.1). Sterke ungdomsorganisasjoner er en styrke for lokalsamfunnene. Grunnlaget for arbeidet til ungdomsorganisasjonene er en viss økonomisk handlefrihet. Handlefrihet er viktig både på fylkesnivå og sentralt fordi en stadig større andel av tilgjengelige midler legges fram som prosjektmidler. Behøvet for en oppegående administrasjon vil derfor øke pga. prosjektmidlers krav til søknad, rapportering og revidering.

Sammen med signalisering om en slik prioritering må det legges til rette for og oppfordres til at foreldregenerasjonen tenker nytt for å la de unge slippe til innenfor landbruket.

5.3.2 Før tidspensjon

Spørsmålet om før tidspensjonering ble drøftet ved jordbruksoppgjøret i 1997. De viste bl.a. til lønnsoppgjøret mellom LO/NHO for privat sektor i 1997 hvor det ble etablert en ordning for tidligpensjon også for 62-åringene. Jordbruksorganisasjonene begrunnet bl.a. forslaget om en AFP-lignende ordning fra fylte 62 år ut fra at yrkesutøverne i jordbruket ikke har før tidspensjonsordninger som sikrer inntektssituasjonen ved eierskifte før fylte 67 år. Dette leder bl.a. til at mange generasjonsskifter skjer seint, på et tidspunkt som ikke er optimalt.

Jordbruksorganisasjonene henviste til at belastnings- og slitasjeskader er svært utbredt i landbruket, særlig blant eldre bønder. Flere undersøkelser har i tillegg dokumentert økt hyppighet av dødsulykker og ulykker med alvorlige skader som utfall, blant bønder over 60 år.

Jordbruksorganisasjonene ønsket gjennom en tidligpensjonsordning å gi eldre bønder inntektsmuligheter som gjør det mulig med et generasjonsskifte før fylte 67 år, enten årsaken er slitasje og sviktende helse eller et ønske om å slippe til neste generasjon på et gunstig tidspunkt.

De ønsket videre gjennom ordningen å legge stor vekt på at kvinner og menn skulle få samme reelle muligheter til å gå av med tidlig pensjon. Kvinner i landbruket har over lang tid hatt liten mulighet til opparbeidelse av pensjonspoeng, ikke minst som følge av utformingen av skattereglene.

Staten avviste forslaget på prinsipielt grunnlag under henvisning til at AFP-ordningen er en lønnstakerordning. Videre ble det henvist til de mer overordnede pensjonspolitiske retningslinjer og at selvstendige næringsdrivende har anledning til å opprette individuelle pensjonsavtaler (IPA) fra 64 år. Det ble videre vist til utvalget som vurderer ulike før tidspensjoneringsspørsmål (Olsen utvalget).

Utvalget for likestilling og rekruttering mener at spørsmålet om en før tidspensjonering er spesielt relevant ut fra et rekrutteringsperspektiv. Utvalget vil likevel peke på at saken er så vidt omfattende at ytterligere utredninger vil være nødvendig. Utvalget mener at dersom en slik ordning gjennomføres bør den være fleksibel og frivillig.

Utvalget mener at en eventuell ordning bør utformes for de som har sitt yrke i jordbruket og må gi kvinner samme reelle muligheter til å gå av med tidligpensjon som menn. En bør derfor se nærmere på løsninger som sikrer bondekvinnene rettigheter også i de tilfeller de ikke har hatt egen inntekt.

5.3.3 Avkorting av produksjonstillegg ved 67 år

Utvalget vil peke på at dagens ordning sikrer alle opp til 70 år ordinære rettigheter mht. produksjonstillegget. I dag foretas en reduksjon i produksjonstillegget med 8.000 kr. ved fylte 70 år.

Spørsmål om avkorting av produksjonstillegg for pensjonister har vært drøftet flere ganger bl.a. i tilknytning til St meld nr 32 om gjennomføring av jordbruksoppgjøret 1982-84 m.v. hvor det er gjennomført relativt omfattende vurderinger. I meldingen konkluderes det bl.a.

med at det ut fra en landbrukspolitisk vurdering er et klart behov for tiltak som kan stimulere til tidligere eiendomsoverdragelse i jordbruket.

I meldingen blir det anbefalt å gjennomføre en avgrensning av produksjonstilleggene når gårdbrukeren fyller 70 år. Tiltrådingen må sees i sammenheng med at bønder og andre yrkesutøvere hadde rett til full alderspensjon senest ved 70 år når meldingen bl utarbeidet.

Utvalgets flertall mener at dersom det gjennomføres en ytterligere avkorting av produksjonstillegg bør dette tilpasses dagens regler for full alderspensjon slik at det gjennomføres avkorting ved fylte 67 år. Utvalgets flertall mener videre at avkorting av produksjonstillegg bør sees i sammenheng med en førtidspensjonsordning jfr. 5.3.2. Utvalget har ikke tatt stilling til hvordan en eventuell avkorting skal skje i detalj, men mener at det kan være hensiktsmessig at frigjorte midler fra avgrensningen benyttes for å finansiere ordningen med en eventuell førtidspensjonering.

Utvalgets medlem fra Norsk Bonde og Småbrukarlag går imot ytterligere avkorting av produksjonstillegget.

Mål/begrunnelse

5.3.2 og 5.3.3 har både som mål å fremme et tidligere generasjonsskifte og å gjøre det økonomisk fordelaktig å overlate drifta til den yngre generasjon etter fylte 67 år.

Organisering

Som øvrige produksjonstillegg. Grensen for avkorting senkes innenfor det ordinære system. Innføringen må skje gradvis.

Kostnad

Det er ikke foreslått en detaljert utforming av forslaget. Utvalget vil imidlertid peke på at en avkorting på 8.000 ved fylte 67 år vil tilsvare innsparte midler i størrelsesorden 20 mill. kr.

I et alternativ med full avkorting av produksjonstillegg ved 67 år vil innsparte midler tilsvare omlag 200 mill. kr.

Resultatkontroll

Rapportering vil skje som øvrig rapportering og statistikk over produksjonstilleggene. Evaluering i etterkant kan si noe om hvorvidt ordningen faktisk har ført til generasjonsskifter.

Drøfting

Dagens ordning gir yrkesutøvere i jordbruket rettigheter til pensjon fra Folketrygden fra fylte 67 år. Fra 67 år til 70 år vil pensjonen fra Folketrygden avkortes i forhold til utbetalt produksjonstillegg. Fra 70 år har alle krav på pensjonsytelser uten avkorting gjennom Folketrygden.

Gjennom å etablere ordningene vil en gi sterke indikasjoner om at en ønsker tidligere generasjonsskifte i landbruksnæringa. Forslaget gir et mer entydig regelverk i forhold til de mål og indikatorer som er satt for rekruttering i landbruket jfr. 5.1.2.

5.4 Strategi 3 - velferd

Problemforståelse/utfordring

Ungdom og unge bønder har uttrykt et klart behov for mer tid til både ferie og kursvirksomhet. En spesiell utfordring knytter seg til problemer med å skaffe avløsere. Behovet for fritid er nok særlig fremtredende hos den yngre generasjon bønder som gjennom tidligere utdanning og eventuelt lønnsarbeid har hatt mulighet for å ta seg mer fri enn det man har som gårdbruker (gjelder særlig husdyrbruk). Som følge av mekanisering og utvikling i retning enmannsbruk har også bondeyrket blitt et mer ensomt yrke enn tidligere. Behovet for et klarere skille mellom arbeid og fritid kan dermed gjøre seg mer gjeldende også i denne næringa.

Det er spesielt viktig å tilrettelegge gode velferdstilbud til kvinner slik at de ikke opplever det å få barn som et hinder for overdragelse og aktiv gårdsdrift. Mange kvinner opplever belastningen med å være trippelarbeidende med ansvar for husarbeid, arbeid på gården og arbeid utenfor gården.

5.4.1 Øke maksimalsatsen for avløsning ved ferie og fritid for småbarnsforeldre

Utvalget tilrår å øke maksimalsatsen for refusjon av avløserutgifter for unge bønder med barn i alderen 0-6 år med 10.000 kr. mer enn den til enhver tid gjeldende maksimalsats. Tilskuddet bør være uavhengig av antall barn.

Mål/begrunnelse

Målet er å bedre mulighetene for unge bønder til å ta fri. Tiltaket gir utslag både i forhold til likestilling og rekruttering i og med at det øker begge foreldrenes muligheter til å bruke mer tid sammen med barna/familien og/eller til kompetanseheving.

Organisering

Tiltaket organiseres innenfor det administrative system som er for avløserordningen i dag. Nye dokumentasjonskrav mht. bekreftelse av at bruker har barn under 6 år må bygges inn. Et forslag til løsning er å ta utgangspunkt i prinsippet for beregning av klasser mht. dagsatsen i refusjonsordningen for sykdom m.v. En må da ta utgangspunkt i et beløp på kr. 10.000 mer enn den til enhver tid gjeldende maksimalsats for refusjon.

Kostnad

Anslaget er gjort ut fra en oversikt over alle brukere pr. i dag som får refusjon over ferie- og fritidsordningen og som er under 40 år. En går ut fra at rundt 75% i denne gruppen har barn i denne alderen. Dette er et grovt anslag ut fra antakelsen om at flesteparten er gjennom småbarnsperioden i en alder av 40 år. En del av gruppen vil være uten barn mens en del av gruppen vil ha barn i alderen 0-6 år ut over en alder av 40 år. Samtidig vil ikke alle oppnå maksimalbeløpet. Ut fra svært enkle anslag finner vi at tiltaket kan ha en kostnad på ca. 80 mill. kr. årlig.

Resultatkontroll

Det må innarbeides rutiner for registrering av søknader som oppnår et slikt ekstra tilskudd slik at en kan se i hvilken grad ordningen blir benyttet. Gjennom forskning kan en videre se på hvorvidt tiltaket faktisk gir småbarnsforeldre mer fri tid.

Drøfting

Både møtene i regi av Maximite og innspill utvalget har fått via ulike kvinnenettverk m.fl. viste til avløserordningens betydning for landbruksbefolkningen generelt. Den viste seg kanskje sterkest hos de unge som vurderer å gå inn i landbruket eller som er etablert på gården og i tillegg er inne i en småbarnsperiode. Maximiterapporten sier det slik :

«Det kan i denne sammenheng være grunn til å understreke at dette ønsket ikke bare dreiet seg om fritid, men også om fri tid til å kunne utvikle seg faglig, få overskudd til å utvikle nye driftsformer, nisjeproduksjon og tilleggsnæringer. Med andre ord skape muligheter for å utvikle den kreative bedriftslederrollen som ble framhevet som en mulig motivasjonsfaktor. Av de forslagene som kom fram er det særlig forbedrede avløserordninger som kan bidra her. Forslagene på dette området gikk dels på å få flere avløsere og dels på at de burde være bedre kvalifisert, men det er i første rekke antallet og tilgjengeligheten som får innflytelse på bondens muligheter for fri tid. Dette vil være viktig for både kvinner og menn. Avløserordningenes mulighet for å skape fri tid har selvsagt også sammenheng med de økonomiske mulighetene til å anvende den. I denne sammenheng bør det kunne vurderes om det kan utformes særlige regler for unge bønder. Argumentasjonen kan være at det er i sammenheng med overtakelse at det er naturlig å bruke størst ressurser til kompetanseheving og nye tiltak på gården, samtidig som det er i denne livsfasen at forpliktelsene overfor barna er størst» (Maximite, s. 14).

Utvalget støtter seg til disse vurderingene og ønsker å legge til rette for økt vektlegging av avløsning til ferie og fritid for unge bønder med ansvar for små barn. Unge som er i en etableringsfase både med gård og familie har, som Maximite viser til, også et behov for faglig utvikling, overskudd til å utvikle nye driftsformer, nisjeproduksjon og tilleggsnæringer. En slik ordning kan bidra til å tilrettelegge for dette.

5.4.2 Øke dagpengesatsen for avløsning ved sykdom m.v.

Utvalget anbefaler å heve maksimalgrensen for dagpengesatsen for avløsning ved sykdom m.v. slik at de dekker mer av de reelle kostnader ved å leie en avløser. Ordningen innbefatter også refusjon av avløserutgifter ved svangerskap. Utvalget tilrår ikke en konkret ny maksimalsats og anbefaler at saken vurderes videre.

Utvalget anbefaler videre at det ut fra et likestillings- og rekrutteringsperspektiv åpnes for egenmelding ved barns sykdom. Dette må fremdeles knyttes til dokumenterte utgifter. Mulige konsekvenser og beregning av kostnader ved bruk av egenmelding i forbindelse med barns sykdom bør imidlertid utredes nærmere.

Mål/begrunnelse

Målet med tiltaket er å dekke reelle kostnader ved å leie en avløser. Dagens maksimalsats på kr. 620 dekker ikke de faktiske kostnader som for en dag kan beløpe seg på inntil 1000 kr.

Organisering

Tiltaket krever ingen særskilt organisering ut over å heve satsene innenfor dagens system for refusjon av avløserutgifter. Tilskuddet må fremdeles bygge på dokumenterte utlegg.

Kostnad

Det er svært usikkert å anslå kostnadene av en heving av maksimumsgrensen for dagsatsen fra 620 kr. til reellt beløp. Dette fordi en slik heving vil kunne gi grunnlag for et større antall potensielle søkere som i dag ikke søker fordi de får avkortet beløpet med refusjonen fra Folketrygden. En heving av beløpet inntil 1.000 kr. anslås å komme på 80-90 mill. kr. Vi presiserer den store usikkerheten som er forbundet med dette anslaget.

Resultatkontroll

Gjennom data for fordeling vil en se hvorvidt maksimalsatsen blir benyttet.

Drøfting

Tiltaket vil kunne gi reell utgiftsreduksjon for bruker, noe som vil styrke økonomien på bruket. Refusjonsordningen for avløsning for sykdom er ment å bidra til å finansiere avløsning ved sykdom, svangerskap/fødsel, dødsfall, repetisjons-/heimeverns-/sivilforsvarsøvelser og følge av barn til sykehus og ved barns sykdom. Tilskuddet beregnes ut fra maksimalt tilskudd i ordningen for tilskudd til avløserutgifter for ferie og fritid. Ordningen kan tenkes å ha størst likestillingsmessig betydning mht. refusjon av avløserutgifter ved svangerskap/fødsel. Her er rettighetene slik at moren gis refusjon med inntil 100% av utgiftene i inntil 42 uker, eller med 80% av ordinær refusjon i 52 uker. Moren og faren har like rettigheter, men av praktiske grunner tas det utgangspunkt i utbetalte fødselspenger fra Folketrygden til moren.

Brukere, som ikke samtidig er lønnstakere, har i de første 14 dagene kun rettigheter etter refusjonsordningen. Fra dag 15 mottar brukerne også sykepenger fra Folketrygden, og det foretas derfor en reduksjon i refundert beløp tilsvarende utbetalte syke- eller fødselspenger. Dagens refusjonsordning for avløsning ved sykdom mv. innebærer at refusjonen avkortes med sykepengebeløpet. Innenfor dagens ordning betyr dette at det oftest blir svært lite å søke om refusjon for. Ved å heve refusjonsbeløpet vil det derimot være mer fordelaktig å søke om refusjon også etter at fødselspenger fra Folketrygden er utbetalt. Dette gjør det svært vanskelig å anslå merkostnaden ved en slik ordning.

I samband med diskusjonen om heving av dagpengesatsen har utvalget også diskutert muligheten for refusjon av avløserutgifter for foreldre ved barns sykdom. Dagens ordning gir ikke anledning til slik refusjon hvor sykefraværet dokumenteres gjennom en egenmelding. Saken om egenmelding er også drøftet i Effektiviseringsgruppa. Effektiviseringsgruppa anbefaler ikke at det gjennomføres en ordning med egenmelding siden den ikke er i samsvar med de systemer som ellers praktiseres innenfor ordningen.

Utvalget ser det som viktig at ordningen med refusjon av avløser for sykdom videreføres i den form den er i dag, evt. med en økning av dagpengesatsen.

5.4.3 Styrke tilgangen på avløsere og øke tilgang på vikar for bonden

Utvalget anbefaler at mulighetene for at den eldre generasjon kan gå inn og avhjelpe den yngre generasjon innenfor en vikarordning vurderes. Gjennom utvalgsarbeidet har en funnet at tilgangen på avløsere kan være et problem. Det vil her være viktig å se på all tilgang av avløsere, samtidig som det er et særskilt behov for å se på den potensielle arbeidskraft som ligger i brukere som overlater gården til yngre generasjoner.

Mål/begrunnelse

Skape arbeidsmuligheter for bønder som overlater gården til neste generasjon samtidig som det bedrer muligheten for avløsning for de unge bøndene (tiltaket dekker to strategier; velferd og tidligere generasjonsskifte).

Organisering

En nærmere utredning av forslaget må foretas.

Kostnad

Denne er vanskelig å fastsette før utredning er foretatt. Kostnader knyttet til en utredning kan komme på 200.000 kr. i løpet av 1998.

Resultatkontroll

For en første fase med utredning av forslaget kan resultatet måles hvorvidt en kan komme opp med et forslag som kan oppfylle målet med en slik ordning. Etter en eventuelle implementering av en slik ordning vil forskning vise hvorvidt dette kan påvirke eldre brukere til å overlater drifta til unge. En overgang til annet arbeid/vikararbeid må også ha en positiv effekt på unge bønders tilgang til avløser.

Drøfting

Det er foreslått en vikarordning for eldre bønder som overlater gården til yngre og som både ønsker og har behov for å finne annet arbeid. Organisasjonene har foreslått en ordning etter modell av utdanningsvikarordningen i regi av arbeidsmarkedsetaten. Denne innebærer at en som er arbeidsledig kommer inn som vikar for en som går ut i utdanning. Ordningen er begrenset til en varighet på 10 mnd. Arbeidsmarkedsetaten finansierer en del av lønnen til vikaren og det er opp til arbeidsgiver å gi permisjon med eller uten lønn til den som er ute i permisjon/utdanning.

I Maximites arbeid kom det også fram forslag om mer fleksible vikarordninger på linje med vikarbyråer som Manpower. Et ønske om å ha vikar en helg/noen dager vil da ikke måtte knyttes til behov ut fra sykdom. Ut fra samlingen for de unge bøndene kan det tyde på at det er et betalingsvillig marked for en slik vikarordning. Ordningen kan drives også som et privat foretak. Her kan modeller som Bygdeservice være verdt å se på. Å benytte seg av en slik ordning vil kreve at bonden har gode rutiner og arbeidsforhold på gården og at det legges vekt på arbeidsgiveransvar. Dette med bakgrunn i at vikarene vil måtte forholde seg til mange forskjellige fjøs, teknisk utstyr mm.

Det finnes en tilskuddsordning for kursing av avløsere og landbruksvikarer som kanskje kan ses nærmere på i sammenheng med omskolering/oppdatering av bønder som er på veg ut av drifta på egen gård.

5.4.4 Prioritering av kvinnelige praksisverter for praktikant

Utvalget anbefaler at kvinnelige praksisverter prioriteres ved tildeling av midler til praktikantordningen.

Mål/begrunnelse

Ordningen kan ha flere mål. Et kan være å gi unge jenter kvinnelige rollemodeller innenfor landbruket ved å arbeide for å få flere kvinnelige praksisverter. Et annet kan være å tilby flere

kvinnelige brukere praktikant, noe som kan gi positive utslag på kvinnelige brukeres arbeidssituasjon og det sosiale miljø på gården.

Organisering

Gjennom ordinær praktikantordning som forvaltes som en del av BU-midlene på fylkesnivå. Forskrift og rundskriv må her formidle viktigheten av å prioritere de kvinnelige vertene, og det må oppfordres til aktivt informasjonsarbeide både gjennom FMLA og gjennom organisasjonene.

Kostnad

Tiltaket medfører ikke kostnader ut over det som allerede går til ordningen. Ordningen foreslås videreført innenfor dagens satser. Eventuelle ekstra kostnader i form av informasjon må dekkes innenfor rammen av BU-midlene.

Resultatkontroll

Rapporteringen fra FMLA om bruken av BU-midlene må omfatte rapportering om vert og praktikant. Målet kan være at minst 20% av vertene skal være kvinner mens over 50% av praktikantene skal være jenter.

Drøfting

Jenter som tenker på en fremtid innenfor landbruket trenger kvinnelige rollemodeller/forbilder i tillegg til at en slik prioritering vil gi de kvinnelige brukerne et godt tilbud mht. avlastning og sosialt miljø på gården. Praktikantordningen vil også nevnes under tiltak for kompetanseheving siden det er en ordning med sterk fokus på praktikanten. Dette fokus på praktikanten må videreføres da det er praktikantens læring og behov som er viktigst i denne ordningen. Samtidig er det fremkommet forslag om at en setter fokus på kvinnelige verter, og at det gis rom for å foreta en prioritering av disse. Slik kan ordningen ha positive bieffekter.

5.5 Strategi 4 - utdanning/kunnskap og kompetanseheving

Problemforståelse/utfordring

Landbruksmyndighetene og jordbrukets organisasjoner har ansvar for å utvikle norsk landbruk. For å utvikle landbruket, er vi avhengig av å ha yrkesutøvere med et høyt faglig kunnskaps- og kompetansenivå. Utdanning og opplæring er nøkkelen til et økonomisk, miljømessig og sosialt sett bærekraftig norsk landbruk.

Den norske landbruksbefolkningen har i et internasjonalt perspektiv et høyt kompetansenivå. Imidlertid har endringer både i krav til næringen og i utdanningssystemet skapt usikkerhet i næringen om hvorvidt vi i nåværende situasjon har et utdannings- og opplæringstilbud som møter næringens behov. Det er en tendens til synkende interesse for landbruksfaglig utdanning. Fra næringshold hevdes det at kvaliteten på utdanningstilbudet synes å vise en nedadgående trend.

Med dette som bakgrunn har utvalget satt fokus på utdanningssystemet; både grunnskole, videregående skole, etterutdanning og voksenopplæring. I grunnskolen har utvalget pekt på viktigheten av å bedre yrkes- og utdanningsveiledningen i forhold til både likestilling i og rekruttering til landbruket. På videregående skole nivå er det behov for å evaluere studieretning naturbruk. Dette for å få visshet om signalene fra næringa stemmer overens med virkeligheten.

Mange som går inn i landbruket har en annen yrkesutdanning og -erfaring før de faktisk overtar. Etterutdanning og voksenopplæring blir et særlig viktig område innenfor en næring hvor utøverne går inn i yrket først ved en gjennomsnittlig alder på 35 år. Derfor blir det viktig å utvikle komprimerte og fleksible videregående voksenopplærings-tilbud som senere kan utfylles med korte påbyggingskurs på faglige tema.

De tiltakene som utvalget foreslår kan best settes ut i livet gjennom et samarbeid med KUF /utdanningsetaten på fylkesnivå for å forbedre eksisterende utdanningstilbud, og styrke yrkesveiledning og rådgivningstjeneste i grunnskolen og videregående skole. Videre ved å øke landbruksnæringens og myndighetenes innsats når det gjelder å kartlegge rekrutteringsbehov og muligheter innen næringen og drive en målrettet markedsføring og koordinering av disse overfor viktige målgrupper.

Det er viktig at bygdene får ta del i etter- og videreutdanningsreformen og slik ta del i den velstandsutvikling, verdiskaping og demokrati dette innebærer. Det må investeres i allsidig kompetanse både for kombinasjonsbrukere og for heltidsbrukere.

5.5.1 Landbrukets rekrutteringsprogram

Utvalget foreslår at en arbeider videre med forslaget om Landbrukets rekrutteringsprogram som skal arbeide for kompetansehevende og rekrutteringsfremmende tiltak i landbruket. Programmet bør utredes i løpet av 1998.

Mål/begrunnelse

Utredningen må bygge på forslaget om et rekrutteringsprogram som kan tillegges holdningsskapende og informerende oppgaver overfor landbrukets aktører og skoleverket.

Programmet må konsentreres om oppgaver som i dag ikke blir ivaretatt av andre. Programmet må ha en varighet på 3-5 år.

Spesielt vil arbeid opp mot kompetansesiden være viktig. Også arbeidsoppgaver som knyttes opp mot informasjon og markedsføring av landbruk som yrke er viktig.

Ungdomsorganisasjonene vil også kunne være viktige aktører ved en eventuell gjennomføring av Landbrukets rekrutteringsprogram.

Kostnad

I første omgang vil det være behov for å sette av noe midler til en utredning om et slikt programs eventuelle rolle, funksjon og oppgaver. I arbeidet bør avtalepartene og landbrukets ungdomsorganisasjoner trekkes inn. Programmet må bygge på landbrukets spesielle behov, men med kunnskap om lignende arbeid hos andre sektorer. Ulike organisasjonsformer bør vurderes. Den endelige utformingen må foretas gjennom utredningen. Arbeidet skal være ferdig i løpet av 1998.

Resultatkontroll

Programmet må ha rapporteringsplikt til sitt styre som igjen har ansvar for å informere de respektive organisasjoner. Resultatkontroll forøvrig foregår ved kontinuerlig oppfølging og koordinering av prosjekter.

Drøfting

Rekrutteringsproblematikken er sammensatt og krever konsentrert innsats. Det er viktig med påvirkning mot ulike organisasjoner og sektorer, som skole, landbruksforvaltning, landbruket organisasjoner, ungdomsmiljø utenfor landbruket og storsamfunnet. Kvinneperspektivet må også ivaretas innenfor dette temaet.

For fagorganisasjonene som også er forhandlingsparter kan det være en konflikt mellom det å forhandle på vegne av bøndene og samtidig profilere næringa på en positiv måte overfor kommende bønder. Rekrutteringsprogrammet vil i større grad enn de enkelte forhandlingsparter fremstå som en nøytral part og dermed ha mulighet til å påvirke instanser både innenfor og utenfor næringa.

Representantene fra Arbeids- og administrasjonsdepartementet og Finansdepartementet vil bemerke:

Gjennom jordbruksoppkjørene avgjøres spørsmål av stor betydning for landbrukets utvikling, herunder grunnlag for fremtidig rekruttering. Videre er det et system med resultatkontroll med et bredt spekter av indikatorer for den konkrete utviklingen. Dette er indikatorer som utarbeides av Budsjettnemnda for jordbruket og som skal omfatte en sammenstilling av data som belyser utviklingen i jordbruket i relasjon til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp for landbrukspolitikken. Dette er et system som kan videreutvikles i tråd med den vektlegging av ulike spørsmål forhandlingspartene legger til grunn.

Som utvalget har pekt på, jfr. kapittel 5.1.2., er det ut fra generell statistikk vanskelig å konkludere at rekrutteringen til landbruket er dårlig. Det bør også pekes på at sysselsettingen i jordbruksnæringen er redusert stort sett gjennom hele etterkrigstiden, noe som har sammenheng med strukturendringer og produktivitetsøkningen i næringen. På denne

bakgrunn kan en ikke se at det nå er avdekket åpenbare behov for et eget program og nye administrative organer i forbindelse med rekrutteringen til landbruksnæringen.

5.5.2 Styrke yrkes- og utdanningsveiledningen i grunnskolen

Utvalget anbefaler at landbruket bidrar i å styrke yrkes- og utdanningsveiledningen i skolen. Gjennom utvalgsarbeidet har det kommet fram behov for tiltak rettet mot yrkes- og utdanningsveiledningen som tilbys i grunnskolen. Spesielt dreier dette seg om den veiledning som gis i forhold til landbrukets muligheter.

Mål/begrunnelse

Informere jenter og gutter, spesielt i 10.klasse om rekrutteringsbehov og muligheter i landbruksnæringen.

Organisering

LD, FID, NHD og KUF danner et prosjekt som støtter opp om KUFs pågående arbeid på området i form av et 2-3 årig prosjekt (høst 1998 - høst 2000/2001)

Kostnad

300.000 i hvert av årene (600.000 - 900.000) i form av et spleiselag mellom LD, FID og NHD. LD: sentrale BU-midler.

Resultatkontroll

Evaluering av prosjektets måloppnåelse midtveis og ved prosjektavslutning.

Drøfting

Tiltaket er foreslått ut i fra det som er kommet fram under utvalgets utredning av yrkes- og utdanningsveiledere i grunnskolen og deres bakgrunn for å formidle landbrukets rekrutteringsbehov og -muligheter til elever på ungdomstrinnet i grunnskolen.

På samling for landbruksskolene var det en utbredt oppfatning blant deltakerne at skolen, og særlig grunnskolens rolle, har stor betydning for rekrutteringen til landbruket. De fleste unge må i praksis velge yrke når de er 15 - 16 år og går i 10. klasse på ungdomsskolen. Selv om mange bestemmer seg for å ta landbruksutdanning i voksen alder, er det viktig å informere de unge ved første skillevei. Dermed blir andres påvirkning generelt sett viktig for yrkesvalget. Deltakerne ga videre uttrykk for at landbruksnæringen har det felles problem med andre yrker som forutsetter at en etablerer egen virksomhet: De aller færreste lærere har erfaring med det å være selvstendig næringsdrivende. Både som rollemodeller og når det gjelder å drive yrkesveiledning innrettet på selvstendige yrker er dette et problem. Lærernes, og spesielt rådgivernes holdninger og kunnskaper om arbeidslivet, inkludert landbruket, kommer i fokus. Likedan deres kvalifikasjoner og muligheter til etterutdanning.

Maximite konkluderer sin rapport med bl.a. å si at «skolene og bransjeorganisasjonene må samarbeide om yrkes- og utdanningsveiledningen i grunnskolen og arbeidet overfor rådgiverne der». Innspillene fra organisasjonene, forvaltningen m.fl. tilrår at yrkes- og utdanningsveiledningen i skolen må styrkes. Innspillene og forskning vektlegger samtidig at «rådgivere i skolen må læres opp til å veilede jenter til å velge bondeyrket og landbruksfaglige utdanninger».

Det er fortsatt slik i grunnskolen at den enkelte lærer i kraft av å være klassestyrer har yrkesveiledning i sin klasse, på 8., 9., og 10. klassetrinn. Rådgiveren gir individuell veiledning. De fleste veiledere har fått rådgiverstilling fordi de har vært dyktige lærere. Det stilles pr. idag ingen formelle krav om spesielle faglige kvalifikasjoner for å bli tilsatt som rådgiver, bortsett fra undervisningskompetanse og erfaring.

Ut fra situasjonen som er beskrevet over foreslår utvalget at LD tar et initiativ overfor de andre nevnte departement og at de involverte sammen blir enige om et prosjektopplegg slik at landbruksnæringen, sammen med andre, på denne måten, kan medvirke i KUFs arbeid for å styrke yrkes- og utdanningsveiledningen (se kap. 3.6). I et slikt arbeid må det fokuseres på ungdom generelt, men også på jenter spesielt.

5.5.3 Evaluering av studieretning for naturbruk

Utvalget foreslår å støtte opp om den dybdeevalueringen av studieretning for naturbruk som allerede er igangsatt i KUF.

Mål/begrunnelse

Avdekke sterke/svake sider ved R 94 og fokusere på forbedringsmuligheter.

Organisering

Oppdrag i løpet av 1998, ansvaret påligger næringa og myndighetene

Kostnad

500 000 kr.

Drøfting

Hensikten med en evaluering vil være å ta tak i og gjøre noe med de svake sider ved studieretning naturbruk sett i forhold til landbruksnæringens behov.

Allerede i august 1994 satte KUF igang en omfattende evaluering av R 94 for blant annet å se på rekrutteringen generelt og den kjønnsmessige fordelingen på studieretningene. Evalueringen går ikke nærmere inn på studieretning naturbruk. Den går bare inn på studieretninger som skiller seg ut, bl.a. studieretningene helse- og sosialfag og formgivningsfag, hvor et klart flertall av elevene er jenter.

Det er enighet om at LD skal kjøpe seg inn i det omfattende evalueringsopplegget til KUF, slik som f.eks. KAD har gjort. Dette gjelder særskilt evaluering av strukturelle forhold.

Det foregår nå en dialog mellom de to departementene om å få til en dybdeevaluering av studieretning naturbruk finansiert av næringen/landbruksmyndighetene. Her vil en i tilfelle konsentrere om rekruttering til naturbruksutdanning og faglig innhold og miljø.

Fra utvalgets side er det også ønskelig å se på elevenes prioriteringer av naturbrukstudanning. Dette kan indikere både interesse for studieretning og "hvem" som går der.

Utvalget vil støtte opp om og følge opp denne prosessen slik at en evaluering blir gjennomført og resultatene blir fulgt opp.

5.5.4 Intensive praksiskurs

Utvalget foreslår at det gjennomføres intensive praksiskurs spesielt for jenter som føler de trenger å styrke kunnskapen om teknisk/mekaniske oppgaver i landbruket.

Mål/begrunnelse

Gi jenter mer selvsikkerhet gjennom økt praktisk erfaring.

Organisering

Utredning knyttet opp mot LD/FMLA med start høst 1998. Organisasjonene bør spesielt se på denne type kurs, og bidra gjennom EDL-fondet.

Kostnad

Dekkes gjennom næringen og det offentlige (EDL-fondet).

Resultatkontroll

Evaluerer av kursopplegg i bruk.

Drøfting

Undervisningen i landbruksfag på videregående skole består både av klasseromsundervisning og praksisundervisning. Forskningen viser at elevene som tar landbruksfaglig utdanning er orientert mot de praktiske fag, og at de fleste elevene liker praksisundervisningen best. Men det er en tendens til at noen flere jenter enn gutter foretrekker klasseromsundervisningen.

Det ser det ut til å være klare forskjeller mellom kjønnene når det gjelder hvordan jenter og gutter mener de blir behandlet av lærerne i praksisundervisningen. Mer enn en tredjedel av jentene mener at de får mindre oppmerksomhet enn guttene. Dette kan bidra til at jenter ikke får samme selvsikkerhet som guttene med hensyn til egen evne til å mestre hele spekteret av oppgaver som utføres på gården. I tillegg til at jenter har mindre erfaring, har gutter og jenter også ulik erfaring fra gårdsarbeid.

Odelsjentegruppen, « Jenter Med Gard », som holder til ved NLH, Ås, har foreslått at det tilbys intensive praksiskurs rettet mot tekniske/mekaniske arbeidsoppgaver for de som føler at de har for liten erfaring.

Utvalget foreslår at slike intensive kurs legges til videregående skoler med landbruksutdanning. Tilbudet bør være tilgjengelig for ungdom under utdanning og også for voksne over hele landet. Det bør tilstrebes å få så mange kvinnelige instruktører som mulig inn i opplæringen. Jenter i næringen trenger kvinnelige forbilder. Det bør utvikles kravspesifikasjon til instruktører som går på praktisk ferdighet, holdninger/verdier og kunnskap. Kursopplegg og tilgjengelighet bør utredes av samme utvalg som er foreslått for kortere påbyggingskurs under tiltak voksenopplæring og etterutdanning.

5.5.5 Komprimert voksenopplæringskurs i landbrukfag

Utvalget anbefaler at en arbeider for å videreutvikle og gjøre tilgjengelig egne kurs som er tilpasset behov for en komprimert fagutdanning på ½ - 1 år for dem som i voksen alder ønsker å gå inn i landbruket. Et slikt behov for grundig og målrettet voksenopplæring før overtakelse av gård kan også dekke de inngiftedes behov for kompetanse.

Utvalget henstiller KUF om å ivareta og bedre informasjonen, spesielt om videregående skole og tilbud til voksne, når det gjelder landbruksfag. Slik informasjon må også skje gjennom organisasjonene/landbruksnæringa.

Mål/begrunnelse

Gi tilbud om videregående landbruksutdanning ved overtaking av gård

Organisering

Tilbud må kunne gis ved videregående skoler med studieretning naturbruk

Kostnad

Fylkeskommunen har et ansvar for videregående opplæring på fylkesnivå.

Resultatkontroll

Evaluerer av kursopplegget i bruk.

Drøfting

For mange potensielle gårdbrukere ligger utøvelsen av yrket 10 - 20 år fram i tida, og flere og flere gårdbrukere vil drive gården i tilknytning til annet arbeid/næringsvirksomhet. Dette betyr at mange potensielle gårdbrukere finner det mest formålstjenlig å ta annen utdanning enn landbruksutdanning i ung alder. Den utdanning de skaffer seg er ikke nødvendigvis innenfor landbruket. Andelen som tar høyere utdanning er økende og med det vil forventninger og krav til arbeid og karriere også være økende. Arbeidsmarkedet vil tildels også styre hvor de unge finner interessante jobber/karrierer før de evt. overtar hjemgården.

Ut fra dette og ut fra erfaringer formidlet gjennom utvalgets eksterne arbeid og prosesser, kommer behovet for en komprimert fagutdanning på ½ - 1 år for dem som i voksen alder ønsker å gå inn i landbruket, klart fram. En slik utdanning vil også fylle det behovet som inngiftede på gård kan ha.

En komprimert landbruksfaglig utdanning kan tilbys innenfor de offentlige utdanningstilbudene, dvs. ved videregående skoler med studieretning naturbruk. Disse skolene ligger spredt over hele landet og fanger godt opp den desentraliserte landbruksstrukturen. Tilgjengelighet er viktig, og de komprimerte tilbudene må finnes der vedkommende bor, eller i overkommelig nærhet. Videre må tilbudene være fleksibelt opplagt slik at det er praktisk mulig å benytte seg av det. Faglig sett må tilbudene være oppdatert i forhold til utviklingen i næringen slik at potensielle brukere blir interessert.

Utviklingen av tilbud for voksne i fylkeskommunen, dvs. videregående skoles regi, synes å være på rett vei når det gjelder landbrukets spesielle behov for voksenopplæring og etterutdanning (se også kap. 3.6). Utvalget vil anbefale KUF å videreutvikle tilbudene slik at de blir tilgjengelige over hele landet. Videreutviklingen av den komprimerte voksenopplæringen bør skje i dialog med de aktuelle næringer/bransjer, slik at kursene blir

etterspurt i utdanningsmarkedet. I en slik kurs må også tilpasningen til kvinners behov ivaretas.

5.5.6 Korte påbyggingskurs på faglige tema

Utvalget anbefaler at det nedsettes et utvalg som skal kartlegge eksisterende tilbud av kortere faglige kurs og foreslå supplerende faglige påbyggingskurs slik at landbruksbefolkningen kan opprettholde et høyt kompetansenivå.

Mål/begrunnelse

Oppdatering i den faglige utviklingen.

Organisering

Utredning v/utvalg knyttet opp mot LD/SLB/FMLA med start høst 1998 - slutt utgang 1998. Utredningen berører det arbeid som gjøres innenfor EDL-fondet, og et forlag kan da være at denne foretas på bestilling fra EDL-fondet.

Kostnad

Dekkes over næringen og det offentlige (Fylkeskommunen, BU-midler, EDL-fondet)

Resultatkontroll

Evaluering av kursoppleggene kortest mulig tid etter at det er tatt i bruk.

Drøfting

I landbruksnæringen foregår det store endringer som gjør at utøverne stadig har bruk for påfyll av kunnskap og kompetanse. Økte og endrede krav fra forbrukerne til matvarekvalitet og matvaresikkerhet er eksempel på en slik endring. Økte krav til miljømessig bærekraft er et annet. Ved universitet og høyskoler utvikles ny kunnskap og kompetanse som må formidles videre til brukerne enten direkte eller via veiledningstjenesten. Unge/nye bønder vil ofte ha tatt en landbruksutdanning som ligger noe tilbake i tid og vil ha behov for ny oppdatert kunnskap. På denne måten oppstår det et stort behov for kortere kurs/påbyggingskurs/opplæringstiltak av ulik karakter.

Det er pekt på behov for korte oppdateringskurs med unge/nye bønder av begge kjønn. Tema for slike kurs kan være: Statlige forskrifter og regelverk, bedriftsledelse, økonomisk veiledning, eiendomsoverdragelse/generasjonsskifte, kvalitetssystemer i landbruket, omsetningskanaler og entreprenørskap. Innholdet i slike oppdateringskurs må spesielt tilpasses kvinners opplæringsbehov.

Det finnes mange kursarrangører som arrangerer kurs av denne typen. Som eksempel kan nevnes Samarbeidsrådene, Landbruksskolenes ressursentre, regnskapskontor, fylkesbondelag, samvirkeorganisasjonene og Bygdefolkets Studieforbund. Tilbyderne er mange og de konkurrerer i et fritt marked. Slik bør det fortsatt være. Men utvalget, deriblant Bondelaget i samarbeid med flere organisasjoner, har pekt på at tilbudet om oppdateringskurs av kortere karakter (noen dager - en uke) for unge/nye bønder varierer fra fylke til fylke, og at det i noen fylker ikke arrangeres slike kurs. Innholdet varierer også sterkt etter hvem som er kursarrangør. Det er derfor behov for å kartlegge tilbudene med siktemål å sikre at alle utøvere tilbys slike kurs og med samme kvalitet.

Utvalget forslår derfor at det nedsettes et utvalg som gjennomgår de eksisterende tilbud av kortere kurs for unge/nye bønder, også med tanke på tilbudet om kurs rundt generasjonsskifteproblematikk. Arbeidet i dette utvalget må knyttes opp til LD/FMLA og næringa, slik at man sikres at initiativet på fylkesnivå ligger hos en instans som har muligheter til å følge opp utvalget. Medlemmene i utvalget kan være LD, faglagene, NSF, 4H/NBU og Landbrukssamvirkets felleskontor. Utvalget må være hurtigarbeidende, og senest være ferdig innen utgangen av 1998.

5.5.7 Styrke praktikantordningen

Utvalget anbefaler at det foretas en gjennomgang av praktikantordningen med sikte på å øke interessen og oppmerksomheten rundt ordningen og øke tilfanget av kvinnelige praktikanter. En styrking av ordningen vil kunne øke rekruttering til landbruksutdanning og til praktisk landbruk. Tiltaket må ses i sammenheng med 5.4.4

Mål/begrunnelse

Praktikantordningen har eksistert en del år, og det viser seg at tilgangen på praktikanter er synkende. Dette kan ses i sammenheng med arbeidsmarkedet forøvrig, men vi antar at det er et potensiale for økning av interessen ved bedre tilpassing og markedsføring av ordningen.

Organisering

En mindre arbeidsgruppe bestående av LD og 2-3 organisasjoner nedsettes for å se nærmere på praktikantordningen slik den er og fungerer i dag. Arbeidsgruppens sekretariat bør ligge i Statens Landbruksbank. Arbeidsgruppen må komme med forslag til forbedringer som kan tas inn i forskriftene/rundskrivet for BU-midlene for 1999.

Kostnad

Arbeidsgruppa kan kostnadsberegnes til rundt 100.000 kr, dette til innhenting av informasjon og utarbeidelse av enkelt informasjonsmateriell.

Resultatkontroll

På sikt må et viktig resultat for praktikantordningen være at andel kvinnelige praktikanter er på over 50%. Arbeidsgruppa bør ha ferdig et forslag til september 1998.

Drøfting

Praktikantordningen er nærmere beskrevet under kap. 4.2.1. Det ble gjort en gjennomgang av ordningen i 1994, og dagens regelverk bygger på denne gjennomgangen. Interessen for ordningen har vært svært stor, men de siste par årene er inntrykket at ordningen har en noe lavere interesse. Arbeidsmarkedet for unge har endret seg i samme fase, likeså utdanningssystemet med tanke på reform -94. Det kan derfor være på tide med en ny gjennomgang for å styrke ordningen ytterligere.

5.5.8 Etablererkurs for kvinner i tradisjonelt landbruk

Utvalget anbefaler å iverksette etablererkurs for kvinner som skal gå inn i eller er etablert innenfor tradisjonelt landbruk etter modell av etablererkurs og etablererskoler som retter seg mot nye næringer.

Mål/begrunnelse

Styrke kompetanse og nettverk mellom nye kvinnelige bønder. Gjennom et organisert opplegg er det et mål å gi innblikk i gården som bedrift samt gjennomgå de lokale (og nasjonale) aktører og rammebetingelser.

Organisering

Tiltaket kan organiseres gjennom FMLA i samarbeid med BSF/EDL og organisasjonene lokalt.

Kostnad

Kostnaden med slike kurs kan komme på rundt 5 mill. kr. for alle fylker samlet. Midlene kan tas fra de lokale EDL-midler eller fra BU-midlene - eller eventuelt i en kombinasjon. Det bør utarbeides en mal med «obligatoriske» tema i tillegg til å gi rom for lokale tilpasninger. En ferdig mal vil gjøre tilbudet rimeligere. Kursavgift for deltakere må følge øvrige etablererkurs. Det kan også være mulig å gi «gratistilbud» til kvinner som søker om etablerertilskott ved generasjonsskifte.

Resultatkontroll

Gjennom rapportering fra fylkene vil en kunne måle interessen for å delta på slike kurs. Rapporteringen må inngå i øvrig rapportering på EDL-midler - eller BU-midler.

Drøfting

Etablererkurs for kvinner ble fremmet av organisasjonene ved Jordbruksoppkjøret i 1997. I kravdokumentet legges vekt på at etableringskurs og nettverksarbeid blant kvinnelige etablerere i nye næringer utenfor jordbruket har vist gode resultater både i etableringsfasen og senere. Det bør gjøres en nærmere undersøkelse av hvorvidt slike kurs er gjennomført i noen fylker slik at en i tilfelle kan bygge videre på eventuelle erfaringer.

Videre har utvalgets eksterne møter bekreftet behovet for møteplasser for kvinnelige bønder (og de yngre bøndene). Fra før ser en at slike etablererskoler danner gode utgangspunktet for nyttige nettverk.

5.5.9 Andre tiltak under utdanning, ikke utredet

Liste over tiltak innenfor utdanning/kompetanseheving som er foreslått i utvalgsprosessen og som ikke er utredet nærmere ovenfor:

- Fagbrev for landbruket - gjennomgang av kompetansekrav.
- Styrke kontakten mellom grunnskolen, videregående skole og næringen ytterligere.
- Utvikle skolene til ressursentra.
- Sende lærerne ut på hospitering til bøndene.
- Etablere nettverk av lærere for å styrke profesjonaliseringen.
- Gi lærerne bedre mulighet til å delta på studieringer.
- Sette likestilling på dagsorden i landbruksutdanningen/ved vgs. naturbruk.
- Opplæring av kvinner i selvtillit, organisasjonskunnskap, tale- og møteteknikk.
- Kurs for byråkrati og organisasjoner om kvinners situasjon i landbruket
- Ta i bruk IT i kompetansesammenheng.

5.6 Strategi 5 - innflytelse

Problemforståelse/utfordring

Kvinneandelen er lav i landbrukets organisasjoner og i landbruksforvaltningen, særlig på ledernivå. Det er viktig at kvinner deltar aktivt i de organer som legger premissene for landbrukets videre utvikling. For det første har kvinner og menn ulik sosial og erfaringsmessig bakgrunn, og en høyere kvinneandel vil kunne føre til endrede prioriteringer og vedtak i landbrukets organisasjoner og i forvaltningen, prioriteringer og vedtak som er avgjørende for å skape et attraktivt landbruk for både kvinner og menn. Kvinneandelen kan også ha betydning for videre rekruttering av kvinner til landbruket, fordi de som engasjerer seg kan statuere et eksempel for de jentene som kommer etter dem.

Generelt sett sliter ungdomsorganisasjoner i dag med nedadgående medlemstall. Det arbeid som gjøres i ungdomsorganisasjonene er viktig å videreføre for å stimulere barn og ungdom til kunnskapsoppbygging og rekruttering til primærnæringene. Dessuten er det viktig at ungdoms perspektiver, i likhet med kvinners perspektiver, i større grad integreres i utformingen av landbrukspolitikken, ettersom denne gruppen utgjør bærebjelken i framtidens landbruk.

5.6.1 Sjekkliste for konsekvensvurdering mht. likestilling og rekruttering

Utvalget foreslår å innføre en sjekkliste i landbruksforvaltningen og i landbrukets organisasjoner for å bygge opp bevissthet og kunnskap om forhold som kan påvirke rekruttering og likestilling.

I sjekklisten er det 5 forhold som er viktig å gjennomgå for å sikre en grundig konsekvensvurdering med hensyn til likestilling og rekruttering:

- Kartlegge status over fordelingen av ressurser mellom kvinner og menn, og mellom aldersgrupper
- Husk kjønns- og aldersfordeling i både formelle og uformelle arbeidsgrupper
- Konsekvenser for kjønn og alder må utredes før beslutninger treffes
- Berørte parter må få uttale seg om reformer og nye tiltak
- Rapporterings- og evalueringssystem må kunne måle hvilken effekt gjennomføring av en reform/tiltak har for likestilling og rekruttering

Mål/begrunnelse

Politikken kan bidra til å øke eller minske forskjellsbehandlingen mellom kjønn og aldersgrupper, også der det ikke er tilsiktet. Tilsynelatende kjønnsnøytrale beslutninger kan f.eks. få ulike konsekvenser for menn og kvinner. For å sikre at forskjellsbehandlingen ikke øker vil det være aktuelt å foreta grundige konsekvensvurderinger mht. kjønn og alder når større beslutninger skal tas. For landbrukets del er det bl.a. viktig å foreta slike konsekvensvurderinger ved mange utredninger og tiltak som følger av jordbruksavtalen.

Sjekklisten bygger blant annet på utredningsinstruksen. Dette er en instruks som skal sikre en god forberedelse av og styring med offentlige reformer, regelendringer og andre tiltak. Instruksen retter seg mot departementer og deres underliggende virksomheter og omfatter arbeidet med offentlige utredninger, forskrifter, reformer og tiltak, samt meldinger og

proposisjoner til Stortinget. Den gir også regler for prosedyren som skal følges ved utredning av konsekvenser. I utredningsinstruksen heter det bl.a. at dersom forslaget får store konsekvenser for f.eks. likestilling eller andre konsekvenser på viktige politikkområder, skal dette omtales. I tillegg stiller Likestillingslovens § 21 krav om at det skal sitte minst 40% av hvert kjønn i alle offentlige råd og utvalg.

Organisering

Aktuelle brukere av sjekklisten er landbruksorganisasjonene, departement og øvrig landbruksforvaltning. Sjekklisten må videreutvikles og utformes slik at den blir et praktisk og pedagogisk verktøy for alle som tar større beslutninger i organisasjonene såvel som i forvaltningen. Landbruksdepartementet og landbruksorganisasjonene kan i samarbeid gjøre dette.

Sjekklisten må deretter trykkes opp og markedsføres overfor brukerne.

Kostnader

Det vil i hovedsak dreie seg om administrative kostnader og menneskelige ressurser i den enkelte etat og organisasjon.

Resultatkontroll

Forankring i ledelsen på høyt nivå er nødvendig for å sikre at arbeidet gis prioritet. Noen må til enhver tid ha ansvaret for å etterspørre resultater mht. likestilling og rekruttering.

Drøfting

Konsekvensvurdering av likestilling og rekruttering må ses som en prosess. Vurderinger bør skje både før arbeidsgrupper settes ned og underveis i en beslutningsprosess/prosesser der politikken endres. På denne måten kan en unngå utilsiktede skjevheter mht. kjønn og alder.

Aktiv bruk av sjekklisten forutsetter en forståelse og vilje til å vurdere hvordan beslutninger og tiltak slår ut for personer med ulikt kjønn og for ulike aldersgrupper. Gode rutiner for konsekvensvurdering kan bidra til en slik forståelse. Sjekklisten må utvikles og markedsføres på en slik måte at den oppleves som et enkelt verktøy og at den etterhvert sitter som en «ryggmargsrefleks» hos både saksbehandlere og ledere.

5.6.2 Tiltak for å øke antall kvinner i ledende posisjoner innenfor landbruket

Utvalget anser det som viktig at det rettes fokus mot kvinner i landbruksforvaltningen og i organisasjonene, både som tillitsvalgte og i administrasjonen.

Utvalget har ikke selv utformet konkrete tiltak, men anbefaler at tiltak som allerede er i gang videreføres. Disse tiltakene er omtalt under kap. 3.4.1, Kvinnetiltak sentralt i landbruksforvaltningen og kap. 3.5.4 Samvirke.

Utvalget vil imidlertid presisere viktigheten av god koordinering mellom de ulike program og tiltak, dette for å skape bredere nettverk mellom kvinnelige ledere/potensielle ledere i de ulike organisasjoner og etater.

5.7 Strategi 6 - holdningsskapende arbeid og informasjon

Problemforståelse/utfordring

En sentral utfordring når det gjelder rekruttering knytter seg til hvordan landbruket profileres overfor kommende rekrutter. Både innen familien, i organisasjonene og i samfunnet for øvrig blir landbruket ofte omtalt på en negativ måte, noe som i neste omgang påvirker ungdoms holdning og motivasjon til å bli gårdbrukere. I tillegg trues bygdene i dag av en generell fraflytting og nedbygging av offentlige tjenester. Stedstilhørighet, følelse av aksept og tro på at det yrke man har er verdifullt er viktige faktorer for valg av bosted og yrke. Dersom landbruket skal profileres på en positiv måte forutsettes det en del holdningsendringer både innen landbruksnæringa og i samfunnet forøvrig.

Generelt sett er det få jenter i landbruket og problemet er størst når det gjelder rekruttering av jenter til bruk med stort jordbruksareal og rekruttering av jenter til skogbruket. Holdninger fra andre når det gjelder jenters egnethet som aktive gårdbrukere synes å utgjøre en viktig hindring for jenter som har mulighet for å ta over gårdsbruk. For det første viser det seg at jenter får en annen oppdragelse enn gutter. Jenter fra gård har ofte mindre praksis fra gårdsarbeidet. Gutter føler i større grad enn jenter odelsretten som en plikt, fordi forventningen til at guttene skal overta virker større enn til jentene. For det andre opplever unge jenter ofte formidling av et tradisjonelt kjønnsrollesyn i møte med bl.a. landbruksforvaltningen og i landbruksutdanningen (praksisundervisning). Tidligere forskning og Maximites undersøkelse viser at jenter i større grad enn gutter opplever bygdesamfunnet som snevert. Flere jenter enn gutter flytter også fra distriktene og inn til byene, selv om denne trenden ser ut til å jevne seg ut over tid. Holdningsendringer kreves for at jenter skal finne det attraktivt å drive aktivt landbruk i framtida.

Det ble foretatt en spørreundersøkelse blant deltagerne på de fylkesvise møtene om kjennskap til ordningene over jordbruksavtalen. Denne viser at spesielt ungdom har liten kunnskap om økonomiske ordninger innenfor jordbruket og de uttrykker behov for mer informasjon. En del ordninger som kan tilrettelegge for likestilling og rekruttering i landbruket kunne vært anvendt i større grad enn det som gjøres i dag. Dette er en utfordring som setter krav til økt informasjon og profilering av ordninger overfor ungdom, landbruksforvaltning m.fl.

Rekruttering og likestilling er komplekse spørsmål som henger nøye sammen med andre politikkområder (utdanningspolitikk, distriktpolitikk, osv.). Dette krever i mange sammenhenger et samarbeid på tvers av sektorer både lokalt, regionalt og nasjonalt. Det er derfor viktig å videreføre samarbeidsprosjekter som på ulike måter kan påvirke rekrutterings- og likestillingssituasjonen i landbruket.

5.7.1 Holdningsskapende arbeid

Utvalget har ikke utredet særskilte tiltak, men ønsker å rette søkelys mot tema som det er viktig å løfte videre gjennom løpende virksomhet og gjennom egne «kampanjer», prosjekter, informasjonsvirksomhet mm. Alle partene er her ansvarlige gjennom løpende arbeid. Punktene som tas opp reflekterer de eksterne innspillene som utvalget fikk.

Først gir vi en oversikt over tiltak som krever oppslutning og samarbeid mellom landbruksnæring og landbruksforvaltningen, samt samarbeid på tvers av ulike politikkområder. Under dette avsnittet inngår også eksisterende samarbeidsprosjekter som

utvalget mener det er viktig å videreføre. Til slutt presenterer vi en liste over tiltak der henholdsvis næringen/organisasjonene og landbruksforvaltningen spiller en særskilt rolle.

Samarbeid/nettverk og synliggjøring

- Samarbeid faglag, landbruksforvaltning m.fl. for å holde kontakt med utflyttede odelsbarn.
- En ekstra og fornyet innsats må rettes mot odelsjentene slik at de kan treffe sitt valg på et godt grunnlag.
- Bedre og økt samarbeid mellom skole og organisasjoner.
- Stimulere til etablering av nettverk og fagmiljø for kvinnelige bønder.
- Synliggjøring av kvinners kompetanse og verdier gjennom media, forvaltning og organisasjoner.
- Videreføre interdepartementalt samarbeid på prosjekter som omhandler ungdom og nyskaping og likestilling.
- Videreføre arbeidet i Samarbeidsgruppa for Kvinner i Landbruket (SKIL)¹⁴

Næringa/organisasjonene

- Større oppmerksomhet rundt temaet eiendomsoverdragelse i landbrukets organisasjoner (sentralt og lokalt) og blant foreldrene.
- Behov for debatt omkring spørsmål som: «Hvem er egnet til å bli bonde?» og «Hva vil det si å være bonde?» (bonderollen) Det er ikke nødvendigvis teknisk/mekanisk dyktighet som måler hvorvidt du har potensiale til å bli en god bonde, dyktighet på områder som dyrestell og helse/miljø/kvalitet er essensielt i dagens landbruk. Like viktig er økonomisk innsikt og gode administrative egenskaper.
- Verdsetting av kvinners arbeid og verdier på linje med verdsetting av menns arbeid og verdier
- Landbruksnæringa må vise større ansvar og interesse for skolesystemet og skolene må være mer aktive i å sende lærerne ut på hospitering i næringen.
- Bondeorganisasjonene lokalt og sentralt bør engasjere seg i debatten om praktisering av jord- og konsesjonssaker.
- Økt vekt i organisasjonene på kvinners deltagelse i møter. Det må en ekstra innsats til for å få kvinner til å engasjere seg.
- Holdningsskapende arbeid blant ungdom i regi av 4H og NBU.

Landbruksforvaltninga

- Opplæring for odelsbarn i de økonomiske og familierettslige sidene i forbindelse med overtagelse. Ungdomsgruppa i Maximites undersøkelse etterlyste et slikt tilbud. Dette er særlig viktig for å sette jenters situasjon i forbindelse med overtagelse på dagsorden. Et slikt tiltak vil også kreve en skolering av det lokale nivået i landbruksforvaltningen i overdragelsesproblematikk.
- Bedre informasjon om velferdsordningene innenfor landbruket (svangerskap, sykefravær pga. syke barn, avløserordningen).
- Landbruksforvaltningen må rette sitt arbeid både mot organisasjoner, faglag og samvirke og mot brukerne ved oppfølging av odelsjenter i fylkene.
- Holdningsendring internt i landbruksforvaltningen mht. mottak av kvinnelige bønder og etablerere.

¹⁴ Følgende organisasjoner og etater deltar i samarbeidsgruppen: Landbrukets Fellessamvirke, Norges Bondelag, Norsk Bonde og Småbrukarlag, Norges Bondekvinneforbund, Norges Bygdeungdomslag, Norske 4H, Norges Skogeierforbund, Norsk Pelsdyrslagslag, Jenter i Skogbruket, Bygdefolkets Studieforbund og Landbruksdepartementet.

5.7.2 Informasjon og profilering av landbruket og bondeyrket

Utvalget tar til etterretning de tilbakemeldinger som kom fra de eksterne prosessene om viktigheten av informasjon og hvordan landbruket profilerer seg i media. Egne tiltak for å fremme informasjon og for en mer positiv profilering av landbruket er ikke utformet, men utvalget ser punktet i nær sammenheng med forslaget om et eget rekrutteringsprogram. Utvalget foreslår derfor at dette punktet tas med når rekrutteringsprogrammet skal utredes.

Flere av de foreslåtte tiltakene tidligere i utvalgets rapport vil kreve egen informasjon i tilknytning til tiltaket. I Maximites rapport tas informasjon og mediestrategi opp som et eget punkt da det ble pekt på i de fleste av samlingene med de ulike nøkkelaktørene.

I Maximites rapport fremlegges det slik : «Grunnlaget for dette var et opplevd behov, særlig hos ungdommen og de unge bøndene¹⁵. Det var en utbredt oppfatning at landbrukets organisasjoner og publikasjoner selv bidro til å spre negativ omtale av næringa. Dette virker nok først og fremst internt, idet leserkretsen er begrenset, men ungdommen mente at bønder og landbruksnæringen var et populært "mobbeobjekt" i media.

Næringa har tydeligvis både et internt og eksternt markedsføringsproblem. Dette bør møtes med en informasjonsstrategi. Poenget med en slik må ikke nødvendigvis være å framstille alt rosenrødt, men kanskje først og fremst formidle hva landbruket er, hvilken kvalitet norske matvarer har og hvordan det arbeides for å sikre denne kvaliteten, få fram kunnskapsbehovet som trengs for å drive en gård, formidle forsøksvirksomheten som foregår og resultatene av dem, for å nevne noen av de ideer som er kommet fram. Vi vil hevde at det også er behov for en mediestrategi i denne sammenheng. Hvor treffer en de målgrupper som en ønsker å nå i dag - og om to år? Problemet er ikke bare å komme ut med informasjon, men å kunne komme i en mer aktiv dialog med markedet - som i dette tilfelle både er landbruksbefolkningen og befolkningen ellers. Midler til å utvikle og gjennomføre en slik strategi bør kunne inngå i jordbruksoppgjøret».

Et særskilt ansvar ligger både på landbruksforvaltningen og på organisasjonene når det gjelder intern og eksternt profilering. I tillegg vil utvalget som tidligere nevnt legge forslag om bedret informasjon og profilering inn i forslaget om å utrede et rekrutteringsprogram for landbruket.

5.7.3 IT-strategi for bønder

Utvalget anbefaler at det arbeides med en egen IT-strategi for bønder. Spesielt må en slik strategi rette seg mot ungdom. Dette kan dreie seg om IT som egen næring og som har muligheter i seg for å være distriktsbasert - og det bør rette seg mot bruk av IT som verktøy, bl.a. for kompetanseheving og faglig nettverk.

Under dette punktet viser utvalget til rapport fra Maximite as. I deres arbeid ute i fylkene kom det fram et sterkt behov for en egen mediestrategi for landbruket. En egen IT-strategi ble ikke

¹⁵ Denne opplevelsen blir til en viss grad støttet av undersøkelser, som riktignok ikke forelå på samlingene. På Landbrukets nettsenter gjengis tall som viser resultatet av årlige gallupundersøkelser av ulike holdninger knyttet til landbruket. Riktignok ønsket 76% av alle nordmenn (i mars 1997) å opprettholde et jordbruk av minst samme omfang som i dag, men bare 49% var for bevilgningene til jordbruket over statsbudsjettet. 65% mener at kvaliteten på norske landbruksvarer er høy, 30% mener den er middels. Alle presentsatsene viser nedgang i landbrukets disfavør fra 1996.

i like stor grad diskutert, selv om enkelte deltakere viste til positiv bruk lokalt. Dette kan tyde på at kunnskapen om bruk av medieteknologien generelt er lav - eller at interessen mangler.

I Maximites rapport omtales en IT-strategi slik : «Det kom fram noen eksempler på og forslag om bruk av IT for å skape fagmiljø og som del av profileringsarbeidet, men det vil ikke være riktig å si at samlingene har vært opptatt av dette. Vi hadde ventet at det ville blitt nevnt oftere, nettopp fordi det nå blir mer og mer synlig at IT vil spille en svært viktig rolle framover for å utvikle og vedlikeholde både faglige og personlige nettverk, i kunnskapsformidlingen og den generelle informasjonsformidlingen i samfunnet. Derfor finner vi det riktig å trekke det fram som et eget punkt i oppsummeringen, selv om det ikke var så ofte framme.

Det er viktig at en IT-strategi ikke bare er å utvikle noen nett-sider som presenterer landbruket. Det må være en helhetlig strategi som også ser på hva slags kunnskaps- og informasjonsbaser som skal utvikles, hvordan ny teknologi kan utnyttes i undervisningen, hvordan det kan utnyttes til å skape fagmiljøer over avstand innen ulike tema, hvordan en skal arbeide for å øke tilgjengeligheten til og utnyttelsen av informasjonsteknologien blant bøndene og hvordan landbruket og landbruksprodukter kan markedsføres aktivt på nettet, både nasjonalt og internasjonalt. Kjernespørsmålet er hva slags informasjons- og kunnskapsressurser man har og hvem man ønsker å formidle det til, og i hvilken grad IT kan være et tjenlig redskap i denne sammenheng. Dette er vurderinger som nå gjøres i alle næringer. Landbruket, som landets mest desentraliserte næring, burde heller være i forkant enn etterkant når det gjelder å ha strategier på dette området».

5.8 Strategi 7 - kunnskaps- og utredningsbehov

Problemforståelse/utfordring

Det finnes mange forskningsundersøkelser som setter søkelyset på ungdoms flyttemønster, bolyst osv. Det er imidlertid få undersøkelser som har et klart uttrykt perspektiv på rekruttering til landbruket. Etter utvalgets mening er det ønskelig å gå nærmere inn på de mekanismer som påvirker folks motivasjon til å velge landbruk som yrkesvei. Sentrale sider som bør belyses er forholdet mellom landbruket og bygdesamfunnet forøvrig, samt landbruket sett i forhold til storsamfunnet. Hvordan motivasjon for valg av landbruksyrket varierer med ulike produksjoner og geografisk lokalisering er også et interessant tema i denne sammenheng. Det er også interessant å vite mer om hvordan ulike virkemidler (økonomiske, juridiske og skattemessige) påvirker både likestilling og rekruttering. Et forhold som er lite belyst i denne rapporten, og som det finnes svært lite forskning på, er rekrutteringspotensialet blant ikke-odelsberettigede.

I de siste 10-20 åra har det kommet en god del forskning om kvinner i landbruket/distriktene. Selv om det foreligger mye forskningsmateriale er det mye som etterhvert begynner å bli gammelt. Kvinne- og distriktsforskningen må etter utvalgets mening ikke trappes ned. En utfordring er å få en kontinuerlig og godt dokumentert statusrapportering på hvordan relasjonene og fordelingen av ressurser mellom kvinner og menn i landbruket endrer seg over tid. Forskning som retter søkelyset på å forstå hvorfor jenter og gutter ser ut til å foreta ulike valg innenfor landbruksnæringa er også interessant i denne sammenheng.

Generelt sett er det vanskelig å framskaffe statistikk som går direkte på rekruttering og likestilling. Mengden kjønnsdelt statistikk har økt noe i de senere åra, men her er det fremdeles en del mangler. Ettersom statistikk sier noe om fordeling mellom grupper, utvikling over tid osv. brukes ofte statistisk materiale som grunnlag for å vedtak og beslutninger. Det er derfor særdeles viktig at rapporteringen på likestilling og rekruttering er god. Dette forutsetter at det lages systemer som gjør det mulig å rapportere på likestilling og rekruttering.

5.8.1 Ny forskning på rekruttering og likestilling

Lite forskning er gjort på rekrutteringssituasjonen i landbruket. Utvalget anbefaler at det øremerkes midler fra forskningsmidlene over jordbruksavtalen til forskning på rekruttering til landbruket (kap. 1150 post 77.03). I et eventuelt forskningsprogram om rekruttering til landbruket er det viktig at kjønnsperspektivet og bygde/distriktperspektivet ivaretas og integreres. Årsaker til at gjennomsnittsalderen for kvinner som overtar gårdsbruk er svært høy bør kartlegges.

Som nevnt tidligere er det gjort en del forskning på kvinner i landbruket/distriktene. Utvalget mener det er viktig at likestillingsperspektivet fortsatt ivaretas innenfor Landbruksdepartementets FoU satsingsområder og prioriteringer overfor Norges Forskningsråd. Dette gjelder både kommende og pågående forskningsprogram.

Utvalget ønsker i første rekke å fremme forslag om økt forskningsinnsats på rekruttering til landbruket, mens forskning på kvinner i landbruket videreføres i allerede eksisterende programmer.

Mål/begrunnelse

En årlig ramme gjør det mulig å følge opp rekrutteringssituasjonen over tid. Kunnskap om utviklingen er viktig som grunnlag for beslutninger innen landbrukspolitikken, dvs. kunnskap som kan hindre at det tas beslutninger som kan få en negativ innvirkning på fremtidig rekruttering av kvinner og menn til landbruket. I tillegg gir det mulighet til å vurdere hvordan ulike virkemidler (økonomisk, juridisk og skattemessig) påvirker rekrutteringen av odelsberettigede og andre.

Kostnad

Det settes av en ramme på 2 mill. kroner pr. år til forsknings- og utviklingsarbeid på rekruttering.

Organisering

Bruken av midlene kan behandles av Styret for forskningsmidlene over jordbruksavtalen. Det finnes allerede en slik ramme for forsknings- og utviklingsarbeid innen økologisk landbruk (3,3 mill pr. år. som ble økt til 6 mill kr. ved jordbruksoppgjøret 1997).

Resultatrapportering

Forskningsrapporter med beskrivelse av status og utvikling over tid.

Drøfting

Raske samfunnsendringer (teknologisk, økonomisk, kulturelt) påvirker utviklingen i landbruket og folks ønske om å velge landbruk som yrkesvei. Det er viktig å innhente kunnskap om hvordan samfunnsendringer generelt og endringer i landbruket spesielt påvirker rekrutteringspotensialet i befolkningen. Her tenker vi spesielt på rekrutteringspotensialet av faglig kvalifiserte personer som ønsker å drive aktivt landbruk i framtiden. Landbruksfaglige kvalifikasjoner og motivasjon for å drive landbruk er avgjørende faktorer for utviklingen av framtidens landbruk.

5.8.2 Utredning av hvordan juridiske virkemidler slår ut mht. likestilling og rekruttering

Hvordan økonomiske virkemidler ser ut til å påvirke rekruttering og likestilling er behandlet tidligere. I tillegg er det foretatt en del utredninger av tiltak.

Utvalget ser det som viktig at forhold rundt de juridiske virkemidlers innvirkning på rekruttering til og likestilling i landbruket vurderes nærmere. På dette feltet kan det være et behov for videre utredninger. Problemstillinger som er aktuelle å utrede nærmere er:

1. Vurdere om likestilling i landbruket bør innarbeides i konsesjonsloven.
Når konsesjonsloven revideres er det grunn til å se nærmere på om likestillingshensyn bør ivaretas gjennom loven og i såfall hvordan.
2. Sette i gang forskningsprosjekt på odelslovens virkning når det gjelder rekruttering.
Odelsloven påvirker rekrutteringen, men hvordan og i hvilken grad bør undersøkes nærmere. Odelslovens betydning for rekruttering ble også trukket fram på samlingene i fylkene. Det var få som ønsket å avvikle loven, men det kan være grunnlag for å sette effektene av odelsloven under debatt.

3. Vurdere forlengelse av boplikten og driveplikten på landbrukseiendommer for å styrke eierens tilknytning til et bruk.
En utvidelse av boplikten og/eller driveplikten kan være en måte å styrke eierens tilknytning til et bruk og et område på. Dette bør utredes.
4. Vurdere strengere krav til boplikkens innhold
Ettersom landbruket også spiller en viktig rolle i distriktpolitisk sammenheng er det naturlig å se på hvordan krav om boplikt praktiseres.
5. Bedre oppfølging av misligholdssaker
Oppfølging av misligholdssaken foregår på kommunalt og fylkesnivå og praksis varierer nok noe. En streng oppfølging av tilfeller hvor bo- og driveplikten er misligholdt gir grunn til å anta at flere landbrukseiendommer kommer på salg, noe som kan gjøre det lettere for interesserte å komme inn i næringa.

5.8.3 Skattemessige forhold mht. likestilling og rekruttering

Utvalgets arbeid har vist at skattespørsmål er en viktig sak for rekruttering og likestilling i landbruket. Utvalget har ikke gjennomgått skattespørsmål her og legger til grunn at dette vurderes i større sammenheng.

5.8.4 Utvikle gode rapporteringssystem på relevant statistikk

Det er viktig å få en god og systematisk innrapportering på de indikatorer utvalget har valgt for likestilling og for rekruttering.

Utvalget foreslår at Budsjettnemnda tar med følgende data mht. likestilling og rekruttering i sin årlige gjennomgang. I dette arbeidet må det innhentes data fra KUF.

Likestilling:

- kjønnsdelt data på alle eiendomsoverdragelser
- kjønnsdelt oversikt over søkere på produksjonstillegg
- kjønnsdelt statistikk over medlemstall og tillitsvalgte i råd og organisasjoner i landbruket
- kjønnsdelt data over arbeidsinnsatsen i landbruket

Rekruttering:

- gjennomsnittsalder på bruker, kjønnsdelt
- gjennomsnittsalder ved overtakelse av gård, fordelt på kjønn
- omsetning av landbrukseiendommer uten odel og antall bud pr. eiendom og kjøpers utdanning
- forskning og undersøkelser av ungdoms holdning til å benytte seg av sin odelsrett
- oversikt over hvorvidt odelsberettigede faktisk gjør seg bruk av retten sin
- endringer i driftsform ved overtakelse (kan legges inn i produksjonsregisteret)
- søknad, prioritering mht. valg av studieretning, opptak, gjennomføring og antall studieplasser på landbruksfaglig videregående skole
- søknad, opptak og ledige studieplasser i landbruksfaglig høgskole- og universitetsutdanning
- statusrapport fra fylkene - denne må LD innhente direkte fra fylkene

Utvalget vil også vise til nye og interessante metoder for å framstille data på likestilling og rekruttering. Bruk av digitale temakart (GIS) i landbruksforvaltningen er en metode som gir mulighet til å se geografiske variasjoner på ulike tema i ulike geografiske regioner helt ned på grendenivå. Framstilling av data ved hjelp av kart er en brukervennlig metode som også kan vise utvikling over tid. Digitale kart kan også benyttes til å belyse ulike sider ved likestilling og rekruttering. Dette er forsøkt gjort i Sør-Trøndelag fylke. Vi viser i den forbindelse til eksempel på temakart i vedlegg 3.

5.9 Oppsummering

Strategi 1: Økonomiske tiltak

1. Økt vekt på etablerertilskudd ved generasjonsskifte	Økning gjennom ordningen etablerertilskudd ved generasjonsskifte. Kvinner prioriteres.
2. Ekstra produksjonstilskudd for unge bønder	For unge bønder opp til 35 år. Mer for kvinner.
3. Økt vekt på samarbeidstiltak	Gjennomgang av tidligere tiltak og regelverk.

Strategi 2: Tidligere generasjonsskifte

1. Vektlegging innenfor BU-midlene	Vekt på eldre brukere ved bedriftsrettede midler og ungdom ved lokalsamfunns tiltak.
2. Avkorting av produksjonstillegg ved 67 år	
3. Førtdpensjonsordning	

Strategi 3: Velferd

1. Øke maksimalsatsen for avløsning ved ferie og fritid for småbarnsforeldre	Refusjon av avløserutgifter for bønder med barn i alderen 0-6 år.
2. Øke dagpengesatsen for avløsning ved sykdom m.v.	For å dekke reelle utgifter ved sykdom m.v., inkl. svangerskap.
3. Styrke tilgang på avløsere og øke tilgangen på vikar for bonden	Bruk av eldre generasjon til avløsere og vikartjeneste.
4. Prioritering av kvinnelige praksisverter for praktikant	Prioritere kvinnebønder gjennom praktikantordningen.

Strategi 4: Utdanning/kunnskap og kompetanseheving

1. Landbrukets rekrutteringsprogram	For å arbeide med kompetansehevende og rekrutteringsfremmende tiltak i landbruket som ikke ivaretas av andre. Organisasjonene er eiere. Gjennom interdepartementalt prosjekt.
2. Styrke yrkes- og utdanningsveiledningen i grunnskolen	
3. Evaluering av studieretning naturbruk	Støtte opp om foreslått evaluering.
4. Intensive praksiskurs	Spesielt rettet mot jenter.
5. Komprimerte voksenopplæringskurs i landbruksfag	Videreutvikle og gjøre tilgjengelig egne kurs tilpasset voksnes behov rett før overtagelse.
6. Korte påbyggingskurs på faglige tema	Nedsette utvalg som kartlegger eksisterende kurstilbud, innhold og tilgjengelighet.
7. Styrke praktikantordningen	Gjennomgang av ordningen for å øke interessen for den og øke antall kvinnelige praktikanter.
8. Etablererkurs for kvinner i tradisjonelt landbruk	For å styrke nettverk og kompetanse.

Strategi 5: Innflytelse

1. Sjekkliste for konsekvensvurdering mht. likestilling og rekruttering	Til aktiv bruk i politikktutforming for å bygge opp bevissthet og kunnskap om forhold som kan påvirke rekruttering og likestilling.

2. Tiltak for å øke antall kvinner i ledende posisjoner innenfor landbruket	Eksisterende tiltak i organisasjonene og i landbruksforvaltningen må videreføres.
Strategi 6: Holdningsskapende arbeid og informasjon	
1. Holdningsskapende arbeid generelt	Ulike tiltak i næringa/organisasjonene, i landbruksforvaltningen, samt samarbeidstiltak.
2. Informasjon og profilering av landbruket og bondeyrket	Deler av dette kan ses i sammenheng med landbrukets rekrutteringsprogram.
3. IT-strategi for bønder	For kompetanse/nettverk mellom unge bønder.
Strategi 7: Kunnskaps- og utredningsbehov	
1. Ny forskning på rekruttering og videreføring av forskning på likestilling	Årlig ramme over jordbruksavtalens forskningsmidler til rekrutteringsforskning. Oppfølging av forskning på likestilling.
2. Utredning av hvordan juridiske virkemidler slår ut mht. likestilling og rekruttering	Konsesjonslov, odelslov og bo- og driveplikt.
3. Skattens betydning for tidlig generasjonsskifte	
4. Utvikle gode rapporteringssystem på relevant statistikk	Jfr. målindikatorer for likestilling og rekruttering.

Litteratur

- Almås, Reidar, Berit Brandt, Marit S. Haugen (red.) (1993): *Bygdepolitikk*. Rapport nr. 6, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Barne- og familiedepartementet (1997): *Ungdomspolitik mot et nytt hundreår*, særskilt vedlegg til St meld nr 4 (1992-93) Langtidsprogrammet 1994-1997.
- Bjørnstad, Siri (1997): *Odelsjentas oppdragelse. Hvordan foreldrene påvirker odelsdatteren til å gjøre et valg om å overta gården eller ikke*. Hovedoppgave ved Institutt for Økonomi og Samfunnsfag, Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Blekesaune, Arild og Reidar Almås (1991): *Bondehusholdets ulike strategier for å overleve*. Paper no. 10/91, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Blekesaune, Arild, Wava Haney, Marit S. Haugen (1993): On the question of the feminization of production on part-time farmers: Evidence from Norway. *Rural Sociology* Vol. 58, No. 1. Artikkel, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Blekesaune, Arild (1993): Changes in ways of making a living among norwegian farmers 1975-1990. *Sociologia Ruralis*. Vol XXXI-1. Artikkel, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Blekesaune, Arild (1996): *Family Farming in Norway. An Analysis of Structural Changes within Farm Household between 1976 and 1999*. Rapport nr. 6, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Bolkesjø, Torjus (1992): *Virkemidler overfor nyetablerere*. Oppnådde resultater og vurdering av framtidig bruk. Rapport nr. 61, Telemarksforskning, Bø.
- Bolkesjø, Torjus og Åse Egeland (1992): *Etablereropplæring og etablererstipend*. En gjennomgang av gjennomførte evalueringer. Rapport nr. 59, Telemarksforskning, Bø.
- Bolsø, Agnes (1987): *Evaluering av etablererstipend for kvinner i landbruket*. Rapport nr. 6, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Brandt, Berit og Elin Kvande (1992): *Fedres arbeidsvilkår og omsorgspermisjoner. Søkelys på arbeidsmarkedet*. Artikkel nr. 2, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Brandt, Berit (1994): Changing feminity. The social construction of women farmers in Norway. *Sociologica Rualis* 1994 Vol XXXIV, No. 2-3 pp. 127-149, Artikkel nr. 5, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Brandt, Berit (1995): *Bonden som maskulin konstruksjon*. ARR 2-95, Artikkel nr. 1, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.

- Brandt, Berit og Agnes Bolsø (1995): *Kvinner, maskiner og likestilling i landbruket*. Rapport nr. 4, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Brandt, Berit og Marit S. Haugen (1996): Bygdekvinne og feminisme. *LØF* 3/96. Artikkel nr. 2, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Budsjettnemnda for jordbruket (1997a): *Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken*. Avgitt juli 1997, NILF, Oslo.
- Budsjettnemnda for jordbruket (1997b): *Jordbrukets totalregnskap 1995 og 1996. Jordbrukets totalbudsjett 1997. Totale inntekter, kostnader og vederlag til arbeid og egenkapital i jordbruket*. Avgitt juli 1997, NILF, Oslo.
- Eldby, Hanne (1996): *Skal - skal ikke? Om odelsgutters og odelsjenters valg om overtakelse*. Rapport nr. 4, Landbrukets Utredningskontor, Oslo.
- Eldby, Hanne (1997a): *Landbruksskoleelever og deres valg av framtidig yrke*. Rapport nr. 2, Landbrukets utredningskontor, Oslo.
- Eldby, Hanne (1997b): *Rekruttering til landbruksnæringen*. Rapport nr. 3, Landbrukets utredningskontor, Oslo.
- Evju, Olav O. (1992): *Skogbruk – noe for deg? En undersøkelse blant jenter som har tatt skogbruksutdanning*. Prosjektoppgave i sosialpedagogikk, Oslo Lærerhøgskole.
- Finansdepartementet (1997): *Fakta og analyser, særskilt vedlegg til St meld nr 4 (1996-97) Langtidsprogrammet 1998-2001*.
- Finansdepartementet (1997): *St meld nr 4 (1996-97) Langtidsprogrammet 1998-2001*
- Furulund, Marie og Anne Berit Grasbakken (1990): *Bondekvinner og inntekt*. Hovedoppgave på Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Fyhn, Asbjørg (1985): *Makt og kjærlighet i jordbruket. Ei drøfting av betingelsene for kvinnerekruttering i jordbrukets produksjon og organisasjon*. Hovedoppgave i samfunnsvitenskap, Institutt for Samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Grimsrud, Gro M., I. Guldvik og H. Fauske (1997): *Kvinner og bosetting i Nord-Gudbrandsdalen*. Rapport nr. 10/1997, Østlandsforskning, Lillehammer.
- Gunnerød, Ingerid (1996): *Kvinner i landbruket*. Kortnotat, Landbrukets Utredningskontor. Ikke publisert.
- Haugen, Marit S. (1993): *Odelsjenter - likestilte i loven, men hva med praksis? I Berit Brandth og Berit Verstad, red. Kvinneliv i landbruket*. Oslo

- Haugen, Marit S. (1990): *Kvinnebonden*. Rapport nr. 7, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Haugen, Marit S. og Berit Brandt (1994): Gender Differences in Modern Agriculture: The Case of Female Farmers in Norway. *Gender and Society*. Vol 8, No 2. Artikkel. Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Haugen, Marit S. (1994): Rural Women's Status in Family and Property Law: Lessons from Norway. Critical Perspectives on Rural Change series VI: *Gender and Ruality*. Artikkel, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Haugen, Marit S. og Arild Blekesaune (1996): *The Labour Situation of Farm Women in Norway*. Rapport nr. 6, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.
- Heggen, Kåre (1995): Auka utdanning - auka utflytting? I Heggen, Kåre og Grethe Mattland Olsen (red.) *Ungdom - Utdanningseksplasjon - nye karrierar?* Forskningsrapport nr. 3:95, Møreforskning, Volda.
- Hitland, Synnøve og Meistad, Torill (1994): *Landbruk som nærings- og bosettingsgrunnlag i Steinkjer*. Rapport nr. 12:1994, Nord-Trøndelagsforskning, Steinkjer.
- Jervell, Anne Moxnes, Geir Dalholt og Kari Vangsgreven (1996): *Landbruk, bosetting og næringsutvikling*, notat 1996:10, NILF, Oslo.
- Johnsen, Monica (1986): *Faktorer som kan påvirke odelsjentenes bruk av odelsretten. En spørreundersøkelse blant odelsberettigete i Oppland, Rogaland og Østfold*. Hovedoppgave ved Institutt for Landbruksøkonomi. Norges Landbrukshøgskole, Ås.
- Landbrukssamvirket (1997): *Aktuelle tall i landbruket 1997*. Hefte utgitt juni 1997.
- Lundgren, Eva (1993): *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Nersten, Nils Kristian (1997): *Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 1997*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF), Oslo.
- Norges forskningsråd, kultur og samfunn (1996): *Levekår, utvikling og omstilling i landbruket*. Vedlegg til rapport fra forprosjekt, Norges forskningsråd, Oslo.
- Noregs Landbruksvitenskapelige Forskningsråd (1991): *Hva har vel kvinnene i landbruket å gjøre?* Formidlingsseminar - kvinner i landbruket. juni 1991, Oslo.
- Norges Bondelag (udatert): *Kvinner og odel..... Hva nå Norges Bondelag?*
- Programstyret for forskningsprogrammet Kvinner i landbruket (1993): *Kvinneliv i landbruket - arbeid for livet*. Konferanserapport fra avslutningskonferanse på Bygdøy i juni 1993.

- Orderud, Geir I. og Knut Onsager (1998): *Flytting mønre og årsaker. Kunnskapsoversikt. Prosjektrapport nr. 1998:6, NIBR, Oslo.*
- Seippel, Ørnulf (1996): *Frivillige organisasjoner i et samfunn i endring – en empirisk undersøkelse av medlemmer i Norske 4H, Norges Bygdeungdomslag og Noregs Ungdomslag. ProSUSrapport nr. 6/96, Norges Forskningsråd, Oslo*
- Strupstad, Liv Marit (1991): *Den tause skogeier. En analyse av kvinnelige skogeieres aktivitetsnivå og deltakelse i skogbruket. Rapport nr. 43, Telemarksforskning, Bø.*
- Stræte, E.P. og R. Tobro (1988): *Hvem forlater jordbruket - og hvorfor? Arbeidsrapport nr. 13, Landbrukspolitisk Forskningsprogram, Noregs Landbruksvitenskapelige Forskningsråd.*
- Thomassen, Bente, A. Førde og A. Reiersen (1995) *Kvinneretting og kompetanseheving i fiskerincæringa. Evaluering av tiltaksordninger. NORUT Samfunnsforskning, Tromsø.*
- Thomassen, Bente og A. Reiersen (1995): *Ungdomsprosjektet i Herøy. En vurdering midtveis. Rapport 01/95, NORUT Samfunnsforskning, Tromsø.*
- Tornes, Kristin (1992): *Kvinner i landbruket, evalueringsrapport. Publikasjon 3/92, NLVF, Oslo.*
- van der Ros, Janneke og Jorid Vaagland (1992): *Gi meg de faste og sterke...kvinner i landbruket. Evaluering av LUF's etablererstipendordning for kvinner i landbruket. Østlandsforskning, Lillehammer.*
- Vangsgraven, Kari (1993): *Kvinner som selvstendig næringsdrivende 1980-1990. Likestillingsrådet, Oslo.*
- Vangsgraven, Kari (1995): *Ungdom og bygdesamfunn - tro på egen og bygdas framtid. Notat 1995:13, NILF, Oslo.*
- Vangsgraven, Kari (1996): *Ungdom i bygdesamfunn II - tro på egen og bygdas framtid. Notat 1996:12, NILF, Oslo.*
- Villa, Mariann (1990): *Livsformer i Skåbu. Ein analys av kvinner sine tilpassingar og ungdom sine framtidstankar i ei fjellbygd. Rapport nr. 5, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.*
- Wold, Anne Grete (1994): *Kjønns- og stedsidentitet – av betydning for "kvinneflukten" fra Bygde-Norge? Hovedoppgave i geografi, september 1994, Universitetet i Trondheim.*
- Ølnes, Anna (1989): *Odelsjenter - Barrierer og muligheter. Rapport nr. 1, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.*